

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

AHLÂKÎ ÇÖZÜLMELERİN ÖNLENMESİNDE
KUR'ÂN-I KERÎM'İN ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Fatih POLATER

Enstitü Ana Bilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK

ARALIK 2021

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Ahlâkî Çözümlerin Önlenmesinde Kur'ân-ı Kerîm'in Rolü

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 82 sayfalık kısmına ilişkin 30/12/2021 tarihinde aşağıda belirtilen filtremeler uygulanarak alınmış olan, ismi yazılı öğretim üyesi tarafından şahsıma iletilen Turnitin intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %19'dur.

Uygulanan filtremeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini, saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Fatih POLATER
Öğrenci Numarası : 187213013
Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : Temel İslâm Bilimleri
Türü : () Proje (X) Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Öğr. Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK

30/12/2021

ÖNSÖZ

Bu çalışma, ahlâkî çözümlerin önlenmesinde Kur’ân-ı Kerîm’in rolünü ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. “Ahlâkî Çözülme Kuramı”nın verilerinden faydalanılarak tefsir ilmi kapsamında yapılan bir çalışmadır. Yalova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde “Ahlâkî Çözülme Kuramı”, Kur’ân âyetleri kapsamında ele alınmıştır. Ahlâkî çözülme kavramının tanımı, kullanımı, “Ahlâkî Çözülme Mekanizmaları”, ahlâkî çözülmeye sebep olan etkenler incelenmiştir. İkinci bölümde ise ahlâkî çözümlerin önlenmesinde Kur’ân’ın rolüne değinilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de ahlâk inşası, ahlâkî çabaya teşvik konuları alt başlıklarıyla birlikte anlatılmıştır.

Bu çalışmanın nihâyetine ulaşmasında bilgi ve tecrübesini devamlı benimle paylaşan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Alabalık’a, Doç. Dr. Harun Abacı’ya, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bağcıvan’a, karşılaştığım sorunlarda içtenlikle destek olan Yalova Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü görevlilerine, çalışmanın bitmesine vesile olan beni hep motive eden sevgili eşime, tezimi okuyan gerekli uyarı ve eleştirilerde bulunan değerli arkadaşım Halil İbrahim Tekin’e teşekkür ederim.

Fatih POLATER

30/12/2021

İÇİNDEKİLER

BEYAN BELGESİ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti	vi
Yalova University Institute of Graduate Studies Master Thesis Summary	vii
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu	2
2. Çalışmanın Önemi	2
3. Çalışmanın Amacı	3
4. Araştırmanın Hipotezleri	4
5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri	4
6. Literatür İncelemesi	5
BÖLÜM 1	6
AHLÂKÎ ÇÖZÜLME KURAMININ ÂYETLERDE İNCELENMESİ	6
1.1. Ahlâkî Çözülme Kavramının Tanımı	9
1.2. Ahlâkî Çözülme Kavramının Kullanımı	10
1.3. Ahlâkî Çözülme Mekanizmaları	11
1.3.1. Ahlâkî Meşrulaştırma	12
1.3.2. Hafifletici Kıyaslama	15
1.3.3. Örtmeceli Etiketleme	17
1.3.4. Sonuçları Azımsama, Önemssememe veya Çarpıtma	18
1.3.5. İnsan Dışı Görme	20
1.3.6. Suç Yükleme	22
1.3.7. Sorumluluğun Yayılması	23
1.3.8. Sorumluluğun Yer Değiştirmesi	25
1.4. Ahlâkî Çözülme Nedenleri	26
1.4.1. Ahlâkî Çözülmede Öz Denetim Etkisi	29
1.4.1.1. Ahlâkî Çözülmede Öz Denetimi Bozan Duygular	30
1.4.1.1.1. Kaygı	31
1.4.1.1.2. Vesvese	33

1.4.1.1.3. Geçmişî Taklit Etme.....	35
1.4.2. Ahlâkî Çözölmeye Neden Olan Diğer Etkenler	35
1.4.2.1. Kötü Arkadaş Edinme	36
1.4.2.2. Kanaatkâr Olmama	37
1.4.2.3. Şükür Duygusundan Yoksun Olma	37
BÖLÜM 2	39
AHLÂKÎ ÇÖZÜLMELERİN ÖNLENMESİNDE KUR'ÂN-I KERÎM'İN ROLÜ	39
2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Ahlâk İnşası	41
2.1.1. Örnek Ahlâkıyla Hz. Peygamber	44
2.1.2. İyilik ve Kötölüğü Gerçekleştirme yönüyle İnsan.....	46
2.1.3. İyiliğin Güzel Ahlâka Dönüşmesi	48
2.1.4. Sevginin Güzel Ahlâka Ulaştırmadaki Gücü.....	48
2.2. Ahlâkî Çabaya Teşvik	50
2.2.1. Fazîletleri Korumak ve Rezîletleri Yok Etmek.....	52
2.2.2. Bağımlılıktan Kurtulma.....	53
2.2.3. Allah ve Peygamber Sevgisinin İyiliğe Açılan Kapı Olması	54
2.2.4. Ahlâkî Yönden Bireysel ve Toplumsal Değişim	55
3. Ahlâkın Değişip, Değişmemesi Durumu	58
3.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde İyi Ahlâka Yöneliş Örnekleri	59
3.2. Duada Güzel Ahlâk İsteme	61
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	64
ÖZGEÇMİŞ	68

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celâlühü
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallahu anhu, Rahmetullahi aleyh
r.a.m.	: Radiyallahu anhum
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Ahlâkî Çözümlerin Önlenmesinde Kur'ân-ı Kerîm'in Rolü	
Tezin Yazarı: Fatih POLATER	Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALABALIK
Kabul Tarihi: 30/12/2021	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 82 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Bu çalışmada, Albert Bandura'nın ortaya attığı sosyo-bilişsel bir mekanizma olan "Ahlâkî Çözümler" konusu âyetler ışığında incelenmiştir. Bir kavram olarak "Ahlâkî Çözülme" bireyin gerçekleştirmiş olduğu ahlâkî olmayan davranışları kendi iç dünyasında ahlâkileştirerek bu davranışa devam etmesidir. "Ahlâkî Çözülme Kuramı" sekiz sosyo-bilişsel mekanizmadan oluşmaktadır. Bu mekanizmalar: Ahlâkî meşrulaştırma, hafifletici kıyaslama, örtmeceli etiketleme, sonuçları azımsama, insan dışı görme, suç yükleme, sorumluluğun yer değiştirmesi ve sorumluluğun yayılmasıdır. Bu çalışmada, sözü edilen mekanizmalar açıklanmış, âyetlerde bulunan örneklerine yer verilmiştir. Ayrıca ahlâkî çözümlerin önlenmesi amacıyla öz denetim yeteneğinin önemine değinilmiştir. Ahlâkî çözümlere sebep olan yüksek kaygı, vesvese, hırs, şükür duygusundan yoksun olma gibi duygular anlatılarak ilgili âyetlere başvurulmuştur. Ahlâkî çözümlerin önlenmesi amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk inşasına, Hz. Peygamber'in ahlâkî örnekliğine yer verilmiştir. Sevginin ve iyiliğin ahlâkî çözümleri önlemedeki etkisi belirtilerek, insan hayatında özüksenmesinin gerektiğini tavsiye eden âyetlerden bahsedilmiştir. Faziletleri korumak, bağımlılıktan kurtulmak, duada güzel ahlâk istemek gibi ahlâkî çözümleri önleyebilecek değerler anlatılmıştır. Nitel bir araştırma tekniğiyle ele alınan bu çalışma, şimdiye kadar yapılmış çalışmalara katkı sunmakta, tefsir ilmi açısından bu konunun detaylı işlenmesine zemin hazırlamaktadır. Bu çalışma "Ahlâkî Çözülme"ler konusunda araştırma yapan araştırmacıların daha önce yapılan çalışmalarda bulunmayan, konunun âyetlerle ilişkisini ve âyetlerin önerdiği çözümleri açıklayan bir özelliğe sahiptir. Ayrıca bu çalışmanın Temel İslam Bilimleri alanında yapılacak diğer çalışmalara da katkısının olacağı düşünülmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Ahlâkî Çözülme, Ahlâkî Kayıtsızlık, Ahlâkî Yozlaşma.	

Yalova University Institute of Graduate Studies Master Thesis Summary

Thesis Title: The Role Of The Qur'an in The Prevention Of Moral Disengagement	
Thesis Author: Fatih POLATER	Advisor: Dr. Lecturer Ahmet ALABALIK
Date of Acceptance: 30/12/2021 Total Number of Pages: viii (pre text) + 82 (main body)	
Department: Basic Islamic Sciences	Field of Study: Basic Islamic Sciences
In this study, moral disengagement which is a socio-cognitive mechanism suggested by Albert Bandura is investigated in the light of verses. Moral disengagement as a term is the continuation of the immoral behavior by moralizing the immoral behaviors of the individual in his/her own inner world. The theory of Moral disengagement is consists of eight socio-cognitive mechanism. These mechanisms are : Moral legitimization, mitigating comparison, euphemistic labeling,underestimating the results, unhuman sight, laying to one's charge,displacement of responsibility and spreading of responsibility. In this study, the mentioned mechanisms are explained, and examples found in the verses are given. Again, the importance of self-control ability is mentioned in order to prevent moral disengagement. Emotions such as high anxiety, delusion, greed, and lack of gratitude, which cause moral disengagement, are explained and the relevant verses are referenced. In order to prevent moral disengagement, the construction of morality in the Qur'an, the guidance of the Prophet with his morals are mentioned. The verses recommending the spread of love and goodness to human life are mentioned by stating the effect of preventing moral disengagement. Values that can prevent moral disengagement such as protecting virtues, getting rid of addiction, asking for good morals in prayer are explained. This study, which is handled with a qualitative research technique, contributes to the studies done so far and provides a basis for the detailed processing of this subject in terms of Tafsir. It is thought that it would be beneficial for researchers reading in the field of moral disengagement to review the relationship of this issue with the verses, which is not found in other studies, and the solutions suggested by the verses.	
Keywords: Morality, Moral Disengagement, Moral Indifference, Moral Corruption	

GİRİŞ

İslâm dini âdetâ bir ahlâk dinidir. Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri bütüncül bir bakışla incelendiğinde, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sünneti, yaşamı ve tavsiyeleri ele alındığında güzel ahlâka olan teşvik hep ön plana çıkmaktadır. Âyetlerin mantukunda ya da mefhumunda insanları doğru yola sevk edecek; kötü yoldan alıkoyacak amaçların hedeflenlendiği öne çıkmaktadır.¹

İslâm dini, ahlâkî yaşam tarzını insanın olduğu tüm yerlere yaymak gayesindedir. Bu yüce gaye vesilesiyledir ki; hadis ilmi alanında araştırma yapan alimler de Sünnet ve Hadis'in tarifini yaparken Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ahlâkî örneğini tarifi belirleyici esasları içerisinde belirtmişlerdir. Hadisçilerin yaptığı bu tarifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ahlâkî özelliklerinin Müslümanlar tarafından örnek alınması gerektiği önemle belirtilmiştir.² Kur'ân-ı Kerîm'in çatısı altında yapılan tüm çalışma ve tarifler insanların ahlâkî gelişim düzeylerini artırma açısından önemlidir.

İnsan tüm yönleriyle olduğu gibi ahlâkî tutum ve davranışları yönünden de eşref-i mahlûkât olarak yaratılmıştır.³ İnsanın ruhsal ve psikolojik yapısı güzel olanı yapmaya meyilli bir şekildedir. İnsanın en güzel bir şekilde yaratıldığının bildirilmesi;⁴ onun karşılaşabileceği tüm zorlukların üstesinden gelebileceğini ortaya koymaktadır. Yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insan, yüksek derecesini koruyabilmek için gayret sarf etmelidir.⁵

İnsanın olduğu her alanda ahlâkî değerlere sahip olmak önem ifade etmektedir. Bireylerin ve toplumların ortaya koyduğu ahlâkî davranışlar bir diğerine etki yapmakta ve yön vermektedir. Aynı şekilde bireysel ve toplumsal yaşamda gerçekleştirilen ahlâkî olmayan davranışlar da bireysel ve toplumsal yaşama olumsuz yönde etki yapmaktadır. Ahlâkî olmayan davranışların yaşamda varlığını devam ettirmesi bireysel ve toplumsal psikolojinin zarar görmesine neden olmaktadır. Ahlâkî olmayan davranışların yaygınlaşması ve mümkün olmamasına rağmen istenilen şeyleri, hep elde etme arzusunda olan hırslı bireyler ahlâkî çözülme yaşamaktadır.

Ahlâk dışı amaç saptama, ahlâkî çözümlere sebep olan etkenlerdendir.⁶ Bireyler ve toplumlar hak etmedikleri şeylere sahip olma uğruna şükür duygusunu kaybetmektedirler. Oysa, Allah insana sayısız nimetler vermektedir.⁷ İnsan bu sayısız nimetlerin kıymetini bilmeli, şükrünü yerine getirmelidir. Doyumsuz ve hırs dolu bir nefsin hakimiyetine giren insanın ahlâkî çözümler yaşamaması kaçınılmaz olmaktadır.

¹ Ahmed Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, çev. Recep Kılıç (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 43.

² Mustafa Said EL- Hın - Bedî' Seyyid El- Lehham, *El-İzah fî Ulumi'l-Hadis ve'l-İstilah* (Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 2004), 29.

³ el- İsrâ, 17/70.

⁴ et- Tîn, 95/4.

⁵ el-Bakara, 2/195.

⁶ Lisa D Ordonez, - David T.Welsh, "Immoral Goals, How Goal Setting may Lead to Unethical Behavior", *Current Opinion in Psychology*, (2015), 93.

⁷ İbrâhim, 14/34; en- Nahl, 16/18.

1. Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada ahlâkî çözüme konusu incelenmiştir. Ülkemizde akademik yazın sahasında yakın zaman içerisinde ele alınmaya başlanan ahlâkî çözüme konusu bu çalışmada tefsir ilmi açısından ele alınmıştır. Bu çalışmada ahlâkî çözüme kavramının ne zaman kullanıldığı; sözü edilen kavrama dair ne tür çalışmaların olduğu incelenmektedir. Ahlâkî çözümlerin incelendiği kuramların ortaya koyduğu bilimsel veriler tezimizin sabiteleri arasında yer almaktadır. Elde edilen bilimsel veriler ışığında “Ahlâkî Çözüme Ölçeği” geçerlemesinin Kur’ân-ı Kerîm’de nitel bir araştırma şeklinde incelenmesi de tezimizin diğer sabiteleri arasında yer almaktadır.

Araştırmanın önemle üzerinde durduğu esas, toplumda yaşanan ahlâkî sorunlardır. Bu ahlâkî sorunlar nasıl çözülecektir? Toplumlar güzel ahlâk değerlerine nasıl ulaşabilir? Yüce dinimiz İslâm’ın toplumsal huzur ve güven ortamına katkıları nelerdir? İlâhi kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberlerin hangi yönlerine vurgu yapılmaktadır?

2. Çalışmanın Önemi

Ahlâk, insanoğluyla yaşça aynıdır. İnsanoğlu ile var olmuştur. Ahlâk, yaşamın her alanında insanoğluna varlığını hissettirmiştir. Ahlâkî değerlerin önemsendiği zamanlarda insanoğlu mutlu ve keyifli bir yaşam sürmüştür. Ahlâkî değerlerin göz ardı edildiği/önemsenmediği dönemlerde ise insanoğlunun hayatı bir kabusla dönüşmüştür. Güzel ahlâk ışığında yürüyen insanlar ve toplumlar hep aydınlıkta kalmışlardır. Bu nedenledir ki; geçmişte olduğu gibi günümüzde de güzel ahlâkî değerlere sahip olmak, her alanda önemlidir. Ahlâkî değerlere bağlılık devam ettikçe, insanoğlu daha yaşanabilir bir dünya inşa edebilmektedir.

Ahlâkî değerlerin yaşanması veya bu değerlerin göz ardı edilmesi, bireysel ve toplumsal alanda oluşan davranışları olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir. Olumlu değerlerin bireyin ve toplumun yaşamında yer edinmesi, diğer birey ve toplumların da olumlu yönde ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Fakat, olumsuz davranışların birey ve toplum hayatında yaygınlaşması da olumsuz davranışların başka bireylere başka toplumlara sirâyet etmesine neden olmaktadır. Ahlâk, “bir ilişkiler örgüsüdür” ifadesi tam da bunu anlatmaktadır. Yani bireysel ve toplumsal yaşam alanlarında gerek olumlu davranışlar gerekse olumsuz davranışlar olsun birbirinden etkilenerek toplumda yaygınlaşmaktadır.

Hastalıkların en tehlikelisi nefsin hastalıklarıdır. Nefsin bir tür hastalıklarından olan ahlâkî çözüme, ahlâkî bozulma, ahlâkî yozlaşma, ahlâkî kayıtsızlık gibi birçok isimle anılan ahlâk hastalığı yıkıcı bir etkiye sahiptir. Ahlâkî hastalığın yıkıcı etkileri insan yaşamının olduğu

her alanda kötü sonuçlar doğurmaktadır. İslâm dininin en önemli hedef ve gayesi insanların ahlâkını güzelleştirmek ve insanların manevi dünyalarında ruhi bir temizliği meydana getirmektir. Klasik ahlâk kitaplarında din ve ahlâk ayırımına gidilmemiştir. Ahlâk tüm bu değerlerle ayrılmaz bir bütün olarak görülmüştür.

Bireysel ve toplumsal ahlâkî yaşam tarzı yaşamın her alanına etki etmektedir. Kötü ahlâkın yaşam tarzı olarak benimsendiği bireysel ve toplumsal hayatta yaşam alanlarının her yerinde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Fakat, güzel ahlâkın yaşam tarzı olarak benimsendiği bireysel ve toplumsal yaşam alanlarında mutlu bir hayat sürdürülmektedir. Bu vesileyle sevgili Peygamber Efendimiz (s.a.v.) güzel bir ahlâkî yaşam tarzına sahip olabilmek için hayatın her alanında olduğu gibi evliliklerde de ahlâkî güzelliğin aranması gerektiğini belirtmiştir. Yani, ahlâkî yaşam tarzı insanın yaşadığı zaman ve mekân fark etmeksizin önemini hep devam ettirmektedir.⁸ İslâm ahlâkının kaynağı Kur’ân ve Sünnettir.⁹ Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevelerini çizmiş, ameli kurallarını ortaya koymuştur.¹⁰ Ahlâkî çözümleri önleyecek esasları barındırmaktadırlar.

3. Çalışmanın Amacı

“Ahlâkî Çözümlerin Önlenmesinde Kur’ân-ı Kerîm’in Rolü” isimli çalışmamızın amacı son yıllarda ulusal yazınımızda da ele alınmaya başlanan “Ahlâkî Çözüm (moral disengagement) Kuramı”nın geçerlemesini tefsir ilmi açısından incelemektedir.

Ulusal yazın alanımızda Temel İslâm Bilimleri alanının dışında yapılan çalışmalarda, ahlâkî çözümme sorununa değinilmiş, sayısal oranları belirtilmiştir. Bu çalışmada ise; “Ahlaki Çözüm Kuramı” verilerinden faydalanılarak, Kur’ân esasları kapsamında ahlâkî çözümme sebeplerine değinilmiş ve bunun önlenmesinde gerekli olan tavsiyeler açıklanmıştır.

Bu çalışmada Ahlâkî çözümleri önleyecek en önemli etmen olan öz denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Öz denetimin güçlendirilmesinde de Kur’ân-ı Kerîm’in bu yöndeki temel prensipleri belirtilerek bireysel ve toplumsal hayatın daha yaşanabilir bir hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

Kur’ân’ın temel esasları ışığında ahlâkî çözümme eğilimlerinin nasıl ortaya çıktığı, ahlâkî çözülmeye sebep olan etmenler, ahlâkî çözümlerin nasıl önleneceği yönündeki tespitlerin ortaya konması hedeflenmektedir.

⁸ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, nşr. Muhammed Muhammed Hicâzî (Kahire: Muhtar Yayınevi, 2008), Nikah, 16.

⁹ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), “Ahlâk”, 14.

¹⁰ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Ahlâk”, 14.

4. Araştırmanın Hipotezleri

Bu çalışmanın hipotezlerini oluşturan esaslar şunlardır:

Ahlâkın değişip, değişmeme konusu ele alınacaktır.

İnsanda ahlâkî yönden hiçbir değişim olmayacak olsaydı, ilahi kitapların ve peygamberlerin gönderilmesi bir anlam ifade eder miydi?

Bu çalışmada ahlâkın değişebileceği savunulmaktadır. İlahi kitapların sonuncusu olan Kur'ân-ı Kerîm'in ve onu yaşamıyla tefsir eden Hz. Muhammed (s.a.v.)'in emir ve tavsiyelerinin etkisi ortaya konmaktadır. Güzel ahlâk kazanılabilmektedir. Kazanılan güzel ahlâk da korunabilmektedir.

Faziletli davranışların kesbî (kazanılmış) veya cibillî (doğuştan) olabileceği yönünde görüşler beyan edilmiştir.¹¹ Her ne kadar, faziletli davranışların doğuştan da olabileceği yönünde görüşler belirtilmişse de konumuz açısından ahlâkî çözümlerin önlenmesi bireysel ve toplumsal iradenin doğru kullanılmasına bağlıdır. Yani sonradan kazanılabilecek iyi davranışlar ahlâkî çözümleri önleyebilmektedir. Bu çalışmada da üzerinde durulan esas ahlâkî çözümlerin önlenebileceğidir. Ahlâkî çözümleri önlemenin en önemli adımı da Kur'ânî değerlere bağlı kalmakla atılacak adımlardır.

5. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Ulusal yazınıımızda yapılan çalışmalar kurumlarda, iş yerlerinde, okullarda ortaya çıkan ahlâkî çözümler durumunu nicel araştırma yöntemiyle ele alınmıştır. Farklı olarak nitel araştırma yöntemini kullanan çalışmalarda yapılmıştır. Bununla beraber ahlâkî çözümler sürecini hızlandıran, ahlâkî olmayan davranışların ortaya çıkmasına sebep olan durumları belirten nitel çalışmaların yapılması gerektiğinin üzerinde de durulmuştur.¹² Bu çalışmada da yöntem olarak nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Kur'ân esas alınarak ahlâkî çözümler kuramı âyetler kapsamında incelenmiştir.

Bu çalışmada ahlâkî çözümler mekanizmasında belirtilen çözümler sebeplerinden sekiz madde incelenmiştir. Konu betimsel araştırma tekniği yöntemiyle ilgili Kur'ân âyetlerinde incelenmiştir.

Ahlâkî çözümler mekanizmasında çözülmeye sebep olan sekiz ana madde ortaya konmaktadır. Bu çalışmada ise ahlâkî çözülmeye neden olan bu maddelerin Kur'ân âyetlerinde incelenmesinin yanı sıra; âyetler ışığında ahlâkî çözülmeyi önleyecek tavsiyelere de yer verilmiştir.

Ahlâkî çözümler yaşayan toplumların durumları, yüksek seviyede çözümlenmenin olduğu toplumların ibretlik halleri, çözümler sürecinde bulunan bazı toplumların nasıl bu halden kurtuldukları çalışmanın yöntemine katkı sağlamaktadır.

¹¹ Adudüddin el-Îcî, *Ahlâku Adudüddin*, çev. İlyas Çelebi (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 53.

¹² Dilek Işılay Üçok, "Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözümler Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 21/1 (2020), 102.

6. Literatür İncelemesi

Yapılan araştırma sonucunda ülkemiz yazın alanında “Ahlâki Çözülme” konulu çalışmaların 2014 yılında yapılmaya başlandığı tespit edilmiştir. 2014 yılından bugüne kadar geçen süreçte ulaşabildiğimiz kadarıyla altı tez çalışması yapılmıştır. Tez çalışmalarının dışında makale çalışması olarak on tane de makale yazılmıştır. Yapılan tez çalışmalarında “Ahlâki Çözülme Kuramı”na dar kapsamlı bölümler halinde yer verilmiştir.

Çalışılan tezler içerisinde iki tezin Felsefe ve Din Bilimleri alanında olduğu, diğer tez çalışmalarının farklı alanlarda olduğu gözlemlenmiştir. Şu ana kadar yapılan çalışmaların okunması neticesinde “Ahlâki Çözülme” konusunun “Temel İslâm Bilimleri” alanında da çalışılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ülkemizde, bu konunun Temel İslâm Bilimleri alanında değişik bağlamlarla ele alınması umulmaktadır. Tefsir alanında ilk defa yapılan bu çalışmanın amacı, “Temel İslâm Bilimleri” alanındaki boşluğu doldurma amacını taşımaktadır.

Yapılan çalışmaların ilki; Çiğdem GÜLMEZ tarafından, 2014 yılında Felsefe ve Din Bilimleri alanında yapılan doktora çalışması olmuştur. GÜLMEZ, bu çalışmasında “Dindarlık ve Ahlâki Çözülme” konularını ele almıştır. Elâzığ ili örneğinde 517 aile arasında “Kadına Şiddet, Ahlâki Çözülme ve Dindarlık” konusunu incelenmiştir.

Felsefe ve Din Bilimleri alanında yapılan bir diğer çalışma da Rabia ÇETİN tarafından hazırlanmıştır. ÇETİN, bu çalışmasında “İslâm Dindarlık Ölçeği”ni kullanmıştır. Konya İlinde, dört farklı okulda yapmış olduğu araştırmada bu konuya değinmiştir.

Yapılan diğer çalışmalar “Ahlâki Çözülme Kuramı” ile aynı doğrultuda olmuştur. “Ahlâki Kimlik Ölçeği”, “Ahlâki Kayıtsızlık Ölçeği” ve “Ahlâki Uzaklaşma Ölçeği” çalışmaları bunlardandır. Bu çalışmalar; kurum, kuruluş, okul, işyeri, aile gibi yerlerde ahlâki çözülmeyi işlemiştir. Bu çalışmalar; ahlâki çözülmelerin nasıl ortaya çıktığını, sebeplerini ve düzeylerini nicel araştırma yöntemiyle incelemiştir. Nicel araştırma tekniğinin dışında nitel araştırma yöntemiyle de çalışmalar yapılmıştır.

Tefsir ilmi alanında, nitel araştırma tekniği ile yapılan bu çalışma ise, daha önce ortaya konulan çalışmalara katkı sunmak amacıyla, ahlâki çözümlerin önlenmesinde Kur’ân-ı Kerîm’in rolüne dikkat çekmektedir. Alanında ilk defa ele alınan bu çalışmanın çeşitli yönlerden fikrî faaliyet sahasına katkı sunacağı umulmaktadır.

Ahlâkî çözümler durumu Kur’ân âyetleri kapsamında ele alınmaya çalışılmıştır. Ahlâkî çözümler durumu âyetlerin sunduğu örnekler ışığında incelenmeye özen gösterilmiştir. Bu çalışmadan önceki çalışmalarda nicel ve nitel araştırma teknikleri kullanılmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma tekniği kullanılmıştır.

Yeni çalışılan bir konu olması itibarıyla ülkemiz yazınında farklı alanlarda sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Ülkemiz yazınında Din Eğitimi vb. araştırma alanları da bu konuya değinmeye çalışmıştır. Fakat, Temel İslâm Bilimleri alanında konu hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber tefsir bilimi açısından ele alınan ilk çalışmadır. Bu çalışmanın alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 1

AHLÂKÎ ÇÖZÜLME KURAMININ ÂYETLERDE İNCELENMESİ

“Ahlâkî Çözülme (Moral Disengagement) Kuramı” ilk olarak Albert Bandura tarafından ortaya atılan bir teoridir.¹³ Bu teori ahlâkî olmayan tutum ve davranışların tetikleyicileri hakkında yapılan bir çalışma özelliğine sahiptir. Son yıllarda ülkemizde de bu konu hakkında araştırmalar yapılmaktadır.

“Ahlâkî Kimlik Ölçeği”,¹⁴ “Ahlâkî Uzaklaşma Ölçeği”¹⁵ ve “Ahlâkî Kayıtsızlık Ölçeği”¹⁶ vb. araştırma başlıklarıyla yapılan çalışmalar da “Ahlâkî Çözülme Kuramı”nın¹⁷ araştırma konularını çalışmışlardır. Toplumun birbirinden farklı kesimlerini ele alan bu çalışmalar ahlâkî çözülmenin düzeyini ve sebeplerini ortaya koymuştur. Yapılan, araştırmalar ortaya konan farklı kuram ve teoriler ahlâkî çözülme konusunun önemine vurgu yapmaktadır.

“Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlâkî Çözülme ve Dindarlık”, “Ahlâkî Söylem ve “Siyasal Kimlik ile Ahlâkî Çözülme Arasındaki İlişkiler”, “Ortaöğretim Öğrencilerinin Dindarlık Düzeyleri ve Ahlâkî Çözülme Eğilimleri”, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Eğilimleri” vb. konular hakkında yapılan çalışmalar ise, konunun toplumun tüm kesimini kapsadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, yapılan bu çalışmalar bireyin toplumsal yönünü ortaya koymakla beraber, bireyin toplumdan soyutlanamayacağını da belirtmektedir.

Ahlâkî çözülme kaynağını oluşturan bireyler, aynı zamanda toplumun oluşmasında da kaynak konumundadır. Ahlâkî çözülme sürecine giren bireyler, içinde yaşadığı toplumun da ahlâkî çözülme sürecine girmesine sebep olmaktadır.

Bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu toplum ve bu toplumun içerisinde kümecikler halinde oluşan aile hayatı, ticaret hayatı, eğitim hayatı, ibadet hayatı, kamu alanı, sosyal yaşam, dini düşünce ve yaşam tarzı vb. alanlarda meydana gelen ahlâkî çözümler bu alanlarda çalışma yapılmasını zorunlu bir hale getirmiştir.

Konunun önemine binaen bundan sonra da birçok çalışma yapılacağı ön görülmektedir; çünkü toplumu oluşturan insandır. Toplumun her alanında aktif bir şekilde yer almaktadır.

Bireysel ve toplumsal hayatın inşasına yön veren insanoğlu, yaşanabilir bir hayat inşa etmesi için kendini, manevi anlamda hep canlı tutması gerekmektedir. Ahlâkî çözülme gibi toplumun zarar görmesine sebep olacak manevi hastalılardan da korunması gerekmektedir.

İnsanı ve toplumu manevi hastalıklardan koruyacak olan en önemli kaynak da şüphesiz ki Kur’ân ve Sünnet’tir. Kur’ân ve Sünnet’in ihtiva ettiği konular, belirlediği esaslar son asırda yapılan çalışmalardan elde edilen veriler de göz önüne alındığında, eşsiz bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, günümüz araştırma sahasında da önemli bir yer tutan ve

¹³ Albert Bandura, “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, *Personal and Social Psychology Review*, (1999), 206.

¹⁴ Ferat Yılmaz- Fatih Yılmaz, “Ahlâkî Kimlik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (ts.).

¹⁵ Emre Burak Ekmekçioğlu- Enver Aydoğan, “Ahlâkî Uzaklaşma Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması”, (2019).

¹⁶ Fazilet Yavuz-Birben- Yavuz Bacanlı, “Ahlâkî Kayıtsızlık Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Yıldız Journal of Educational Research*, 2(2), (2017), 1-25.

¹⁷ “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 206.

giderek daha önemli bir hale gelen ahlâkî çözülme olgusu, Kur’ân ve Sünnet penceresinden ele alınacaktır.

Ahlâkî çözülme kuramının verilerinden faydalanılarak; nitel bir araştırma tekniğiyle, Kur’ân âyetlerinin ilgili kısımları incelenecektir. Ahlâkî çözülmeye sebep olan duygu ve davranışlar ve ahlâkî çözülmenin önlenmesine yönelik Kur’ân’ın tavsiyeleri ele alınacaktır.

Ahlâkî çözülme; insanların ortaya koydukları tutum ve davranışların yanlış/haksız olduğunu bilmelerine rağmen menfaat elde etmek amacıyla bu yanlış davranışları haklılaştırarak, davranışlarına devam etmeleridir.¹⁸ Bu tariftten yola çıkarak ilgili âyetlerde ikaz edilen konular ele alınmaktadır.

Ahlâkî çözülme; yanlış/haksız tutum ve davranışların kişinin iç dünyasında meydana getirdiği ruhsal sıkıntılardan kurtulmak için, kötü davranışları haklılaştırması sebebiyle ortaya çıkmaktadır.¹⁹

Ahlâkî çözülme sürecine giren bireyler, iç dünyalarında yaşadıkları pişmanlıktan kurtulmak için öz denetim mekanizmasından gelen uyarıları dikkate almamaktadırlar. Gerçekleştirilen olumsuz tutum ve davranışların kişiyi rahatsız etmemesi amacıyla görmezden gelinen öz denetim duyguları, bireylerde yaşanan ahlâkî çözülme düzeylerinin yüksek seviyelere ulaşmasına neden olmaktadır.²⁰

Ahlâkî çözülme yaşayan bireyler özdenetim mekanizmasından gelen uyarıları dikkate almaları sayesinde pişmanlık yaşayarak, olumsuz tutum ve davranışlarından vazgeçebilmektedirler. Fakat, olumsuz tutum ve davranışlar sebebiyle yaşanan pişmanlık/suçluluk hissi başka bir şekilde bastırıldığında, ahlâkî çözülme süreci ortaya çıkmaktadır. Bireyler bu sürece girdiklerinde, içsel ahlâkî inanışlarının gereklerini de görmezden gelerek iç denetimlerini devre dışında bırakmaktadırlar. Ahlâkî çözülme sürecinin önlenmesinde en önemli etken arasında yer alan içsel ahlâkî/dini inanışların önemsenmesi öz denetimi etkin kılmaktadır. Bu sayede bireyler her türlü ahlâkî çözülmeye sebep olacak tutum ve davranışlardan uzak durmaktadırlar.²¹

Bireyleri ahlâkî çözülme sürecine girmekten koruyacak en önemli etken, iç denetim mekanizmasının devrede tutulmasıdır. İç denetim mekanizmasının da devrede kalmasını sağlayan en önemli etken ise, ahlâkî/dini inanışların gereklerinin yerine getirilmesidir.

Allah katından insanlara indirilen ilahi vahiy halkasının sonuncusu olan Kur’ân-ı Kerîm;²² iç denetim mekanizmasını en etkin bir şekilde devrede tutan prensipler ihtiva etmektedir. Kur’ân’ın ihtiva ettiği bu prensipler insanları ahlâkî çözülme sürecine girmekten korumaktadır. İnsanlara tavsiye ettiği hususlar, yapılmasını istediği emirler, kaçınılmasını bildirdiği yasaklar bir yönüyle de ahlâkî çözülmeyi engellemeye yöneliktir.

¹⁸ “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 194.

¹⁹ Intan M. Sadion vd., “Antecedents Of Moral Disengagement”, *Adelaide* 24 (2010), 2.

²⁰ “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 206.

²¹ Celia Moore vd., “Why Employees Do Bad Things: Moral Disengagement And Unethical Organizational Behavior”, *Personnel Psychology* 65 (2011), 1-48.

²² el- A’lâ, 87/18-19; eş-Şuarâ, 26/196.

Bununla beraber, Kur’ân-ı Kerîm kendinden önce insanlara gönderilen ilahi kaynaklı kitapların tahrif edilmemiş hallerini de tasdik etmektedir.²³ Geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin yaşamlarından kesitler sunan Kur’ân-ı Kerîm, kıyamete değin gelecek insanların ahlâkî çözümler yaşamaması için, dikkat edilmesi gerekli hususları bildirmektedir. Haddizatında Kur’ân-ı Kerîm; “bütün peygamberlere vahyin tek kaynaktan” yani Allah’tan geldiğini ve ilâhî dinlerin iman, ibadet ve ahlâk konularında aynı prensipleri, evrensel gerçekleri ve değerleri getirdiğini ifade etmektedir.²⁴

İnsanlığın ihtiyaç duyduğu ahlâkla alakalı konular, prensipler, evrensel gerçek ve değerler Kur’ân-ı Kerîm ile kemale ermiştir.²⁵ Kur’ân-ı Kerîm nazil olma sürecinde ahlâkî ilkeleri devamlı sûrette işlemiştir. Mekke döneminde nazil olan âyetler ve sûreler genel anlamda inanç konularını, Medine döneminde nazil olan âyetler genel anlamda muamelat vb. konuları işlerken, ahlâkî ilkeler her iki dönemin olmazsa olmaz niteliği olmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm kendisini “her şeyin açıklaması”²⁶ olan bir kitap olarak nitelemiştir. O’nun her şeyi açıkladığını haber vermesiyle kastedilen, insanların ihtiyaç duyduğu helal-haram, sevap-günah, dini-ahlâkî olan durumların tümünde kabul edilebilir bir yaşam inşa etmektir. Kendi hükmüne uyanlara bir hidâyet ve rahmet kaynağı olduğunu belirtmiştir.²⁷ Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm başka âyetlerde de tüm insanların dünya hayatlarında karşılaşılabilecekleri dini hükümlerin hepsini açıklamıştır.²⁸ Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971) bu âyetle ilgili olarak Kur’ân “bilinmesine ihtiyaç görülen dini esasları, akideleri, nasihatleri açıkça veya işaret yoluyla içermektedir” yorumunda bulunmuştur.²⁹

Kur’ân-ı Kerîm ihtiva ettiği hususlar yönünden evrensel bir özelliğe sahiptir.³⁰ Kur’ân’ı tebliğ eden ve yaşantısıyla insanlara güzel bir örnek olan Hz. Muhammed (s.a.v.) de evrensel yönü öne çıkan bir peygamberdir.³¹ Bütüncül bir bakışla Kur’ân-ı Kerîm incelendiğinde insanlığın faydasına sunduğu tüm emir ve yasaklarında, muhatap kitleye olan kuşatıcı hitaplarında onun evrensel yönü öne çıkmaktadır.³²

“Kur’ân maddi ve manevi âlemlerin³³ her tarafına ışık tutmanın yanı sıra, ilimlerin ve fenlerin her türlüşüne de şamildir.”³⁴ Bu özelliklere sahip olan Kur’ân-ı Kerîm, insan yaşamına dair ortaya koyduğu tüm ilke ve prensipleriyle insanı en doğru yola iletmektedir.³⁵ Toplumsal

²³ Âl-i İmrân, 3/3-4; el-Mâide, 5/48; Yûnus, 10/37; Yûsuf, 12/111; eş-Şuarâ, 26/196; Fâtır, 35/31.

²⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 5/605-606.

²⁵ el- Mâide, 5/3.

²⁶ Yûsuf, 12/111.

²⁷ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/265.

²⁸ Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2001), 2/478.

²⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’ân-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri*, sad. Sadettin Gümüş, Muhsin Demirci (İstanbul: İpek Yayın Dağıtım A.Ş., ts.), 3/441.

³⁰ el- Fâtıha, 1/2; el- Câsiye, 45/36.

³¹ el- A’râf, 158; el- Furkân 25/1; Sebe’, 34/28.

³² “Bu konuda bk.”, Mustafa Altundağ, “Kur’ân’ın Evrenselliği”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası*, (2004), 101-134.

³³ “Bu konuda bk.”, Cîn Sûresi.

³⁴ Muhammed Çelik, *Kur’ân’ın Kendini Tanıtması*, “Diyanet İlmi Dergisi” 46/3 (Temmuz 2010), 7-46.

³⁵ el- İsrâ, 17/9.

yaşamın her alanında iyiliği/iyi niyeti hâkim kılmak için, sâlih davranışlar ortaya koyanları müjdelemektedir.³⁶

1.1. Ahlâkî Çözülme Kavramının Tanımı

Bir isim olarak ahlâk kavramı; bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimlerini ve kurallarını ifade etmektedir.³⁷ Huy, seciye, tabiat, mizâç, karakter anlamlarında da kullanılmaktadır.³⁸ Ahlâk, insanın fiziki yapısı için kullanılan halk kelimesinin; manevi yapısı için ise kullanılan hulk kelimesinin çoğuludur.³⁹

Ahlâk kavramı terim olarak ise “insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevî vasıfları, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlarının bütünüdür.”⁴⁰ Bununla beraber sıfat olarak kullanılan ahlâkî kelimesi de ahlâka uygun, ahlâkla ilgili anlamına gelmektedir.⁴¹

Kelimeler, zaman içerisinde başka kelimelerle birleşip yeni anlamlar kazanabilmektedirler. Ahlâkî çözülme kelimesi de bunlardan biridir. Birleşik bir kelime olan ahlâkî çözülme kavramının ikinci öbeğini oluşturan “çözülme” kelimesinin anlamı ise ruh biliminde; kişilik, karakter vb. bir bütünde birliğin bozulması durumunu ifade etmektedir.⁴²

Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı “*Türkçe Sözlük*” adlı eserde yer alan “çözülme” kelimesinin oluşturduğu “toplumsal çözülme” birleşik kelimesi de: birbirine bağlı kişiler veya gruplar arasında amaca ulaştıracak görevlerin yapılmaması sebebiyle ilişkilerin bozulması şeklinde tarif edilmektedir.

Yine aynı şekilde günümüzde “çözülme” kelimesiyle bağlantılı olarak “ahlâkî çözülme” kelimesi de kullanılmaktadır. TDK sözlüğü incelendiğinde ‘çözülme’ kelimesiyle bağlantılı olarak ‘toplumsal çözülme’ sözünün kullanıldığı görülmektedir. Fakat ‘ahlâkî çözülme’ sözü incelendiğinde TDK sözlüğünde yer almamaktadır. Konuyla ilgili olarak CİMER üzerinden bilgi edinme kanunu kapsamında TDK’dan bilgi vermeleri istenmiştir. TDK tarafından verilen cevapta " 'Ahlâkî çözülme' birleşik sözü, ilgili komisyonun gündemine alınmıştır. Dilimize gösterdiğiniz ilgi ve hassasiyet için teşekkür ederiz." ifadelerine yer verilmiştir.

Bir kavram olarak ahlâkî çözülme, “kişilerin yaptıkları hal ve hareketlerin ahlâk dışı bir davranış olduklarını bilmelerine rağmen içsel bir haklılaştırma sebebiyle bu davranışa devam etmeleri” olarak tarif edilmektedir.⁴³

Ahlâkî çözülme aynı zamanda ulaşılmak ya da elde edilmek istenen bir durum ya da duygu karşısında her yolun mübah görülmesidir. Zihnin ulaşamadığı objeler karşısında kendini

³⁶ el- Bakara, 2/ 25,82,277,; Âl-i İmrân, 57,; el-Burûc, 85/11; et- Tîn, 95/6, el- Asr, 103/3.

³⁷ İsmail Parlatır- Türk Dil Kurumu (ed.), *Türkçe Sözlük* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 1998), 54.

³⁸ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 13.

³⁹ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 14.

⁴⁰ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 14.

⁴¹ İsmail Parlatır- Türk Dil Kurumu (ed.), *Türkçe Sözlük*, 55.

⁴² İsmail Parlatır- Türk Dil Kurumu (ed.), *Türkçe Sözlük*, 568.

⁴³ “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 194.

haklı görerek sahiplenme yolları aramasıdır. Zihnin bu faaliyeti, iç denetim mekanizmalarından ulaşan uyarıları doğru okumaması sebebiyle ortaya çıkmaktadır.

1.2. Ahlâkî Çözülme Kavramının Kullanımı

‘Ahlâkî Çözülme’ kavramı elde ettiğimiz bilgiler sonucunda İngilizce’ de kullanılan ‘Moral Disengagement’ kavramına karşılık kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴ Ulusal yazın alanımızda karşılaştığımız kadarıyla İngilizce yazın alanında kullanılan ‘Moral Disengagement’ kavramı Türkçe makalelerde “Ahlâkî Uzaklaşma”,⁴⁵ “Ahlâkî Kayıtsızlık”⁴⁶ çevirileriyle de kullanılmıştır. ‘Moral Disengagement’ kavramı dilimize her ne kadar da farklı kelimelerle tercüme edilmişse de bildiğimiz kadarıyla bu ölçeğin teorisini Albert Bandura’dır.⁴⁷

Bandura’ya göre ahlâkî çözülme sürecine giren bireyler; toplumların genel-geçer bir şekilde kabul ettikleri ahlâkî ilkelerin dışında tutum ve davranışlar ortaya koymak istedikleri zaman engelleyici unsurlarla karşılaşmaktadırlar. Bu engelleyici unsurlar toplumsal yaptırımlar ve davranışları denetim altına alan öz denetim sistemidir. Öz denetim sisteminin en etkili olduğu yön, ahlâkî çözülme sürecine giren bireyde suçluluk ve pişmanlık hissetme duygularını ortaya çıkarmasıdır. Toplumsal yaptırım ve öz denetim hislerinin etkin biçimde devreye girdiği toplum ve bireylerde ahlâkî çözülme düzeyi alt seviyelere inmektedir.⁴⁸ Bunun tam tersi durumun görüldüğü toplumsal yaptırımların yok olduğu; suçluluk ve pişmanlık duygusunun bastırıldığı bireylerde ise ahlâkî çözülme düzeyi yükselmektedir.

Ahlâkî çözülme düzeyleri üst seviyeye ulaşan bireyler ve toplumlar yaptıkları davranış ve tutumdan ötürü içsel dünyalarında yaşadıkları suçluluk ve pişmanlığın etkisi altında kalmaktadırlar. Bu etkiden kurtulmak isteyen bireyler, içsel dünyalarının oluşturduğu psikolojik rahatsızlık ve baskılardan kurtulmak için çeşitli yollara başvurumaktadırlar. Fakat başvuru bu yollar, bireylerin içsel dünyalarındaki davranış ve kontrol mekanizmalarını yok etmektedir.⁴⁹

Ahlâkî çözülme (moral disengagement) kuramının araştırılması ve bu kavramı oluşturan bilişsel mekanizmaların açıklanması ilk araştırmalarda kurum ve kuruluşlarda meydana gelen etik dışı davranışların engellenmesine yönelik olmuştur.⁵⁰

Ahlâkî çözülme, sosyo-bilişsel mekanizmaların devreye girmesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bu sosyo-bilişsel mekanizmaları da ahlâkî çözülme kuramı ele almaktadır. Bu çalışmada söz konusu mekanizmalar nitel araştırma tekniği esas alınarak ele alınmaktadır.

⁴⁴ Emre Erbaş- Nilüfer ŞAHİN Perçin, “Ahlâkî Çözülme (Moral Disengagement) Ölçeği Türkçe Geçerlemesi ve Kişi-Çevre Uyumu İlişkisi”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30 Mart 2017), 176.

⁴⁵ Emre Burak Ekmekçioglu- Enver Aydoğan, “Ahlâkî Uzaklaşma Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”, (2019).

⁴⁶ Hasan Bacanlı, Fazilet Yavuz-Birben, “Ahlâkî Kayıtsızlık Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Yıldız Journal of Educational Research*, 2(2), (ts.), 1-25.

⁴⁷ Erbaş- Perçin, “Ahlâkî Çözülme (Moral Disengagement) Ölçeği Türkçe Geçerlemesi ve Kişi-Çevre Uyumu İlişkisi”, 178.

⁴⁸ Albert Bandura, “Selective Activation And Disengagement Of Moral Control”, *Journal of Social Issues* 46/1 (1990), 27-46.

⁴⁹ “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 206.

⁵⁰ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 96.

Nitekim bu çalışmadan önce yayımlanan bazı makalelerde de bu yöneme baş vurulmuştur. Bu çalışmada “Ahlâkî Çözülme Mekanizmaları”na örnek teşkil eden âyetler belirtilecektir.

Çalışmanın bundan sonraki başlıklarında ise “Ahlâkî Çözülme Kuramı”nın değerlendirilmesi ve bu kuramın mekanizmalarını oluşturan bölümler hakkında bilgi verilecektir.

1.3. Ahlâkî Çözülme Mekanizmaları

Ahlâkî çözülme kuramı Albert Bandura’nın öncülüğünü yaptığı bir teoridir. Bandura, ahlâkî olmayan davranışları bireylerin iç dünyalarında meşrulaştıran sekiz dilimli bir sosyo-bilişsel mekanizmanın olduğunu belirtmektedir. Kişinin ahlâkî davranışlar içinde olmasını sağlayan en önemli etken muhakeme gücüdür. Bireylerde muhakeme gücünün kuvvetli olması, onu ahlâkî olmayan davranışları işlemekten menetmektedir. Muhakeme gücünü kuvvetli tutan değer de öz denetim mekanizmalarının devreye girmesini sağlamaktır. Öz denetimin olumlu yönü, ahlâkî olmayan davranışın gerçekleşmesi durumunda ayıplanma, kınanma ile karşılaşabileceği utanma duygusunu zihne hatırlatmaktır. Bu uyarıları önemseyen bireyde ahlâkî çözülme olmamaktadır. Tam tersi durumlarda ise ahlâkî çözülme mekanizmaları devreye girerek ahlâkî çözülme başlamaktadır.⁵¹

Ahlâkî çözülmenin başlaması bireylerin ortaya koydukları hâl ve hareketlerin, tutum ve davranışların yanlış olduğunu bilmelerine rağmen sağlayacağı menfaat/ haz dolayısıyla kendilerince meşrulaştırıp devam etme eğiliminde olmalarıdır. Bu eğilim devam ettiği müddetçe bireylerdeki ahlâkî çözülme düzeyi üst seviyelere ulaşmaktadır.⁵²

Bireylerin zihinsel ve davranışsal eylemlerinde, toplumların ön kabullerinde, devletlerin siyasi uygulamalarında ahlâk kurallarıyla çelişkiler yaşanabilmektedir. Ortaya çıkan bu çelişkiler bastırılarak, yapılan davranışların ahlâkiliği/haklılığı iddia edilerek meşrulaştırılan davranışlar ahlâkî çözülmenin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ahlâkî çözülmenin ortaya çıkması, yapılan yanlış eylemler yüzünden insanın iç dünyasında yaşadığı pişmanlık ve suçluluk duygusunu ortadan kaldırmak için kendince haklılık sebepleri üretmesi neden olmaktadır. İşte ahlâkî çözülme mekanizmaları, yanlış davranış içinde olan bireyin kendisini haklılaştırma uğruna girdiği yolları açıklamaktadır.⁵³

Genel olarak verilen bu bilgilerin ardından “Ahlâkî Çözölmeye” sebep olan aşamalar incelenecektir. Bu aşamaları açıklarken nitel araştırma tekniği esas alınarak Kur’ân’da geçen ilgili âyetler ele alınacaktır. Bu çalışmadaki amaç, ahlâkî çözölmeye neden olabilecek tüm sebeplerin ortadan kaldırılmasında tavsiye edilen prensiplerin önemine dikkat çekmektir.

Bu ana başlık altında ahlâkî olmayan davranışları meşrulaştırmak için bireylerin iç dünyalarında harekete geçen, sekiz bölümden oluşan, sosyo-bilişsel mekanizma işlenecektir.

⁵¹ “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 205.

⁵² Albert Bandura, “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, *Personality and Social Psychology Review* 3/3 (1999), 194.

⁵³ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözölme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 95.

1.3.1. Ahlâkî Meşrulaştırma

Bireyin, gerçekleştirdiği tutum ve davranışların ahlâkî olmadığını bildiği halde, kendi iç dünyasında ahlâkîliğine dair nedenler üreterek ortaya koyduğu istekli tutum ve davranışlar ahlâkî meşrulaştırma olarak tanımlanmaktadır. Kişi, ahlâkî olmayan bu davranışın ortaya çıkaracağı vicdan rahatsızlığından kurtulmak için kendi iç dünyasında bir takım geçerli sebepler üretmektedir. Birey, amaç edindiği hedefe ulaşmak için doğru olmayan davranışları kendisine helal görmektedir. Aynı zamanda birey, gerçekleştirdiği ahlâkî olmayan tüm davranışları, amacına ulaşmada bir zorunluluk olarak görmektedir.⁵⁴

Ahlâkî meşrulaştırmanın ortaya çıktığı durumlar Kur’ân-ı Kerîm’de geçen âyetler üzerinden işlenmeye çalışılacaktır. Ahlâkî meşrulaştırmanın yapıldığı Bakara sûresinin 11 ve 12. âyetlerine değinmek faydalı olacaktır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ

*Bu adamlara, “Yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın” denildiğinde, “Hayır! Tam aksine biz toplumun ıslahı/iyiliği için çalışıyoruz” derler. İyi bilin ki, onlar farkında değiller ama aslında bozguncuların ta kendileridir.*⁵⁵

Bu âyetlerle ilgili olarak yapılan yorumlardan biri de “Yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın” uyarısının kim tarafından yapıldığıdır. Böyle bir uyarının Allah tarafından yapılabileceği mümkün olduğu gibi; Peygamber veya Müminler tarafından da yapılabileceği belirtilmektedir.⁵⁶

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Mes’ûd (ö.32/652-53) ve diğer sahâbîler âyette geçen “onlar” ifadesinden murat edilenin, o dönemde yaşayan münafıklar ve daha sonra gelecek olan münafık sıfatlı insanlar olduğudur. Selmân-ı Fârisî’nin (ö.36/656) de yorumu “onlar” ile kastedilenin daha dünyaya gelmemiş insanlar olduğu yönündedir. Taberî de (ö.310/923) tefsirinde bu iki görüşü naklettikten sonra çoğunluğun görüşüne uyduğunu belirtmektedir.⁵⁷

Âyette geçen “onlar” ifadesinin kimler olabileceği günümüz bağlamında değerlendirildiğinde, nakledilen her iki görüşün de bu çalışmayı desteklediği anlaşılmaktadır. Birinci görüş, münafıkların ahlâkî çözülme eğilimi yaşadıkları ve zaman zaman ahlâkî meşrulaştırma yoluna başvurdıkları ile ilgilidir. Yani münafıkların özelliklerinden biri de ahlâkî çözülme yaşamış olmalarıdır. İkinci görüş ise, “onlar” ifadesiyle anlatılmak istenen kişilerin, özellikle münafıklardan olması ile sınırlandırılmamış olmasıdır. Selmân-ı Fârisî’nin “daha dünyaya gelmemiş olanlar” olarak tefsirde bulunması, ilerleyen zaman içerisinde yeryüzünde fitne ve fesat çıkaran insanların, işledikleri suçların ortaya çıkması sebebiyle kendilerini, “biz ıslah edenleriz” şeklindeki savunmalarıdır.

⁵⁴ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 97.

⁵⁵ el-Bakara, 2/11-12.

⁵⁶ Ebu Abdullâh Muhammed b. Ömer et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 2/60.

⁵⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'ân*, nşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî (Darû Hicr, 2001), 1/296-297.

Âyetlerin konumuzla alâkası şöyle beyan edilebilir: Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bazı kişilerin davranış ve tutumları sebebiyle münafık oldukları bilgisi ulaşmıştır. Hz. Peygamber söz konusu kişilere nasihatte bulunmuştur. Hz. Peygamber tarafından kendilerine “*fitne fesat çıkarmayın*” şeklinde yapılan uyarıya verilen cevap, konumuz açısından oldukça ilgi çekicidir. Bu kişiler, “*fitne fesat çıkarmak bir yana aslında bizler ıslah edicileriz*” cevabını vermişlerdir. Verilen bu cevap münafıkların ahlâkî olmayan davranışları meşru gösterme yönündeki eğilimlerini göstermektedir.⁵⁸

Üzerinde konuştuğumuz âyetle ilgili bir diğer anlamsal yön de şöyle ifade edilmiştir: “*Yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın*” uyarısı münafıklar tarafından, kendilerinin kötü yönlerini fark eden müminlere hitaben denmiş olabileceği hususudur. Suçluluktan kurtulmak için ahlâkî olmayan davranışlarına meşru bir zemin hazırlamak maksadıyla münafıklar, müminlerin bir kısmına ithamda bulunmuşlardır.⁵⁹

Konumuzla ilgili olarak bu âyet kapsamında üzerinde durulması gereken bir diğer husus da toplumu bozan kimselerin hamiyet iddia etmeleridir. Hamiyet iddia eden bu kimseler, toplumu bozan ahlâksız işlerle uğraşmadıklarını, bilakis toplumu korumayı hedefleyen davranışlar içerisinde bulunduklarını savunmuşlardır.⁶⁰ Ahlâkî çözülme eğilimi yaşayan insanların, ahlâkî olmayan davranışlarını meşrulaştırması adına ortaya koydukları iyi niyet düşüncesi onları sorumlu olmaktan kurtaramamaktadır.⁶¹ Âyetin bu yönüyle de ele alınması son zamanlarda ele alınan ahlâkî meşrulaştırma mekanizmasını zihinlerde çağrıştırmaktadır.

Ahlâkî meşrulaştırmaya örnek olarak aşağıda yer alan âyetler incelenecektir.

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعَثُّوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلَهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ

Musa, milleti için su aramıştı; "Asanla taş vurun" dedik; ondan on iki pınar fışkırdı, herkes içeceği yeri bildi. Allah'ın rızkindan yiyin, için, yalnız yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. "Ey Musa! Bir çeşit yemeğe dayanamayacağız, bizim için Rabbine yalvar, bize, yerin bitirdiği sebze, hıyar, sarımsak, mercimek ve soğan yetiştirsin" demiştiniz de "Hayırlı olanı daha düşük şeyle mi değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin, şüphesiz orada istediğiniz vardır" demişti. Onlara yoksulluk ve düşkünlük damgası vuruldu, Allah'ın

⁵⁸ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/60.

⁵⁹ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/60.

⁶⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 2/60-61.

⁶¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyil-Kur'ân*, 1/299.

gazabına uğradılar. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi; bu, karşı gelmeleri ve taşkınlık yapmalarındandı.⁶²

Ahlâkî çözümlenin üst düzeyde yaşandığını örneklendiren Bakara sûresinin 75. âyeti incelenecektir. Sözü edilen âyette geçen ifadeler şu şekildedir.

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

*Şimdi siz (ey Peygamber ve ey müminler! Kalpleri taş gibi katılaşmış ataların torunları olan) bu Yahudilerin size inanmalarını mı umuyorsunuz? Ki, onların bir kısmı Allah'ın (Musa'ya indirilen) kelamını dinliyor ve onu doğru olarak anladıkları halde bile bile tahrif ediyor; içindeki gerçekleri gizliyorlar.*⁶³

Konumuz açısından değerlendirilen bu âyette Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudilerin durumları ele alınmaktadır. İslâm'ın doğuş ve gelişim sürecinde Yahudilerin İslâm'a ve Müslümanlara karşı takındıkları tavır haber verilmektedir.⁶⁴

Yahudilerin Allah tarafından Hz. Musa'ya indirilen kelamı dinleyip, doğru anlamalarına rağmen, bile bile tahrif etmeleri ahlâkî meşrulaştırma ile alakalı olarak ahlâkî çözümme yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Yahudiler Allah'ın sözlerini değiştirmiş ve bunu kötü bir alışkanlık haline getirmişlerdir.⁶⁵ Burada Yahudiler dünyalık menfaat elde etmek, ortaya koydukları kötü davranışlara meşruiyet kazandırmak amacıyla ahlâkî meşrulaştırma sürecine girmişlerdir.

Hz. Peygamber döneminde yaşayan Yahudiler Medineli Müslümanlar tarafından iyi bilinmekteydiler. Medineli Müslümanlar Yahudilerin inançları ve kutsal kitapları hakkında bilgi sahibiydiler. Aslında Yahudilerin inançları ve dini uygulamaları İslâm'a birçok yönden benzer hususlar içermekteydi. Tevhid, Peygamberlik ve ahiret inançlarına sahip olan Yahudiler yeniden bir peygamberin geleceğine de inanıyorlardı. Kur'ân-ı Kerim'de geçen ifade tarzları da Tevrat'la herhangi bir çelişmenin olmadığını ortaya koyuyordu. Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ı tasdik ettiğini de bildiriyordu.⁶⁶ Esasen üzerinde konuşulan âyetten de anlaşıldığı üzere Müslümanlar, Yahudilerin İslâm'a ve Hz. Muhammed'e inanmaları beklentisindeydiler. Fakat âyetin son kısmı böyle bir beklentinin mümkün ol(a)mayacağını, Yahudilerin bir kısmının Allah'ın sözlerini bildikleri halde bilerek kendi menfaatleri uğruna değiştirdiklerini bildirmektedir. Yahudiler dünyalık menfaatlerini her şeyin üzerinde görmeleri sebebiyle yozlaşmış tutum ve davranışlar ortaya koymuşlardır.⁶⁷

⁶² el-Bakara, 2/60-61.

⁶³ el-Bakara, 2/75.

⁶⁴ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/145.

⁶⁵ Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlasma (tevat, Zebur, Incil), 2014, Yeremya, 28/36.

⁶⁶ el-Bakara, 2/91,97; Ali İmran, 3/3; en-Nisâ, 4/47.

⁶⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/145.

İlgili âyetler ahlâkî çözümlenin nasıl ortaya çıktığını belirtmektedir. Konumuzla alakalı başka âyetlerde de ahlâkî çözülmeyi önleyecek prensiplere yer verilmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

“Ey insanlar! Allah’ın verdiği söz gerçektir. Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın, o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırmasın.”⁶⁸

Aşağıda meali verilen âyette ahlâkî meşrulaştırmanın olduğu öne çıkmaktadır.

Öyleleri de var ki, (kitabın, vahyin ne olduğunu bildikleri halde) kendi elleriyle arzu ve heveslerine göre kitap yazıyor, sonra da “Bunlar Allah katındandır” diyorlar. Bunu da basit dünya menfaati elde etmek için yapıyorlar. Onların vay hallerine! Arzu ve heveslerine göre kitap uydurdıkları için yazıklar olsun onlara! Yine yazıklar olsun onlara ki, bunu bir kazanç elde etme yolu olarak görüyorlar.⁶⁹

1.3.2. Hafifletici Kıyaslama

Ahlâkî çözümler sürecindeki bireylerin gerçekleştirdikleri ahlâkî olmayan davranışların olumsuz, zararlı, sonuçlarını bunlardan daha olumsuz, daha zararlı durumlarla karşılaştırmasıdır. Bireyler yaptıkları bu karşılaştırma sonucunda ahlâkî olmayan olumsuz, zararlı davranışlarının daha olumsuz ve zararlı davranışlardan daha iyi olduğunu, bilişsel olarak daha makul ve haklı gösterme çabası içine girmektedirler.⁷⁰

Bireysel veya toplumsal yaşam alanlarında karşılaşılan küçük problemlerde dahi bu mekanizma kullanılmaktadır. Bu mekanizmanın ahlâkî çözümler sürecini yaşayan bireylerin zihinlerinde bu kadar etkin olmasının sebebi işlenen kötü eylem veya suçun cezasından kurtulmaktır. Ahlâkî çözümler yaşayan bireylerin işlediği kötü eylem veya suçun getireceği büyük cezalardan kurtulmak için yaptığı hatayı daha önemsiz hatalar düzeyine indirgemesidir.⁷¹

Ahlâkî çözümler mekanizmalarından olan “Hafifletici Kıyaslama” şeklinin en belirgin bir şekilde görüldüğü, bağlamları birbirinden farklı fakat; aynı mesaj doğrultusunda olan iki âyet bu başlık altında incelenecektir. Bakara sûresinin 80. âyeti ilk olarak ele alınacaktır. Âyetin metin ve meali şöyledir.

وَقَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُمْ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

Bir de tutturmuşlar, “Sayılı birkaç gün dışında, bize kesinlikle azap edilmeyecek” diyorlar. Ey Peygamber! De ki: “Bu konuda Allaha bir söz mü aldınız? Şayet öyle ise (ki böyle bir şey olamaz), Allah asla sözünden dönmez. Aslı esası olmayan bir şeyi Allah’a nasıl isnat edebiliyorsunuz?”⁷²

⁶⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV. Cilt 447 el- Fâtır35/5.

⁶⁹ el- Bakara, 2/79.

⁷⁰ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözümler Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 98.

⁷¹ Bandura, “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”, 199.

⁷² el- Bakara, 2/80.

Yahudilerin sayılı birkaç gün dışında kendilerine cehennem ateşinin dokunmayacağını iddia etmeleri üzerine bu âyet nazil olmuştur. Başka bir rivayette de Yahudiler kendilerinin cehennemde sayılı birkaç gün kaldıktan sonra başkalarının cehennemde kalacağını iddia etmeleri sebebiyle bu âyet nazil olmuştur. Bu âyetin nazil olması Yahudilerin iddialarının yalan ve Allah’a iftiradan ibaret olduğunu ortaya koymuştur.⁷³

Yahudilerin böyle bir iddia ortaya koymalarının arka planını ortaya koyan ahlâkî çözümme süreçleri şöyledir.

1- Bu dünya yedi bin senedir. Her sene için bize sadece bir gün cehennem ateşi dokunacak ve sadece bu süreyle sınırlı olarak azap göreceğiz demeleridir.

2- Bize sadece kırk gün ateş dokunacak düşüncesidir.

3- Tevrat’ta cehennemın kırk yılda geçilebileceğini ve kendilerinin sadece bu süre zarfında cehennemde kalacaklarını iddia etmeleridir.

4- Buzağıya taptıkları süre kadar cehennemde kalacaklarını söylemeleridir.⁷⁴

Bu âyet ve söz konusu rivayetler incelendiğinde Yahudilerin böyle iddialarda bulunmaları üst seviyede bir ahlâkî çözümme sürecine girdiklerini ortaya koymaktadır. Böyle ifade kalıpları da ahlâkî çözümme mekanizmaları arasında yer alan hafifletici kıyaslama türüdür. Hafifletici kıyaslamada birey işlemiş olduğu suçun cezasından, maddi-manevi, dünyevi-uhrevi sebep olacağı her türlü yaptırımından kurtulmak için bu yola başvurmaktadır. Kendini tamamıyla suçsuzluktan ya da sorumluluktan kurtaramadığı için de daha ağır bir ceza ya da daha kötü sonuçlara neden olacak yaptırımlardan kurtulmak için cezanın, sorumluluğun ve yaptırımın en az olanına yönelmektedir.

Kur’ân, Yahudilerin bu iddialarının yalan, Allah’ın dostları olduklarını söylemelerinin asılsız, sayılı birkaç gün dışında cehennemde azap görmeyeceklerinin ise bir aldatmacadan ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Yine Kur’ân, Yahudileri tüm iddialarında haklı olduklarını ispat etmeleri için ölümü temenni etmeye davet etmiştir. Bu davete karşılık Yahudilerin işlemiş oldukları suçlar yüzünden ölümü temenni edemeyeceklerini bildirmiştir. Bu ifadelerin yer aldığı âyet grupları şunlardır.

Bakara sûresi 94 ve 95. âyet mealleri ile Cuma sûresinin 6 ve 7. âyet mealleri konuya açıklık getirmektedir.

Ve yine de ki: “Allah katındaki cennet diğer insanlara değil, yalnız size ait ise ve eğer bu iddianızda samimiyseniz, haydi ölümü isteyin (de o cennete hemen kavuşun). Onlar kendi işledikleri (günahlar) yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah bu zalimleri çok iyi bilmektedir.”⁷⁵

Ey Peygamber! De ki: “Ey Yahudiliği benimseyenler! Siz diğer insanların değil, yalnız kendinizin Allah’ın dostları olduğunu iddia ediyorsunuz. Eğer doğru söylüyorsanız, haydi

⁷³ Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm* (Kahire: Darü’l-Hadis, 2003), 1/150.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, 1/150.

⁷⁵ el-Bakara, 2/94-95.

*hemen ölümü isteyin (de dostunuza bir an önce kavuşun. Fakat onlar işledikleri suçlardan dolayı ölümü asla istemezler. Allah zalimleri çok bilir.*⁷⁶

Konumuz açısından “Hafifletici kıyaslama” şeklinin en belirgin bir şekilde görüldüğü yukarıda bahsedilen iki âyetten biri olan Ali İmran sûresinin 24. âyeti ele alınacaktır. Âyet metin ve meal olarak şöyledir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

*Onların bu tavırlarının sebebi, “Zaten ateş, sayılı günler dışında bize dokunmaz” şeklindeki inançlarıdır. Uydurup yakıştırdıkları bu tür saçma inançlar, dinlerini anlamada onları aldatmış, yanıltmıştır.*⁷⁷

Bu âyetin anlaşılabilmesi için hemen öncesinde geçen âyetin bilinmesinde de fayda bulunmaktadır.

*Kitaptan biraz nasiplenmiş olanları gördün değil mi? Aralarında hakem olması için Allah’ın kitabına çağırılıyorlar, sonra onların bir kısmı yüz çeviriyor ve dönüp gidiyor.*⁷⁸

Ferrâ’nın (ö.516/1122) İbni Abbas’tan naklettiği bir rivâyet önemli hususları göz önüne sermektedir. Hayber halkından toplum tarafından saygı gören iki kişi zina etmiştir. Yahudiler toplumda saygın olan kişileri zina suçundan dolayı recmetmemek için direnmişleridir. Bu olayda da toplum tarafından saygın kabul edilen bu kimseleri recm cezasından kurtarmak için Hz. Peygamber’e baş vurmuşlardır. Hz. Peygamber’in verilecek cezanın recm olduğu hükmüne karşı çıkmışlardır. Hz. Peygamber verdiği hükme itiraz edilmesi sebebiyle Tevrat’tan hükmün verilmesini istemiştir. Tevrat’ı iyi bilenlerin zina hükmünün Tevrat’ta da recm olduğunu bildirmelerine rağmen bu kişiler karara uymamış ve orayı terk etmişleridir.⁷⁹

1.3.3. Örtmeceli Etiketleme

Bireyin gerçekleştirdiği ahlâkî olmayan davranışlar kınanmayı gerektirecek bir seviyede olduğunda bu durum ortaya çıkmaktadır. Ahlâkî çözülme sürecine giren birey kınanmalardan kurtulmak için yaptığı ahlâkî olmayan eylemin aslında kabul edilebilir olduğunu savunmaktadır.⁸⁰ Birey veya toplumun işlemiş oldukları suçun vermiş olduğu vicdani ıstıraplardan kurtulmak için dilsel oyunlarla suçsuz olduklarını iddia etmektedirler.⁸¹

Aşağıda dilsel oyunlar yapılarak kınanmadan kurtulmak sebebiyle ortaya çıkan ahlâkî çözümlere örnek sayılabilecek âyet mealleri verilmektedir.

*"Kalplerimiz perdelidir" dediler, hayır, Allah inkarlarından dolayı onları lanetlemiştir. Onların pek azı inanırlar.*⁸²

⁷⁶ Cuma, 62/6-7.

⁷⁷ Al-i İmran, 3/24.

⁷⁸ Al-i İmran, 3/23.

⁷⁹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl* (Beyrut: Darû İbni Hazm, 2002), 196.

⁸⁰ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 98.

⁸¹ Bandura, “Selective Anctivation And Disengagement Of Moral Control”, 195.

⁸² el- Bakara, 2/88.

Allah kendisine mülk verdi diye İbrahim ile Rabbi hakkında tartışanı görmedin mi? İbrahim: "Rabbim, dirilten ve öldürenidir" demişti. "Ben de diriltir ve öldürürüm" dedi; İbrahim, "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getiriyor, sen de batıdan getirsene" dedi. İnkâr eden şaşırıp kaldı. Allah zulmeden kimseleri doğru yola erdirmez."⁸³

Faiz yiyenler mahşerde ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Zaten alışveriş de faiz gibidir" demelerindendir. Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı. Kime Rabb'inden bir öğüt gelir de faizcilikten geri durursa, geçmişi kendisinedir, onun işi Allah'a aittir. Kim faizciliğe dönerse, işte onlar cehennemliktir, onlar orada temelli kalacaklardır."⁸⁴

Onlar sizin gönlünüzü kazanmak için durmadan yemin edeceklerdir. Bilin ki, siz onlardan razı olsanız bile Allah yoldan çıkmış böyle bir topluluktan asla razı olmayacaktır."⁸⁵

Yahudilerden öyleleri var ki, dine saldırmak amacıyla dillerini eğip bükerek bir kısım kelimelerin yerlerini değiştirip anlamlarını çarpıttılar. Şöyle ki: ("İşittik ve itaat ettik" cümlesini) "İşittik ve karşı geldik" şekline; ("Dinle! Allah sana kötü söz işittirmesin" sözünü de) "İşitmez olasınca! Dinle!" şekline çevirerek söylerler. Ayrıca ("Sözü anlayabilmemiz için bizi gözet" anlamındaki) "Râinâ" sözünü ("Ahmak" anlamına gelen) "Raînâ" şeklinde telaffuz ederler. Eğer onlar (eğip bükmeden) "İşittik ve itaat ettik", "Dinle" ve "Bize bak deselerdi kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat inkarları sebebiyle Allah onlara lanet etmiştir. Onlar asla iman etmezler."⁸⁶

Yine Kitap Ehlinde öyleleri vardır ki, söyledikleri ellerindeki kitapta bulunmadığı halde, onları kitapta var sanasınız diye kelime oyunları yaparak farklı bir eda ile okurlar ve "Bu Allah'ın katındandır" derler. Halbuki o, hiç de Allah katından değildir. Böylece onlar gerçeği bildikleri halde Allah'a iftira etmektedirler."⁸⁷

1.3.4. Sonuçları Azımsama, Önemsememe veya Çarpıtma

Ahlâkî çözülme sürecine giren birey, gerçekleştirdiği ahlâkî olmayan davranışlardan ötürü suçluluk ve sorumluluk duygusu yaşamamak için kaçmaktadır. Suçluluk ve sorumluluktan kaçan birey bu davranışlarını önemsiz hale getirmektedir. Yine bu suçluluk ve sorumluluk duygusundan uzaklaşmak için olaylarda çarpıtma yapmaktadır.⁸⁸

Ahlâkî çözülme sürecindeki bireyler veya toplumlar işledikleri suçlar veya davranışlar sebebiyle suçlu konuma düşmemek, sahip oldukları menfaatleri kaybetmemek adına çarpıtma yapmaktadırlar. Çarpıtma yapmak, sonuçları azımsamak, gelinen kötü durumu önemsememek, konuşulan dil üzerinden kelime oyunları yapmak ahlâkî çözülme mekanizmalarının bir çeşididir.⁸⁹

⁸³ el- Bakara, 2/258.

⁸⁴ el- Bakara, 2/275.

⁸⁵ Tevbe, 9/96.

⁸⁶ en-Nisâ, 4/46.

⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/78.

⁸⁸ Üçok, "Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi", 99.

⁸⁹ Bandura, "Selective Activation And Disengagement Of Moral Control", 195.

Bireyler ve toplumlar işlemiş oldukları bireysel veya toplumsal suçlardan kaçamamaktadırlar. Ahlâkî çözülme mekanizmasının bu kısmı suç işleyen bireylerin, toplumların; suçlu olarak kabul edilmemeleri için yaptıkları suçların önemsiz olduğu iddiasında bulunmalarıdır.⁹⁰

Konuyla alakalı aşağıdaki âyetler örnek olarak verilmektedir.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَزَيْدُ الْمُحْسِنِينَ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

"Ya Musa! Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız" demiştiniz de gözleriniz göre göre sizi yıldırım çarpmıştı. Ölümünüzden sonra, şükredesiniz diye sizi tekrar diriltmiştik. Bulutla sizi gölgelendirdik, kudret helvası ve bıldırcın indirdik, "Verdiğimiz rızıkların iyi ve güzel olanlarından yiye" dedik. Onlar Bize değil, fakat kendilerine yazık ediyorlardı. "Şu şehre girin, orada dilediğiniz gibi, bol bol yiye, secde ederek kapısından girin, "bağışla!" deyin, Biz de yanılmalarınızı bağışlarız, iyilere daha da artırırız" demiştik. Ama zulmedenler, kendilerine söylenmiş olan sözü başka sözle değiştirdiler. Biz de zalimlere, yoldan çıkmalarından dolayı gökten azap indirdik.⁹¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Ey inananlar! Peygamber'e, "Bizi de dinle" (raina; kötü anlama gelebilecek söz) demeyin, "Bizi gözet" (unzurna) deyin ve dinleyin, inkâr edenlere elem verici azap vardır.⁹²

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

Kendilerine Kitaptan bir pay verilenleri, görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah'ın Kitabına çağırılmışlar, sonra onlardan bir takımı dönmüşlerdir. Onlar temelli yüz çevirenlerdir. Bu, onların: "Bize ateş sadece sayılı birkaç gün degecektir" demelerindendir. Uydurup durdukları şeyler, onları dinlerinde yanıltmıştır.⁹³

Şeytan, insanların düşünce ve davranışlarını telkin ettiği çelişkilerle alt üst etmektedir. Bu durumu da helal olanı haram; haram olanı da helal göstermek sûretiyle yapmaktadır. Yapılması gerekenleri çarptırmaktadır.⁹⁴ Hz. Peygamber Efendimiz bu durumu şöyle beyan etmektedir: "Kullarıma bağışladığım her nimeti kendilerine helâl kıldım. Ben bütün kullarımı

⁹⁰ Bandura, "Selective Activation And Disengagement Of Moral Control", 195.

⁹¹ el- Bakara, 2/55-59.

⁹² el- Bakara, 2/104.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/23-24.

⁹⁴ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 1/276.

hanîf (tevhidî kabul edecek şekilde) yarattım. Ancak şeytanlar, onların yanlarına gelir ve (doğru olan) dinlerinden uzaklaştırır, benim helâl kıldığımı haram, haram kıldığımı da helâl gösterir ve ben yetki vermediğim hâlde şirk koşmayı emrederler.”⁹⁵ Öte yandan (mallarını hayırlı işlerde harcamak yerine) ribâ yiyenler; tefecilik yapanlar, para hırsıyla şeytan çarpmış; delirmiş gibi hareket ederler. Bu davranışlarına gerekçe olarak da “Tefecilik (kazanç elde etme açısından) alım satımın bir benzeridir” derler. Oysa Allah alım satımı helal, tefeciliği haram kılmıştır.⁹⁶

1.3.5. İnsan Dışı Görme

Ahlâkî çözülme sürecinde olan bireylerin başkalarını aşağılama durumlarını ifade etmektedir. İnsan dışı görme bilişsel ahlâkî çözülme mekanizmasında karşıda bulun kişiyi/ toplumu aşağılama, önemsiz ve kıymetsiz görme duyguları ön plana çıkmaktadır.⁹⁷ Tarihi süreçte ortaya çıkan insanlık dışı suçların işlenmesi insan dışı görmenin bir sonucudur. Ahlâkî çözülme mekanizmaların bu kısmı günlük hayatta da çok kullanılmaktadır.⁹⁸

Ahlâkî çözülme mekanizmasının bu bölümünde insanlara karşı işlenen tüm insanlık suçları onları insan olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır. Ahlâkî çözülme düzeyi üst seviyede olan toplum ve bireyler insan yerine koymadıkları kişi veya topluluklara yaptıkları zulümden dolayı da bir üzüme hissetmemektedirler.⁹⁹ Bunun ortaya çıkma sebebi de ahlâkî çözülme yaşayan bireylerin kötü davrandıkları birey ve toplumlara karşı iç dünyalarında insan yerine konmamasıdır.¹⁰⁰

Hiz. Musa ve İsrailoğulları’nın kıssası Kur’ân’da en geniş şekilde yer verilen kıssadır.¹⁰¹ Bu kıssa incelendiğinde insan dışı görme sebebiyle Ahlâkî çözümlerin yaşandığı görülmektedir.

“Biz (Sihirbazlar) âlemlerin rabbine, Musa ve Harun’un Rabbine inandık, imam ettik” dediler. Firavun da (öfkeyle) şöyle dedi: “Demek siz benden izin almadan ona inandınız, öyle mi? Sizin bu yaptığınız bana karşı tasarlamış olduğunuz bir tuzaktır. Hem de bu şehirde! Siz Mısır’ın yerli halkını buradan çıkarmak (ve İsrailoğulları’nın bu şehre yerleştirmek) istiyorsunuz. Yakında başınıza neler gelecek, göreceksiniz.” “Yemin ederim ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepsini asacağım.”¹⁰² (Musa asâsını yere attı ve bir de baktılar ki, asâ onların o aldatici düzenlerini yalayıp yutuyor) Bu durum karşısında sihirbazlar hemen secdeye kapandılar ve “Biz, Musa ile Harun’un Rabbine inandık” dediler.

Firavun şöyle haykırdı: “Ben izin vermeden Musa’nın Tanrısına nasıl inanabilirsiniz? Anlaşıldı ki, size sihri öğreten büyük ustanız Musa imiş. Yeminle söylüyorum ki, ellerinizi ve

⁹⁵ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî Müslim, *el-Müsnedü’s-Sahihu’l-Muhtasar bi Nakli’l-’Adl ‘ani’l-’Adl ilâ Resûlillâh*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 2014), Cennet, 63.

⁹⁶ el-Bakara, 2/275.

⁹⁷ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 100.

⁹⁸ Bandura, “Selective Activation And Disengagement Of Moral Control”, 200.

⁹⁹ Bandura, “Selective Activation And Disengagement Of Moral Control”, 203.

¹⁰⁰ Albert Bandura, “Selective Moral Disengagement In The Exercise Of Moral Agency”, *Journal Of Moral Education* 46/1 (2002).

¹⁰¹ Ömer Özsoy- İlhami Güler, *Konularına Göre Kur’ân Sistematiği Kur’ân Fihristi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 719.

¹⁰² el- Â’raf, 7/121-124.

ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sizi hurma ağaçlarına asıp sallandıracağım. O zaman göreceksiniz, hangimizin (benim mi, yoksa Musa'nın Rabbinin mi) azabı daha şiddetli ve kalıcıymış. İman eden sihirbazlar Firavun'a şöyle dediler: "Biz seni, bize gösterilen bunca delillere ve bizi yaratan Allah'a aslâ tercih etmeyiz. Sen neye karar vereceksen ver; bize ne yaparsan yap, senin hükmün yalnız bu dünyada geçer."¹⁰³ Bunun üzerine sihirbazlar hep birden secdeye kapanarak, "Biz âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine inandık iman ettik" dediler. Firavun, "Ben size izin vermeden ona inanıyorsunuz, öyle mi? Anlaşıldı ki, size sihri öğreten büyük ustanız Musa imiş. Yakında başınıza neler gelecek göreceksiniz. Yemin ederim ki, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım" diye tehditler savurdu. Sihirbazlar şöyle cevap verdiler: "Hiç önemli değil, (ister as, ister kes) biz zaten sonunda Rabbimize döneceğiz."¹⁰⁴

Ey Peygamber! Sana, Musa ve Firavun'un kıssasının bir bölümünü, hakikatlerle dolu bir ibret vesilesi olarak anlatacağız. Fakat bunlardan ibret alacak olanlar inanan kimselerdir. Firavun, Mısır ülkesinde büyüklük taslayıp iyice azgınlaşmış; ülke halkını sınıflara ayırmış ve onlardan bir sınıfı (İsrailoğulları'nı) ezmeye başlamıştı. Öyle ki, onların oğullarını boğazlayarak öldürüyor, kadınlarını kızlarını sağ bırakıyor, kötü amaçları için kullanıyordu. Gerçekten o, ülkesinde bozgunculuk yapan birisiydi. Biz ise, ülkede ezilen bu insanlara lütufta bulunmak, onları kölelikten kurtarıp kendi kendilerini yöneten bir toplum yapmak ve onların yeryüzünde özgürce yaşamalarını sağlamak istiyorduk. Ayrıca onları o ülkede güçlendirmek sûretiyle; Firavun'un, Hâmân'ın ve onların ordularının korktukları şeyi başlarına getirmek istiyorduk.¹⁰⁵

Nitekim Biz Musa'yı pek çok mucizeyle ve özellikle (aşanın yılanı dönüşmesi gibi) güçlü bir mucizeyle destekleyerek Firavun'a, Hâmân'a ve Kârûn'a göndermiştik. Fakat onlar Musa'ya, "Bu bir sihirbaz, müthiş bir yalancı" dediler. O bizim katımızdan verdiğimiz mucizeleri getirip gösterince de şöyle dediler: "Musa'ya inanıp onunla birlikte iman etmiş olanların oğullarını öldürün, kadınlarını kızlarını sağ bırakıp hor ve hakir şekilde kullanın." Oysa (bilmiyorlardı ki,) kafirlerin bütün tuzakları boşa çıkmaya mahkumdur.¹⁰⁶

Nitekim biz Musa'yı, halkını karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve (daha sonra da) Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri (sık sık) hatırlatması için birtakım mucizelerle göndermiştik. Unutma ki, Musa ve kavmi ile ilgili olaylarda alınacak pek çok ibret vardır; fakat bunları, sıkıntılara göğüs gerip sabretmeyi ve Allah'ın nimetlerine şükretmeyi çok iyi bilen kimseler anlayabilir. Bir zamanlar Musa kavmine şöyle demişti: "Allah'ın size lütfettiği nimetleri hatırlayın. Hani vaktiyle O sizi, işkencenin ve zulmün en kötüsünü uygulayan Firavun'un adamlarından kurtarmıştı. Onlar oğullarınızı boğazlayarak öldürüyor, kadınlarınızı kızlarınızı sağ bırakıp kötü amaçları için kullanıyorlardı. Bu zulümlerden kurtulmanız size Rabbinizin büyük bir nimetiydi. "Ve yine hatırlayın ki, Rabbiniz size, 'Eğer şükrederseniz verdiğim nimetleri daha da artırırım, eğer nankörlük ederseniz bilin ki, azabım çok şiddetlidir' diye bildirmişti. Musa şöyle devam etti: "Siz yeryüzünde yaşayan diğer insanlar,

¹⁰³ Tâhâ, 20/70-72.

¹⁰⁴ eş-Şuarâ, 26/46-50.

¹⁰⁵ el-Kasas, 28/3-6.

¹⁰⁶ el-Mü'min, 40/23-25.

hepiniz Allah’a ve lütfettiği nimetlere nankörlük etseniz, O’na bir zararınız dokunamaz. Çünkü Allah Gani’dir; hiçbir şeye muhtaç değildir, Hamîd’dir; övgüye ve şükre layık yegâne varlık O’dur.¹⁰⁷

*Ey İsrailoğulları! Hani bir zamanlar sizi, işkencenin ve zulmün en kötüsünü uygulayan Firavun’un adamlarından kurtarmıştık. Onlar, oğullarınızı boğazlayarak öldürüyor, kadınlarınızı, kızlarınızı sağ bırakıp kötü amaçları için kullanıyorlardı. Bu zulümden kurtulmanız Rabbinizin size büyük bir nimetiydi.*¹⁰⁸

*“Hatırlayın ki, Allah vaktiyle sizi, en kötü işkence ve zulmün altında inleyen Firavun’un adamlarından kurtarmıştı. Onlar oğullarınızı öldürüyorlar, kadınlarınızı-kızlarınızı sağ bırakıp kötü emelleri için kullanıyorlardı. Bu zulümden kurtulmanız Rabbinizin size büyük bir nimetiydi.”*¹⁰⁹

Hız. Nûh da kavmi tarafından deli olduğu,¹¹⁰ hepten yoldan çıktığı,¹¹¹ kendisine tabi olanların ayak takımı kimseler olduğu,¹¹² yönünde ithamlara maruz kalmıştır. Hız. Nuh’un kavmi tarafından aşağılanması, maruz kaldığı bu kötü davranışlar kavminin ahlâki çözölme yaşadığını belirtmektedir.

1.3.6. Suç Yükleme

Bireysel veya toplumsal yönden ahlâkî çözölme sürecine girmeye sebep olan mekanizmalardan biri de suç yüklemedir. Suç yükleme bireysel veya toplumsal yönden yapılan hataların üstünü örtmek sebebiyle başkasını suçlu görme düşüncesidir. Bu düşünce sebebiyle de suçluluk ve pişmanlığın getirdiğı vicdan sızlamasının önüne geçilmek istenmektedir.¹¹³

Ahlâkî çözölme süreci yaşayan bireyler gerçekleştirdikleri ahlâkî olmayan davranışlara başkalarının sebep olduğı bahanesini iç dünyalarına, bireysel yaşam ve toplumsal yaşam alanlarına kabul ettirmeye yönelik davranışlarda bulunmaktadır. Bu süreci yaşayan bireyler ahlâkî olmayan davranışların ortaya çıkmasında kendi sorumluluklarının olmadığını bilakis kendilerinin dışında olan bir sebebe, kişiye ve duruma suç yüklemektedirler. Daha açık bir ifadeyle suç işleyen, ahlâkî olmayan davranışlar sergileyen kişi veya toplumlar bu suçu başka kişi veya toplumlara yıkmak istemektedirler.¹¹⁴

Konuyla ilgili âyetlerin metin ve mealleri şöyledir:

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ

¹⁰⁷ İbrâhîm, 14/5-8.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/49.

¹⁰⁹ el-A’râf, 7/141.

¹¹⁰ el-Kamer, 54/9.

¹¹¹ el- A’râf, 7/60.

¹¹² eş-Şuarâ, 26/111.

¹¹³ Bandura, “Selective Activation And Disengagement Of Moral Control”, 204.

¹¹⁴ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözölme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 100.

Bilmeyenler: "Allah bizimle konuşmalı veya bize bir âyet gelmeli değil miydi?" dediler. Onlardan öncekiler de onların söylediklerinin tıpkısını söylemişlerdi. Kalpleri birbirine benzedi. Kesinlikle inanan kimseler için âyetleri açıklamışsınız.¹¹⁵

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا لَنَا كَرَّةٌ فَنَتَّبَرَأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ

Nitekim, kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır. Uyanlar: "Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da, bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak" derler. Böylece Allah onlara, hasretini çekecekleri işlerini gösterir. Onlar cehennemden çıkmayacaklardır.¹¹⁶

كَمَثَلَ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

İkiyüzlülerin durumu insana: "İnkâr et!" deyip, insan da inkâr edince: "Doğrusu ben senden uzağım; Alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım" diyen şeytanın durumu gibidir.¹¹⁷

يَوْمَ تُقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ يَقُولُونَ يَالَيْتَنَّا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنَهُمُ لَعْنًا كَبِيرًا

Yüzleri ateşte çevrildiği gün: "Keşke Allah'a itaat etseydik, keşke Peygamber'e itaat etseydik!" derler. "Rabbimiz! Biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik, fakat onlar bizi yoldan saptırdılar.", "Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver, onları büyük bir lanete uğrat" derler. "Rabbimiz! Biz yöneticilerimize ve büyüklerimize itaat etmiştik, fakat onlar bizi yoldan saptırdılar.", "Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver, onları büyük bir lanete uğrat" derler.¹¹⁸

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقَّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِّنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَن دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُمُونِي وَلُومُوا أَنفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Hesap ve yargılama bitip iş tamamlanınca şeytan, ("buraya girmemize sebep sensin" diyenlere) şöyle diyecektir: "Allah'ın size vâdettikleri gerçektir, ben ise size boş vaatlerde bulundum ve sizi aldattım. Aslında benim size istediğimi yaptıracak gücüm yoktu, ben sadece sizi kötü işler yapmaya çağırıyordum, siz de bana uyuyordunuz. Şimdi beni kınayıp suçlamaya kalkışmayın, kendinizi kınayıp suçlayın. Bugün ne ben sizin feryadınızı duyarım ne de siz benim feryadımı duyarsınız. Zaten ben dünyada iken, beni Allah'a ortak koşmanızı da reddetmiştim." Şu bir gerçektir ki, şeytanın yoluna gidenler için acı bir azap vardır.¹¹⁹

1.3.7. Sorumluluğun Yayılması

Ahlâkî çözülme sürecine giren bireylerin, ahlâkî olmayan davranışlarını makul gösterme aşamalarından biri de bilişsel süreçte sorumluluğun yayılması aşamasıdır. Bu aşamada birey

¹¹⁵ el- Bakara, 2/118.

¹¹⁶ el-Bakara, 2/166-167.

¹¹⁷ el- Haşr, 59/16.

¹¹⁸ el- Ahzab, 33/66-68.

¹¹⁹ İbrâhim, 14/22.

toplumla beraber gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerde olası bir sıkıntı yaşaması halinde karşıda bulunan toplum veya fertleri suçlamaktadır.¹²⁰

Bu sosyo-bilişsel süreç toplumsal veya grupsal bir şekilde yapılan işlerde bir suç durumunun ortaya çıkması halinde fertlerin bir başkasını suçlamasıdır. Fertlerin başkalarını suçlayarak yaptığı hareketler kendilerini olası bir tehlike karşısında korumaya almak ve vicdani sorumluluklarını örtme çalışmalarından ibarettir.¹²¹

Ahlâki çözülme mekanizmalarından biri olan sorumluluğun yayılması ile ilgili örnek âyetler şunlardır.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

Sizden kesin söz almış ve Tur'u tepenize dikmiştik, "Size verdiğimiz kuvvetle sarılın ve dinleyin" demiştik "İştittik ve karşı geldik" dediler de inkarları yüzünden buzağı sevgisi kalplerine sindirildi. De ki, "Eğer inanmışsanız, imanınız size ne kötü şey emrediyor?"¹²²

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا النُّبُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اتَّقَىٰ وَآتَىٰ النُّبُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

Aranızda mallarınızı haksızlıkla yemeyin; bildiğiniz halde günaha girerek insanların mallarından bir kısmını yemek için onu hakimlere aktarmayın. Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: "Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür". Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz.¹²³

Andolsun ki, Yusuf ve kardeşlerinin kıssasında nice ibretler vardır; fakat bunu anlayacak olanlar, gerçeğin peşinde koşan kimselerdir. Yusuf'un üvey kardeşleri bir gün aralarında şöyle konuşmuşlardı: "Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) babamızın yanında bizden daha kıymetli. Oysa biz daha kalabalığız (her işi biz yapıyoruz). Belli ki, babamız yanlış yapıyor, bize haksızlık ediyor. İçlerinden bir dedi ki: "Yusuf'u öldürün ya da uzak bir yere atıp bırakın; böylece babanızın sevgisi size yönelsin. Ondan sonra da mutlu-mesut yaşayıp gidersiniz. Diğer biri de şöyle dedi: "Bence Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka bir şey yapacaksanız bir kuyuya atıverin; onu bir kervan alıp götürsün." (Böyle yapmaya karar verdiler ve babalarına gelerek dediler ki: "Baba! Yusuf konusunda bize niçin güvenmiyorsun? Oysa biz, onun iyiliğini istiyor ve onu gönülden seviyoruz."¹²⁴ Kardeşleri Yusuf'u alıp götürdüler. Onu bir kuyuya atmaya karar verdiklerinde Biz Yusuf'un kalbine, "Şimdi farkında değiller ama gün gelecek; sen onların bu yaptıklarını bir bir yüzlerine

¹²⁰ Üçok, "Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi", 99.

¹²¹ Bandura, "Selective Anctivation And Disengagement Of Moral Control", 203.

¹²² el- Bakara, 2/93.

¹²³ el- Bakara, 2/ 188-189.

¹²⁴ Yûsuf, 12/7-11.

söyleyeceksin” diye ilham etmiştik.¹²⁵ Ahlâki çözülme kıskançlık duygusunun neden olduğu sorumluluğun yayılması şeklinde ortaya çıkmıştır.

1.3.8. Sorumluluğun Yer Değiştirmesi

Ahlâkî çözülme sürecine giren bireylerin gerçekleştirdikleri ahlâkî olmayan davranışları sorumlularının kendileri olmadığını iddia etmeleridir. Bireyler, gerçekleştirdikleri bu davranışların sorumluluğunu başka birey veya toplumsal koşullara bağlamaktadırlar.¹²⁶

Aşağıda sorumluluğun yer değiştirmesine dair örnekler üzerinde durulacaktır.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
حَتَّى دَافُوا بِأَسْنَائِهِمْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ

Şirkte direnenler diyecekler ki: “Eğer Allah dilemiş olsaydı biz de atalarımızda O’na ortak koşmaz, kendi kendimize hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” Onlardan öncekilerde peygamberleri işte böyle yalanlamışlardı. Ey Peygamber! Sen onlara şunu söyle: “Eğer (bu saçma görüşlerinize dair) kesin bir bilginiz varsa getirin, gösterin bize. Oysa siz bilginin değil, hayal mahsulü temelsiz şeylerin peşinden gidiyor ve hep yalanlar uyduruyorsunuz.”¹²⁷

وَبَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدَانَا اللَّهُ لَهْدَيْنَاكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُنَا أَمْ صَبْرُنَا مَا لَنَا مِنْ مَحْصٍ

(Gün gelecek) bütün insanlar dirilip Allah’ın huzuruna çıkacak; zayıf görüşlü olup başkasına körü körüne uyanlar, vaktiyle büyüklük taslayıp inanmayan önderlerine şöyle diyecekler: “Biz (dünyada iken asıl amacı unutup) sizin peşinizden gitmiştik, şimdi bizi Allah’ın azabından birazcık olsun kurtaramaz mısınız?” Onlar ise şöyle cevap verecekler: “Eğer Allah bizi kurtaracak olursa biz de sizi kurtarırız, ama artık ağlayıp sızlansak da sabretsek de bizim için hiç fark etmeyecek. Anlaşıldı ki Allah’ın azabından kurtuluş yoktur.”¹²⁸

قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا
دَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَاتَيْهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ
وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ
تَكْسِبُونَ

O gün Allah o müşriklere, “Sizden önce gelip geçen ve ateşte yanacak olan cin ve insan topluluklarına siz de katılın bakalım” diyecek ve her topluluk cehenneme girdiğinde yoldaşına lanet edecektir. Nihâyet hepsi cehenneme dolunca sonradan girenler önce giren liderlerini göstererek, “Rabbimiz! Bizi yoldan çıkaranlar işte bunlardır, onların azabını

¹²⁵ Yûsuf, 12/15.

¹²⁶ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 98.

¹²⁷ el-Enâm, 6/148.

¹²⁸ İbrahim, 14/21.

ikiye katla” diyecekler, Allah da şöyle buyuracaktır: “Her birinin azabı iki kattır, fakat siz bilmiyorsunuz. Öncekilerde sonrakilere, “Sizin bizden ne üstünlüğünüz ne farkınız var ki? Siz de yaptıklarınızdan dolayı hak ettiğiniz azabı çekin” diyeceklerdir.¹²⁹

Ve şöyle yalvaracaklar: “Ey Rabbimiz! Biz önderlerimize ve büyüklerimize uymuştuk. Onlar da bizi doğru yoldan saptırmışlar. Onun için ey Rabbimiz! Onlara iki misli azap çektir; onları büyük bir lanete uğrat, rahmetinden tamamen uzaklaştır.”¹³⁰

Müşrikler diyorlar ki: “Eğer Allah dileseydi, biz de babalarımız da O’ndan başka bir varlığa tapmaz. O’nun haram kılmadığı bir şeye haram demezdik.” Onlardan önce yaşayan kavimlerde böyle yapmışlar, buna benzer alaylı sözler söylemişlerdi. Bilin ki peygamberlere düşen, sadece kendilerine gelen vahyi açık bir şekilde tebliğ etmektir.¹³¹

Ahlâkî çözülme bireyin iç dünyasında yaşadığı suçluluk ve pişmanlık duygunu görmemesine, pişmanlık ve suçluluk duygusuna kulak vermemesine sebep olmaktadır. Birey iç dünyasında yaşadığı fırtınalardan kurtulmak için, kendisinin de ahlâkî olmadığını bildiği tutum, davranış ve düşünceleri meşru saymaktadır.¹³²

Çalışmanın bu başlığı altında ahlâkî çözülme mekanizmalarının kısımları anlatılmaya çalışıldı. Bu kısımlar anlatılırken nitel bir değerlendirme yöntemi kullanılarak âyetler örnekler gösterildi. Bu çalışmada ahlâkî çözülmenin nedenleri, ahlâkî çözülmenin nasıl yaşandığı konularına değinildi. Şu ana kadar yapılan diğer çalışmalarda değinilmeyen ahlâkî çözümlerden nasıl korunabileceği âyetler örneğinde işlenmeye çalışıldı.

Çalışmanın bundan sonraki bölümünde ahlâkî çözülmeye neden olan duygu, düşünce ve davranışlar ele alınacaktır.

1.4. Ahlâkî Çözülme Nedenleri

Yapılan araştırmalar, ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasında bireylerin kişisel özelliklerinin ve olumsuz durumlardan etkilenme düzeylerinin tetikleyici sebepler olduğunu ortaya koymuştur.¹³³

Ahlâkî çözülme nedenleri arasında, bireylerin işlemiş oldukları etik dışı davranışların sonucunun, ne kadar kötü olursa olsun, geçici zevk ve haz uğruna o davranışlara devam etmeleri gelmektedir. Aynı zamanda birey, ortaya koyduğu ahlâk dışı davranışlarına meşrulaştırma temellendirmeleri atmaktadır.¹³⁴ Gerçekleştirilen etik dışı davranışların, yüklediği suçluluk duygusu görmezden gelinerek sorumluluk hissi yok sayılmaktadır. Böylelikle birey suçluluk ve sorumluluk yokmuşçasına fiiller gerçekleştirmektedir.¹³⁵

¹²⁹ el-Âraf, 7/38-39.

¹³⁰ el- Ahzab, 33/67-68.

¹³¹ en-Nahl, 16/35.

¹³² Bandura, “Selective Activation And Disengagement Of Moral Control”,201.

¹³³ Jennifer J. Kish-Gephart vd., “Bad Apples, Bad Cases, and Bad Barrels: Meta-Analytic Evidence About Sources of Unethical Decisions at Work.”, *Journal of Applied Psychology* 95/1 (2010), 1-31.

¹³⁴ Bandura, “Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities”,205.

¹³⁵ Jessica Siegel Christian- Aleksander P. J. Ellis, “The Crucial Role of Turnover Intentions in Transforming Moral Disengagement into Deviant Behavior at Work”, *Journal of Business Ethics* 119/2 (2014), 193-208.

İnsan, iç dünyasında sahip olduğu gücünü ve erdemlerini unuttuğu zaman, ahlâkî çözülme sürecini zihninde başlatmış olmaktadır. Erdemli davranışların terk edilmesi de bu süreci daha zararlı bir hale getirmektedir.

İnsana psikolojik açıdan en fazla zarar veren durumlar korkmak, kaygılı davranmak, hasta olmak ve fakirlik çekmektir. Bunlar arasında insan ruhuna, en çok acı veren sevdiği şeyleri kaybetme duygusu ve hoşuna gitmeyeceği bir şeyle karşılaşma duygusu olan kaygıdır; bundan sonra ise hasta olmak, korkmak ve fakirlik gelmektedir. Çünkü korku ile fakirlik arasında bir tercih yapmak zorunda kalan bir insan, korkudan kurtulmak için fakirliği tercih etmektedir. Korkudan emin olmak için gerektiğinde tüm malını feda edebilmektedir. Fakat hastalık ve hastalığın verdiği her türlü sıkıntıdan kurtulmak içinde korkuya ve fakirlik çekmeye katlanır. İnsan hastalıktan kurtulmak için başka güzel şeyleri terk etmeyi göze alabilmektedir. Ölüm korkusu hissettiğinde de maddi imkanlarını bol bir şekilde harcamakta ve ölümden kurtulmak için tüm malını feda edip sağlığa kavuşmayı istemektedir. Kaygı duygusunu yaşadığı zaman da bu duygudan kurtulmak için başka şeylerden hissettiği korku önemini kaybetmektedir. İnsan kaygı duygusundan kurtulmak uğruna her şeyi göze almaktadır.¹³⁶

Ahlâkî çözülmenin ortaya çıkmasında etkili olan temel sebep kaygı duygusudur. Kaygı duygusunu normal yaşayan bireyler başarılı olurken, gerekenden az kaygılı olanlar ise başarısız olmaktadır. Yüksek düzeyde kaygı yaşayanlar ise, bir takım kötü davranışlar ortaya koymaktadır. Ahlâkî çözülme ise yüksek kaygı yaşayan insanların yaptıkları kötü hal ve hareketlerin sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Fakir olma veya fakirlikten kurtulamama korkusu, ahlâkî çözülmeye iten sebepler arasında yer almaktadır. Aynı şekilde insanların imkanları olmamasına rağmen sevilen tüm güzel şeylere ulaşmak için gösterdiği haksız çabalar ahlâkî çözümleri ortaya çıkarmaktadır. Sosyal çevre ve aile kaynaklı her şeyin güzeline sahip olma baskısı bireylerde yüksek seviyede bir kaygının oluşmasına sebep olarak ahlâkî çözümleri artırmaktadır.

Bireyin ulaşmak ve elde etmek istediği tüm duygular, hazlar, maddi-manevi unsurlar aşırı arzu ve beklentiyle kuşandığı vakit bayağılıkların, keder ve kaygıların temelini oluşturmaktadır.¹³⁷ Yüksek kaygı ve aşırı beklentinin olduğu hallerde sahiplenilmek istenen haz ve mutluluk elde edilmediği zamanlarda ahlâkî çözülme süreci başlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle ahlâkî çözülmedeki temel tetikleyici duygu kaygıdır. Aşırı arzu, beklenti ve tüm bayağılıklar keder ve kaygıya sebebiyet verdiği için bunlar kötü ve çirkin sayılmışlardır.¹³⁸ Kötü ve çirkin huylardan kurtulmakta ruh temizliği (nezâhetü'n nefs) ile mümkündür.¹³⁹

Ahlâkî çözülmeyi bireysel ahlâkî çözülme, toplumsal ahlâkî çözülme açılarından da sınıflandırabiliriz. Bireysel ahlâkî çözülme daha çok bir bireyin ahlâklı davranmasıyla

¹³⁶ Ali b Ahmed İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, çev. Mustafa Çağrı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 115.

¹³⁷ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 19.

¹³⁸ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 66.

¹³⁹ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 66.

düzelecek durumları ifade etmektedir. Toplumsal ahlâkî çözüme ise daha çok toplumun çoğunluğunun uygulamasıyla ortaya çıkan ahlâkî güzellik durumunu ifade etmektedir.¹⁴⁰

Şeytan vesveseleriyle insanların bireysel, ülkelerin toplumsal, dünyanın da global olarak bir huzursuzluk ve mutsuzluk yaşaması için insanın iç dünyasına hâkim olmaya çalışmaktadır.¹⁴¹ Şöyle ki Şeytan insanları saptırmak için onların damarlarında dolaşan kan gibi etraflarında vızır vızır dönmektedir.¹⁴²

Şeytan her fırsatta âdemoğlunun önüne çıkmaktadır.¹⁴³ Fakat takva sahibi Mü'min şeytanın tüm aldatmalarına kanmayarak onu yormaktadır.¹⁴⁴ Tüm gayretleriyle Şeytanı başarısız hale getirmektedir.

Ahlâkî çözülmeye sebep olan en önemli etkenlerden biri de kişinin sahip olmak istediği zevk, haz ve ihtiraslarına güç yetiremediği zamanlarda ortaya çıkmaktadır. İnsanın sahip olmak istediği, kendisini maddi ve manevi yönden mutlu edeceğine inandığı; fakat bunlara güç yetiremediğinde ise meşru ve ahlâkî olmayan yollara baş vurmaktadır. Meşru ve ahlâkî olmayan tüm yollar da bireye ve topluma zarar vermektedir. Hz. Peygamber Efendimiz bu durumu çok veciz bir anlatımla ifade etmektedir. “Mümin kişiye nefsinin küçük düşürmesi yaraşmaz.” demesi üzerine ashâb, “Kişinin nefsinin küçük düşürmesi nasıl olur?” diye sormuş, O da “Gücünün yetmediği işlere kalkıştığı için birçok belaya duçar olur.” karşılığını vermiştir.¹⁴⁵

Suçluluk duygusu yok olduğunda birey psikolojik rahatsızlık yaşamaktadır.¹⁴⁶ Çünkü insanda var olan her duygu ister olumlu duygu olsun ister olumsuz duygu olsun insanı iyiliğe yönltebilmektedir. İnsan bedeninde bulunan organlar insanın rahat yaşayabilmesine nasıl imkân sağlıyorsa; duygularımızda olumlu ya da olumsuz duygular olsun o derecede önemlidir. Bedenimizdeki organlar davranışlarımızda, isteklerimizde bir bütünlüğün meydana gelmesine fayda verdiği gibi tüm duygularımızda mutlu bir yaşam sürmemize katkı sağlamaktadır. Olumlu ve olumsuz duygular doğru bir şekilde değerlendirildiği takdirde faydalı olabilmektedirler. Olumsuz duygular başta olmak üzere duyguların bastırılması/ görmezden gelinmesi düzenli bir işleyişe sahip olabilen iç dünyamızın şeklini bozabilmektedir. İşte suçluluk duygusunun da bastırılmaya çalışılması/ vermek istediği mesajların görmezden gelinmesi birçok problemlere neden olmaktadır. Ahlâkî çözüme süreci de bu şekilde ortaya çıkmaktadır.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Üçok, “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözüme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”, 113.

¹⁴¹ el- Hicr, 15/39.

¹⁴² Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, Selâm, 23.

¹⁴³ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî, *el-Muctebâ es-Sunenu's-Suğrâ*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012), Cihâd, 19.

¹⁴⁴ Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, nşr. Heyet (Cem'iyetu'l-Meknez, 2010), 2/380.

¹⁴⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *es- Sünen*, nşr. Heyet (Dâru't-Te'sîl, 2015), Fiten, 21.

¹⁴⁶ M. Hakan Türkçapar, *Fark Et, Düşün, Hisset, Yaşa* (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2020), 62.

¹⁴⁷ Türkçapar, *Fark Et, Düşün, Hisset, Yaşa*, 62.

1.4.1. Ahlâkî Çözülmede Öz Denetim Etkisi

Birey ve toplum faziletli davranışları güzel görmektedir. Birey ve toplumun dini ve örfi kurallar öncülüğünde belirlemiş oldukları, ön kabullerini oluşturan faziletli davranışları gerçekleştirmeleri, öz verili davranmayı gerektirmektedir. Faziletli olmayan kötü davranışlar ise çirkin sayılmaktadır. Birey ve toplum tarafından kötü olarak vasıflandırılan davranışları işlemekte kolaydır.¹⁴⁸ İşte tam da burada gerekli olan bireyin öz verili olmayı gerekli kılan faziletli davranışları yerine getirmesi olmalıdır. Çünkü yerine getirilmesi zahmetli olan nice davranışlar tüm zorluklarına rağmen sahibinde bir mutluluk, ferahlık, rahatlık duygusu meydana getirmektedir.

Bireysel ve toplumsal alanda meydana gelen tüm faaliyetlerde “Allah’ın rıza ve hoşnutluğu” gözetilmelidir. Temelde “Allah’ın rıza ve hoşnutluğunun” gözetildiği tüm faaliyetler en yüce öz denetim olan ‘İhsan’ bilinci kapsamında meydana gelmektedir. Kur’ân’da “Allah’ın rızasının her şeyin üzerinde olduğunun”¹⁴⁹ bildirilmesi de bu temel esası bireyin zihin dünyasına yerleştirme gayesine yöneliktir.

Ahlâkî çözümlerin önlenmesinde önem arz eden, öz denetim duygularından biri de Şecaattir. Şecaat; İnsanların üstün değerleri koruma uğruna sıkıntıları göğüslemesine yarar sağlayan ruhsal bir yetenektir.¹⁵⁰ El-Îcî (ö.756/1355), *Ahlâku Adudüddin* adlı eserinde şecaat kavramının on bir çeşit olduğunu belirtmektedir.¹⁵¹ Konuyla alakalı olarak burada birkaç tanesine değinilecektir. Ahlâkî çözümlerin önlenmesinde öz denetim unsurlarından olan kişinin olgun olması önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Kişinin olgunluğa ulaşmasına yarayacak haller de yaşam içinde karşılaşacağı tüm durumlar karşısında zenginlik, fakirlik, büyüklük ve küçüklük halini önemsememesidir.¹⁵² Yani bireyin elde etmeyi amaçladığı, kendisine sahip olmayı hedeflediği şeyler karşında zenginlik ve fakirlik gibi durumları önemsememesini amaçlamaktadır. Kişi, karşılaşabileceği üzüntü ve korku karşısındaki tüm olaylarda ahlâkî olmayan tutumlara girmeden “sabır” duygusuyla hareket etmesi gerekmektedir.¹⁵³

El-Îcî’nin şecaat çeşitlerinden olarak ifade ettiği “Himmet-i Âliye” duygusu da yüce değerler uğruna gayret göstermeyi hedeflemektir. Yüce değerler uğruna ahiret mutsuzluğuna sebep olacak fani dünya mutluluğu ile ilgilenmeme; dünya hayatında zahmete sebep olacak fakat ahiret mutluluğunu kazandıracak ulvî değerler uğruna mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Ahlâkî çözümlerin başlamasındaki en büyük etmenlerden olan yüce değerleri önemsizleştirme faaliyetleridir. Yüce değerlerin önemsizleştirilip unutulması sonucunda ahlâkî çözümler fertler arasında yayılma oranını gün be gün artırmaktadır. İnsanların bir araya gelmesiyle oluşan toplumların mutlu bir yaşam sürmeleri için yüce değerler için gayret

¹⁴⁸ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 110.

¹⁴⁹ et- Tevbe 9/72.

¹⁵⁰ Mustafa Çağrı, “Şecaat” (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/402-403.

¹⁵¹ el-Îcî, *Ahlâku Adudüddin*, 45.

¹⁵² el-Îcî, *Ahlâku Adudüddin*, 45.

¹⁵³ el-Îcî, *Ahlâku Adudüddin*, 45.

gösterme ön planda olmalıdır. Yüce değerleri teşvik eden davranışlar, uygulamalar ve ilmi çalışmalar sahada yerini hep korumalıdır.¹⁵⁴

İcî'nin önemle üzerinde durduğu “Şecaat” duygusunun çeşitlerinden saydığı şehamet duygusu da ahlâkî çözümlerin önlenmesinde önemli ruhi bir duygudur. Bu duygu güzel bir şekilde anılmayı sağlayacak güzel işleri yapmada, güzel şeyleri elde etmede aşırı derece istekli olmaktır.¹⁵⁵ Burada önemle üzerinde durulan esas durum bireyin tüm hal ve hareketlerinde güzel anılmayı istenmeyi kendine şiar edinmesidir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm Hz. İbrahim’i (a.s.) bizlere “*Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle!*”¹⁵⁶ ifadesiyle örnek göstermektedir.

Mutluluğun ne olduğu bilim dalları, din adamları, kutsal kitaplar tarafından ifade edilmeye çalışılmıştır. İyi ve faydalı bir yaşamın nasıl yaşanabileceği, mutluluğun nasıl elde edilebileceği konusunda görüşler açıklanmıştır.¹⁵⁷

1.4.1.1. Ahlâkî Çözümde Öz Denetimi Bozan Duygular

İnsan sosyal bir varlıktır. Yaşamını devam ettirebilmek için kendisinin dışında var olan diğer insanlara ve sosyal yaşama ihtiyaç duymaktadır. İnsanın ihtiyaç duyduğu sosyal yaşam doğru tutum ve davranışların ortaya konmasıyla nitelikli bir hale gelebilmektedir. Nitelikli bir sosyal yaşamı meydana getiren en önemli etkenlerden biri insanlarda var olan özdenetim mekanizmasının işlevsel halde bulunmasıdır. İnsanda var olan özdenetim yapılan yanlış tutum ve davranışların yapılmaması yönünde insanın iç dünyasında meydana gelen pişmanlık duygusudur. Bu duygunun en önemli işlevi tekrar aynı yanlış yapmama yönünde insanı yönlendirmesidir. Fakat birey ahlâkî/dini inanışlarına da ters olan yanlış tutum ve davranışları sebebiyle iç dünyasından gelen uyarıları göz ardı edebilmektedir. Göz ardı edilen bu içsel uyarılar özdenetimin devre dışında bırakılmasına sebep olmaktadır.

Ahlâkî çözümme kuramına göre özdenetimi devre dışı bırakan nedenler şunlardır:

- 1- Ahlâkî çözümme sürecine giren birey, gerçekleştirdiği davranışın yanlış olduğunu bilmesine rağmen elde edeceği menfaat sebebiyle özdenetimi bilerek devre dışı bırakmaktadır. (Ahlâkî gerekçe)
- 2- Birey, ortaya koyduğu davranışın yanlış olduğunu bilmesine rağmen daha kötü davranışlarla kıyaslayarak daha az olumsuz olduğu sebebiyle özdenetimini bilerek devre dışı bırakmaktadır. (Örtmeci etiketleme)
- 3- Birey, ortaya koyduğu yanlış davranışın daha kötü davranışlara kıyas etmesi sebebiyle özdenetimini devre dışı bırakmaktadır. (Faydacı kıyaslama)

¹⁵⁴ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 45.

¹⁵⁵ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 47.

¹⁵⁶ eş- Şuarâ, 26/84.

¹⁵⁷ Ferhat Kardeş- İlhan Yalçın, “Şükran: Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram”, *Psikiyatride Guncel Yaklasimler - Current Approaches in Psychiatry* 10/1 (2018), 1.

4- Birey, ortaya koyduğu kötü bir davranışa, başkasının sebep olduğunu veya gerçekleştirdiği davranışta kendi payının az olduğunu düşünerek özdenetim duygularını devre dışı bırakmaktadır. (Kurbanın suçlanması)¹⁵⁸

Ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasında öz denetim mekanizmasını devre dışı bırakan durumlardan biri de insanların menfaat duygusudur. İnsan elde etmek istediği menfaatin gerçekleşmesi için meşru olmayan yollara girebilmektedir. Bu uğurda her türlü taşkınlığı gerçekleştirebilmektedir. Menfaat elde etmek için meşru olmayan yollarda ahlâkî çözümleri beraberinde getirmektedir. Bu nedenledir ki Kur'ân haksız menfaat elde etmek için çıkarılan her türlü taşkınlığın insanların aleyhine olduğunu şöyle beyan etmektedir. “Ey İnsanlar! Bu hayatınızda menfaat (elde etmek) için yaptığınız taşkınlık kendi aleyhinizedir. Sonra dönüşünüz bizedir; yapmış olduklarınızı size bildireceğiz.”¹⁵⁹

Öldükten sonra dünyada gerçekleştirilen her türlü davranış iyi veya kötü sonuçlar ortaya koymaktadır. Ahiret inancı tam olan bireyler öldükten sonra hesap verilebilir davranışlara yönelmektedirler. Bunun tam tersi; yani öldükten sonra hesap vermenin önemsenmediği/inanılmadığı durumlarda ahlâkî olmayan davranışlar ortaya çıkmaktadır. Cahiliye dönemi Araplarında yaşanan ahlâkî olmayan davranışların ana nedeni; onların ahiret gününe inanmadıkları sebebiyleyledir.¹⁶⁰ Bu yüzden hayatın tüm zevklerinden kural tanımaz bir şekilde faydalanmayı yaşamın temel gayesi görmüşlerdir. Böyle bir düşüncenin varlığı haksız kazanımları elde etmek uğruna ahlâkî çözümleri artırmaktadır.

1.4.1.1.1. Kaygı

Kaygı, kelime anlamı olarak; üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa ve genellikle kötü bir şey olacaktıymış düşüncesiyle ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginlik duygusudur.¹⁶¹ Bununla beraber üzüntü ve tasa duymak duyguları için “kaygı çekmek” ifadesi de kullanılmaktadır.¹⁶²

Ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasında temel duygu kaygıdır. Aslında Allah'ın insana bahsettiği kendisine en faydalı olacak temel duygulardan biri yine kaygıdır. Üzerinde durulması gereken duygusal olarak önem arz eden kaygının iç dünyamızdaki yerini belirlemektir. Kaygı duygusunun kontrol edilmediği, yüksek düzeyde kaygının yaşandığı bireyler arasında “ahlâkî çözümler” ve benzeri olumsuz duygular kendini göstermektedir. Bu durumun tam tersi olan kaygı duygusunun düşük düzeyde yaşandığı bireyler ise topluma adaptasyonda sorun yaşamaktadır.

İnsan dünya hayatının ebedi olmadığı, dünya nimetlerinin bir gün sona ereceği bilinciyle yaşaması gerekmektedir. Nitekim ya bu nimetleri insan terk eder; ya da başka bir nedenle bu nimetler elinden çıkmaktadır. Kulun asıl zahmet çekilmeye değer olanın “Allah'ın rızasına ulaşmak” olduğu bilinci hep iç dünyasında yer etmelidir.

¹⁵⁸ Robert Thonberg - Tomas Jungert, “Bystander Behavior İn Bullying Situations: Basic Moral Sensitivity, Moral Disengagement And Defender Self-Efficacy”, *Journal of adolescence* 36 (2013), 476.

¹⁵⁹ Yunus, 10/21.

¹⁶⁰ el-En'âm 6/29; Yâsîn 36/78; el-Câsiye 45/24

¹⁶¹ İsmail Parlatır- Türk Dil Kurumu (ed.), *Türkçe Sözlük*, 1363.

¹⁶² İsmail Parlatır- Türk Dil Kurumu (ed.), *Türkçe Sözlük*, 1363.

İnsanın her istediği şeye sahip olma duygusu karşısında yüksek kaygı duyması ahlâkî çözülmeyi başlatmaktadır. Yüksek kaygının duygulara hakimiyeti sonucunda ahlâkî olmayan davranışlar gerçekleşmektedir. Ahlâkî olmayan davranışları engellemenin en güzel yolu da kaygı duygusunu kontrol edip her şeyin sahibi olma duygusundan vazgeçmek olmalıdır. Bunu gerçekleştirenler hem dünya hayatında hem ahiret hayatında mutlu olmaktadır. Bunu gerçekleştirenler ise gördükleri tüm güzelliklere sahip olma kaygısı sebebiyle mutsuz yaşamaktadır.¹⁶³ Nitekim bu durumun temel nedenleri arasında insanoğlunun yaşamıyla özdeş kaygı ve korkudan kurtulma (tardü'l hemm) düşüncesi olmuştur.

İbn Hazm bu durumu şöyle ifade etmektedir.

“İstisnasız bütün insanların güzel bulup peşinden koştuğu tek hedefin ne olduğunu araştırdım ve bunun bir tek şey olduğunu gördüm: kaygı ve korkudan kurtulma (tardü'l hemm) iyice düşününce anladım ki bütün insanlar kaygı ve korkudan kurtulmayı sadece iyi bulmakta ve onu istemekte buluşmuyorlar; fakat gördüm ki onlar aynı zamanda , farklı heves ve arzular, değişik eğilim ve istekler taşımalarına rağmen, yaptıkları her harekette, sadece ve mutlaka kaygıyı kendilerinden uzak tutmaya yönelik oluyor. Gerçi kimileri bu hedefe ulaşmada yöntem hatası yapıyor, kimisi kısmen hata yapıyor. Fakat insanların çok azı işlerinin az bir kısmında doğru yöntemi kullanıyor. Ama kaygıdan kurtulma Yüce Allah'ın âlemi yarattığı günden itibaren dünyanın sona eriyip âhiret başlayıncaya kadar, bütün milletlerin tüm işlerinde tek hedefleri tasadan kurtulmaktan başka bir şey değildir.”¹⁶⁴

Ahlâkî bir çöküntüye sebep olan kontrolsüz kaygı ve tasadan kurtulmanın yolu Allah'ın rızasına uygun dünya ve ahiret mutluluğunu kazandıracak ameller işlemektir.¹⁶⁵

Tarih boyunca Ahlâkî çözümlerin ortaya çıkma nedeni insanların basiretsiz bir şekilde iradelerini kullanmamalarıdır. Nefsinin tüm arzu ve isteklerine boyun eğen bireyin davranışları Ahlâkî çözümleri ortaya çıkarmaktadır. Geçmişte ortaya çıkan bu duygular bugün de aynı şekilde ortaya çıkmaktadır. Günümüzde ortaya çıkan birçok kötü davranışların arkasında insanların sınırsız bir şekilde bir şeye sahip olma nedeni yatmaktadır. Toplumda suç işleyenlerin artması nedeniyle ceza evlerinde yer kalmaması, intihar olaylarının artması, aile içi şiddet ve geçimsizliğin korkunç boyutlara ulaşmasının arkasında insanların meşru olmayan nefislerinin isteklerine kontrolsüz bir şekilde esir olmaları gelmektedir. Günümüzde din ve ahlâk kaynaklı kaygıların insanların bireysel ve toplumsal yaşam alanlarından çekilip alınması, nefsin kötülük yapmaya teşvik edilmesi Ahlâkî yönden yapılmak istenen çabayı azaltmaktadır. Ahlâkî çözümlerin önlenmesi zorlaşmaktadır. Bu süreçte yapılması gereken aile yaşamından itibaren bireyin yaşam alanlarının tümünde irade ve nefis eğitimi güçlendirmek olmalıdır. Ayrıca bireylerin yaşamlarında karşılaşılabilecekleri tüm olumsuz durumlar karşısında sağ duyulu davranışlar sergilemesi Ahlâkî çözümleri önleme yolunda önemli bir aşamayı oluşturmaktadır.¹⁶⁶

Kaygı (anksiyete) ruhsal bir sorundur. Korku duygusunun ruhsal bir sorun ya da rahatsızlık halini alma halidir. Bu duyguyu her insan bir şekilde yaşamaktadır. Bir öğrencinin sınav

¹⁶³ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 4.

¹⁶⁴ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 4.

¹⁶⁵ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 6.

¹⁶⁶ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam*, 1/309-310.

öncesi veya sonrasında yaşadığı duygular veya eve geç gelen bir çocuğun ailesinin yaşamış olduğu duygu kaygı duygusudur. Korku ile kaygı arasında şu fark belirleyici bir özellik taşımaktadır. Korku duygusu var olan bir durum sebebiyle ortaya çıkarken; kaygı duygusu ise herhangi bir durum yokken ortaya çıkmaktadır.¹⁶⁷

Kaygıda önemli olan normal düzeyde olmasıdır. Normal düzeyde olan kaygı içsel dünyanın işleyişini korumaktadır. Fakat gerektiğinden az veya fazla kaygıda az önce tarifi yapılan korku duygusunun ruhsal bir sorun veya rahatsızlık halini almış biçimidir.

Günlük yaşamda geçim endişesi yüksek olan bireyler neye sahip olurlarsa olsunlar yine geçim korkusuyla kimseye yardım etmek istemez ve elinde mevcut olana sınıksız sarılmak istemektedirler.¹⁶⁸ İç dünyalarında yaşadıkları cimrilik duygusu onları çepeçevre kuşatmaktadır. Nitekim bu durum iman ve ahlâk terbiyesinden yoksun kalışın sebep olduğu köklü bir ruh halini göstermektedir.¹⁶⁹

1.4.1.1.2. Vesvese

Vesvese; şüphe, kuruntu, vehim ve tereddüt gibi anlamlara gelmektedir. Bu genelde insan ve cin şeytanlarının insan zihnini çelerek insanı kötü yola sevk etmesi olarak anlaşılır. Vesveseyi, veren bazen insanın kendi nefsi de olmaktadır.¹⁷⁰

Ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasına neden olan sosyo-bilişsel durumlardan biri de vesvesedir. Vesvese bireyin yaşam dünyasını çeşitli yönlerden etkilemektedir. Kur'ân'da her türlü vesveseden Allah'a sığınılması istenmektedir.¹⁷¹

Kur'ân, ortaya çıkabilecek ahlâkî çözümlerin önlenmesi amacıyla insanları şeytandan gelebilecek her türlü kışkırtmalara karşı korumak istemektedir.¹⁷² Hz. Peygamber (s.a.v.)'de insanın iç dünyasında iyiliğe veya kötülüğe yönlendiren hisler olduğunu bildirmiştir. İyiliğe yönlendiren hislerin meleklerin yönlendirmesi, kötülüğe yönlendiren hislerin ise şeytanın yönlendirmesi olduğunu belirtmiştir. İnsanın, iç dünyasında fark ettiği bu iyi hisler için Allah'a şükretmesi gerektiğini; kötülüğe sevk eden hislerden dolayı da Allah'a sığınması gerektiğini bildirmiştir.¹⁷³

Yüce Allah'ın insanı yaratma hikmetlerinden olan imtihan;¹⁷⁴ insan açısından şüphesiz en önemli aşamayı oluşturmaktadır.¹⁷⁵ İnsanın imtihan dünyasında başarılı olabilmesi için şeytanla mücadele etmesi gerekmektedir. Çünkü şeytan Yüce Allah'ın kendine izin vermesi nedeniyle insanı saptırmak için kanın damarlarda dolaştığı gibi insanın vücudunda dolaşmaktadır.¹⁷⁶ Şeytanın insanları hep saptırmayı isteme hırsından dolayı, Allah'ın da

¹⁶⁷ Türkçapar, *Fark Et, Düşün, Hisset, Yaşa*, 70-71.

¹⁶⁸ el- İsrâ, 17/100.

¹⁶⁹ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3, 525.

¹⁷⁰ Abdulkadir Şener, vd., *Yüce Kur'ân ve Tefsirli Meâli*, (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2020), 604.

¹⁷¹ en-Nâs, 114/1-6.

¹⁷² Âl-i İmran, 3/155.

¹⁷³ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Heyet (Dâru't-Te'sîl, 2015), Tefsiru'l-Kur'ân, 2.

¹⁷⁴ el- Mülk, 67/2.

¹⁷⁵ el- Enbiyâ, 21/35.

¹⁷⁶ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Bed'ü'l-halk, 11.

affedilmeyi diledikçe kullarını affedeceğini beyan etmesi Ahlâkî çözümlerin önlenmesinde etkili olmaktadır.¹⁷⁷

Şeytanın insanlara vesvese vermesi, onları aldatması, kalplerine çelişkili düşünceler fısıldaması şöyle başlamıştır. Allah Teâlâ Hz. Âdem'e kendi ruhundan üfleyip yarattığında meleklerle Âdem'e saygıyla eğilmelerini emretmiştir. Bütün melekler Allah Teâlâ'nın emrini bihakkın yerine getirmişlerdir. Fakat içlerinde İblis bu emre karşı gelerek itaat etmemiştir.¹⁷⁸ Allah'ın emrine itaat etmeme gerekçesini kendisinin ateşten yaratıldığını Âdem'in ise toprak yaratıldığını ifade ederek kibirlenmiştir. Bu kibri sebebiyle de bulunduğu makamdan aşağılanarak kovulmuştur.¹⁷⁹ Bulunduğu makamdan aşağılanarak kovulan İblis Allah Teâlâ'dan mühlet istemiş,¹⁸⁰ Âdem'e ve onun nesline duyduğu kinden ötürü kesinlikle onları saptıracağını, boş kuruntulara boğacağını,¹⁸¹ Allah'tan kendisini kıyamet gününe kadar yaşatması halinde Âdem'in neslinin pek azı dışında kalanları kendine bağlayacağını iddia etmiştir.¹⁸² Bununla beraber Allah Teâlâ İblis'e tüm imkanlarını kullanarak insanların mallarına, evlatlarına ortak olma, onların üzerine yüklenme ve onlara vaat verme hususlarında izin vermişse de Yüce Kur'an'da şeytanın tüm vaatlerinin bir aldatmacadan ibaret olduğunu belirtmiştir. Allah Teâlâ şeytanın tüm ayartmalarına, aldatmalarına ve aslı olmayan vaatlerine karşılık insanları uyarmaktadır.¹⁸³

İblis kelimesi Kur'an-ı Kerim'de on bir yerde geçmektedir.¹⁸⁴ Genel olarak bu âyetlerde İblis'in Allah'ın Âdem'e secde edin emrine itaat etmediği,¹⁸⁵ Allah'ın emrine itaat etmemekte direndiği,¹⁸⁶ bulunduğu konumdan dolayı kibirlendiği vb.¹⁸⁷ konulara temas edilmektedir. İblis Kur'an-ı Kerim'de şeytan isimlendirmesi adı altında olarak da on sekizi çoğul olmak üzere yetmiş yedi yerde ismi geçmektedir.¹⁸⁸

İblis'in şeytan olarak adlandırılması kaynaklarımızda şu şekilde anlatılmaktadır. İblis Âdem ve onun nesline duyduğu kinden dolayı onu saptırmak için türlü türlü yollar denemektedir. Denediği bu yollar arasında aldatma (ğarur) işini yaptığı için ona aldatan anlamında şeytan denilmektedir. Zaten aldatma da şeytanî sıfatlar arasında yer almaktadır. Şeytan ayrıca tüm kötülüklerin simgesi konumundadır. Şeytan haktan, doğru yoldan ayrılmış, taşkınlık çıkaran, güzel ve hayırlı olan tüm şeylerden elini ayağını çekmiş her türlü cin, insan ve hayvanın müşterek ismi olmuştur.¹⁸⁹ Yine aynı şekilde anlam olarak şeytan; İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlık olarak da ifade edilmektedir.¹⁹⁰

¹⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, 3/29.

¹⁷⁸ el-Hicr, 15/29-31.

¹⁷⁹ el- A'râf, 7/12-13.

¹⁸⁰ el- Hicr, 15/36.

¹⁸¹ en-Nisâ, 4/119.

¹⁸² el- İsrâ, 17/62.

¹⁸³ el- İsrâ, 17/63-64.

¹⁸⁴ İlyas Çelebi, "Şeytan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010).

¹⁸⁵ el- Bakara, 2/34.

¹⁸⁶ el- A'râf, 7/11.

¹⁸⁷ Sâd, 38/74.

¹⁸⁸ Çelebi, "Şeytan".

¹⁸⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, nşr. Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî (Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 6/52.

¹⁹⁰ Çelebi, "Şeytan".

İlahi hikmetin tecellisi olarak her ne kadar insanı doğru yoldan çıkarmak ve ayartmak isteyen şeytan varsa da aynı zamanda insanı doğruya, güzele ve hayra teşvik eden melekler de bulunmaktadır.¹⁹¹ Yüce Allah rahmetinin tecellisi olarak insanı şeytanın vesvese ve ayartması karşısında yalnız bırakmamıştır. Ona iç dünyasında olumlu telkinlerde bulunan melekler vesilesiyle destek vermiştir.¹⁹² Aslında insanlar yaratılışlarında kendilerine verilen iyilik ve kötülük yapabilme¹⁹³ yapılarını; ya şeytanın telkinlerine uyarak kötülük yapmaktadırlar ya da meleklerin ilhamlarına uyup iyilik yapmaktadırlar.

Şeytanın konumuzla alakalı ahlâkî çözümlere sebebiyet veren en tehlikeli insanı yoldan çıkarma yönü telbis yani batıl olan düşünce ve durumlara hak görünümü vermesidir.¹⁹⁴ Nitekim bu çalışmada incelenen ahlâkî çözümler mekanizmaları da bu yönü desteklemektedir.

1.4.1.1.3. Geçmiş Taklit Etme

Kur'ân-ı Kerîm, kendilerine hak ve hakikatleri öğreten peygamberler gelmesine rağmen; kötü hal ve hareketlerini değiştirmeyen toplumları eleştirmektedir.¹⁹⁵ Kötü hal ve hareketlerin değişmesinde kararlı olmayan, taklitçi bir zihin yapısını güzel görmemektedir.¹⁹⁶ Ata erkil bir yapıya dayanarak kötü davranışların devam etmesini istememektedir.¹⁹⁷

Ey İnananlar! Siz kendinize bakın; doğru yolda iseniz sapıtan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır, işlemekte olduklarınızı size haber verecektir.¹⁹⁸

1.4.2. Ahlâkî Çözölmeye Neden Olan Diğer Etkenler

Bireysel ve toplumsal alanda ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasında çevrenin etkisi büyüktür. Bireylerin yaşadığı çevrenin, ahlâkî kurallara bakışı toplumsal bir ahlâk anlayışını inşa etmektedir. Bireylerin gerçekleştirdiği ahlâkî davranışlar güzel özelliklere sahip olduğunda toplumda güzel ahlâkî davranışlara sahip olmaktadır. Bireylerin gerçekleştirdiği ahlâkî davranışlar kötü özelliklere sahip olduğunda toplumda kötü ahlâkî özelliklere sahip olmaktadır. Bireysel ve toplumsal kötü ahlâkî davranışları sorgulanmadan devam ettiği takdirde ise ahlâkî çözümler mekanizmaları devreye girerek kötü olan davranışların yapılması makul bir davranış gibi yaygınlık kazanmaktadır.

Bireysel ve toplumsal olarak ahlâkî davranışların olumsuz yönde ortaya çıkmasında İblis (eş-Şeytan) bir etkindir. İblis'in (eş-Şeytan) kötü düşünce ve davranışlara sebep olmasının yanı sıra; insanların yaşadığı beşerî-toplumsal çevre koşullarında insanların olumsuz davranışlar ortaya koymasında etkilidir. Çünkü bilimsel olarak yapılan araştırmalar, yaşanan ortamda kabul gören değer yargılarının, bireylerin olumlu ya da olumsuz yönde düşünce ve davranışları ortaya koymadaki belirleyici yönünü oluşturmaktadır.

¹⁹¹ Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, Sıfâtü'l-münâfikîn, 69.

¹⁹² et-Tirmizî, *es-Sünen*, Tefsîru'l-Kur'ân, 2.

¹⁹³ eş-Şems, 91/7-9.

¹⁹⁴ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam*, 1/276.

¹⁹⁵ el-Bakara, 2/170.

¹⁹⁶ el-Mâide, 5/104.

¹⁹⁷ el-Mâide, 5/104.

¹⁹⁸ el-Mâide, 5/104-105.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in iyi-kötü, güzel-çirkin, helal-haram olan davranışların sadır olmasında kulların özgür iradelerine önem verdiği kadar; kullardan bunların sadır olmasına neden olan yaşanılan çevrenin etkisine de dikkat çekmektedir. Sonuçta insanların yaşanabilir güzel ahlâkî hassasiyetlere sahip bir toplum/çevre meydana getirme sorumluluğu; insanların, toplumun ve çevrenin etkisinden bağımsız yaşayamayacağını ortaya koymaktadır.¹⁹⁹

İnsan duyguları olan bir varlıktır. İnsanda var olan duygular olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Sevinme, mutlu olma vb. duygular insanın olumlu duygularını oluşturmaktadır. Korkma, üzülmeye, mutsuzluk vb. duygular da insanın olumsuz duygularını oluşturmaktadır. Her ne kadar insan olumsuz duyguların yaşattığı durumlardan uzak kalmak istese de hakikatinde olumsuz duyguların hayatı yaşanabilir bir hale getirmesi olumlu duyguların etkilerinden daha fazladır. Bu çalışmayla alakalı olarak olumsuz duyguların bastırılmak istenmesi ya da olumsuz duyguların doğru değerlendirilmemesi sebebiyle üst düzey ahlâkî çözülme yaşanmaktadır. Yani birey de ortaya çıkan üst düzey ahlâkî çözülme sebepleri arasında olumsuz duyguların iletmek istediği mesajın görmezden gelinmesidir. Şöyle ki, insanda var olan suçluluk ve pişmanlık hissetme duygusu; birey bir hata yaptığında o hatadan dolayı suçluluk ve pişmanlık duymasına katkı sağlayan mesajlar iletir. Birey iç dünyasından kendisine iletilen bu mesajları doğru okuduğu takdirde suçluluk ve pişmanlık duyduğu hataları işlememe yönünde bir karar almaktadır. Fakat birey tarafından bastırılan suçluluk/pişmanlık duygusu antisosyal kişilik bozukluğu ve psikopatik davranışlar ortaya koyan kişiler ortaya çıkarmaktadır.²⁰⁰ Antisosyal kişilik bozukluğu ve psikopatik davranışlara ortaya koyan bu kişilerin ortaya çıkması sebebiyle çok feci cinâyetler/suçlar işlenmektedir. Bu duyguların bastırılması da ahlâkî çözülme giderek daha hızlı bir yönde ilerletmektedir.

1.4.2.1. Kötü Arkadaş Edinme

Güzel ahlâk kuralları farklı şekillerde oluşabilmektedir. Eğitim yoluyla güzel ahlâk elde edilebilirken; ortaya çıkan davranışlara çevremiz tarafından verilen tepkiler ve başkalarını rol model olarak seçmek de güzel ahlâk kurallarının oluşmasında önemli esaslardır.²⁰¹

Ahlâkî çözümlerin önlenmesi güzel ahlâk sahibi olma ve sahip olunan güzel ahlâkı muhafaza etmekle mümkün olmaktadır. Güzel ahlâkın muhafaza edilmesi de fazilet sahibi insanlarla birlikte hareket etmenin gerekliliği ve devamının önemini kavramakla olmaktadır. “Kim faziletleri kazanmak istiyorsa yalnızca fazilet sahibi kişilerle düşüp kalksın ve bu yolda sadece dostluk, doğruluk, iyilik, uyumluluk, sabır, vefâ, güvenilirlik, ağırbaşlılık, vicdanî temizlik, saf sevgi gibi faziletlere sahip olan değerli bir dostla arkadaşlık kursun.”²⁰² Bunların yerine getirilmesinin yanı sıra kötü ahlâklı kimselerle birlikteliği, arkadaşlığı terk etmekle güzel ahlâk korunmuş olmaktadır.²⁰³

¹⁹⁹ Özsoy- Güler, *Konularına Göre Kur'ân Sistematiği Kur'ân Fihristi*, 365.

²⁰⁰ Türkçapar, *Fark Et, Düşün, Hisset, Yaşa*, 60.

²⁰¹ Yavuz-Birben- Bacanlı, “Ahlâkî Kayıtsızlık Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, 5.

²⁰² İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 21.

²⁰³ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 55.

1.4.2.2. Kanaatkâr Olmama

Modern psikoloji ortaya çıktığı ilk günden beri insanların nasıl mutlu olabileceğini, kendi yapılarında var olan olumlu dinamiklerin iç dünyalarında nasıl hissedebileceğini, iyiliklerin nasıl artırılacağını araştırmıştır. Bununla beraber insanın kendisini kötü hissetmesine sebep olan durumlardan nasıl kurtulacağını ve insanın kötü duruma düşmesine neden olan şeylerin nasıl ortadan kaldırılacağı modern psikolojinin gündeminde olmuştur.²⁰⁴

Bireysel ve toplumsal yaşamda ahlâki çözülmeye sebep olabilecek duygulardan biri de kanaatkâr olmama durumudur. Kanaatkâr olma vasfının zıddı tamahkar olmaktır. Tamahkar kişi her şeyin kendisinin olmasını isteyen doymak bilmeyen bir aç gözlülük hırsına sahip kişidir.²⁰⁵ Allah'ın sevgisine ve rızasına erişmek isteyen her kişi kendi nefsinin hastalıklarını tedavi etmekle meşgul olmalıdır. Ya da insanlara ruhi hastalıklarını tedavi etmeleri teşvik edilmelidir. Nitekim İbn Hazm ruhi hastalıkların tedavisinin teşvik edildiği bir örneği eserinde şöyle açıklamıştır.

“Ebû Bekir b. Ebû Feyyâz'ın bana anlattığına göre Osmân b. Muhâmis Ecija'daki ²⁰⁶ evinin kapısına şunu yazmıştı: “Ey Osmân, tamahkâr olma!”

Kur'an'da Ahlâkî çözülmeye giren Yahudiler dünyada kazanmak istedikleri haksız menfaatleri, hırsları ve tamahkârlıkları nedeniyle eleştirilmişlerdir.²⁰⁷ Bununla beraber Kur'an insanlara dünya nimetlerinin cezbedici yönünü hatırlatarak asıl güzel olanın Allah katında olduğunu bildirmiştir.²⁰⁸ Bu ifadeler bir yönüyle de tamahkarlığı önleme amacıyla yaşanabilecek Ahlâkî çözülmelerin önüne geçmek istemektedir.

Ahlâkî çözülmelerin önlenmesi amacıyla şu ifadeler de yer verilmiştir.

Malda, yaşantıda ve sağlıkta senden aşağı durumda olana bak; dinde, ilimde ve fazilette ise senden yukarı olana bak.²⁰⁹

“Nihâyet gördüm ki âhiret için çalışan kimse sıkıntıya maruz kaldığında bile mutludur, başına bir felaket gelse de mutludur, hedefine doğru yürüdüğü yolda yorulsa da mutludur. Velhasıl ebedî ve kesintisiz olarak mutludur. Onun dışındakilerin durumu ise hep bunun tersidir.”²¹⁰

1.4.2.3. Şükür Duygusundan Yoksun Olma

Şükür duygusunu yaşayabilen insan, Rabbinin rızası doğrultusunda kaliteli bir yaşam sürmeyi öncelikleri arasına almaktadır. Tüm yaşam alanlarında şükür duygusunun kendisini hissettirmesi, insanın yaptığı tüm işlerinde iç huzurun oluşmasına vesile olmaktadır.

İç huzurunu koruyan insanlar da hayatın kendilerine sunduğu her rolde mutlu olmaktadır. Fakat şükür duygusuna yeterince iç dünyalarında yer ver(e)meyenler sıkıntılı ve ıstıraplı bir

²⁰⁴ Kardaş- Yalçın, “Şükran: Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram”, 1.

²⁰⁵ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 66.

²⁰⁶ Kurtuba ile Seville arasında bir yerleşim yeri.

²⁰⁷ el- Bakara, 2/96.

²⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/14-15.

²⁰⁹ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 19.

²¹⁰ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 8.

yaşam sürmektedirler. Yaşamlarında bilerek ve isteyerek bu duygudan kaçan kişiler, ileride telafi imkânı olmayan manevi dünyalarının çöküşüne sebep olmaktadır.

Bununla beraber, şükürsüz davranışlar içerisinde olan, bu tutumundan dolayı zarar gördüğünü anlayan insanlar, yaşamlarında yeni bir sayfa açarak, geri kalan hayatlarını şükür duygusunun vermiş olduğu mutlulukla geçirmektedirler.

Bireylerin ruh sağlığını korumak amacıyla güncel araştırmalar yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmalardan biri de şükran duygusudur. Şükran duygusunun ruh sağlığını korumadaki önemi ifade edilmektedir.

Pozitif psikoloji ruh sağlığını korumak için bireylerde var olan pozitif duyguları hep canlı tutmak istemektedir. Adını da insanlardaki pozitif duyguların, insan ruh sağlığına kattığı olumlu yönden alan pozitif psikoloji tedavi alanını bu yönde belirlemiştir. Özellikle pozitif psikolojinin üzerinde güncel bir mesele olarak durduğu şükran duygusu ruh sağlığının korunmasında etkili olan bir duygudur.²¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara öğretilen, yapılması tavsiye edilen şükür; bugün modern psikolojinin üzerinde birçok araştırma yaptığı şemsiye bir kavram olarak yerini almaktadır. Modern psikoloji bu şemsiye kavram üzerinden duygu, duygu durumu, kişilik eğilimi, yaşam yönelimi, baş etme yolu, bilişsel mekanizma gibi birçok alan üzerinde araştırma yapmaktadır. Bununla beraber iyi bir şekilde yönetilen şükür duygusunun bireyi negatif düşüncelerden, stresten koruyacağı; sosyal yaşamı paylaştığı diğer bireylerle daha uyum içinde olabileceğini ortaya koymaktadır.²¹²

²¹¹ Kardaş- Yalçın, “Şükran: Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram”, 1.

²¹² Kardaş- Yalçın, “Şükran: Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram”, 16.

BÖLÜM 2

AHLÂKÎ ÇÖZÜLMELERİN ÖNLENMESİNDE KUR'ÂN-I KERÎM'İN ROLÜ

Kur'ân-ı Kerîm'in ihtiva ettiği konular, muhatap aldığı hedef kitlenin hal ve hareketleri, inançsal yönden tutum ve davranışları, gerek duydukları ihtiyaç ve yaşadıkları olaylar doğrultusunda oluşmuştur. Sayılan bu etmenler nedeniyle Kur'ân'ın muhtevasını oluşturan konular kimi zaman âyet halinde; kimi zamanda müstakil bir sûre şeklinde nazil olmuştur. Kur'ân'ın muhtevasını oluşturan bu konular belli bir sistematik şeklinde yer almamaktadır. Bilakis konular Kur'ân'ın tümüne yayılmış durumdadır. Bu durum Kur'ân üzerine okuma faaliyeti gerçekleştirenlere birden çok öğüt, tavsiye ve yaşanabilir değer alanları sunmaktadır.²¹³ Böylece Kur'ân Allah'ın hedef kitleye sunmak istediği değerleri, kaçınılmasını istediği davranışları, yapılmasını istediği emirleri insanların hep gündeminde tutmayı hedeflemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sâlih amel işleyenler hakkında, mutluluk ve huzura kavuşacaklarına dair açıklama ve teşviki; kötülük işleyenlerin ise mutsuz bir sonla karşılaşacaklarının kaçınılmaz bir son olduğu gerçeği Müslümanlarda duyarlı bir dini ve ahlâkî şuurun gelişimi başlatmıştır.²¹⁴ Günümüzde de bu şuurun canlı tutulması ahlâkî çözümler olarak adlandırılan, ahlâkî olmayan davranışların ortadan kalkmasına katkı sağlamaktadır. Yine bu şuurun canlı tutulması olumlu ahlâkî davranışların bireysel ve toplumsal yaşamda yaygınlık kazanmasına vesile olmaktadır.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm geçici dünya menfaatlerine tamah edilmemesini, bu uğurda ahlâkî olmayan davranışlar içerisine girilmemesini ifade etmektedir. Bununla beraber sınırsız kazancın Allah katında olduğunu bildirmektedir.²¹⁵ Allah katındaki sınırsız kazancı elde etmenin yolu da hiç şüphesiz ahlâkî çözümler vb. tutum ve davranışlardan uzak durmakta yatmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in uygulamaları temelde ruhu güzel ahlâka sahip kılmaktır. Bireysel ve toplumsal hayatta güzel ahlâka dayalı bir yaşam teşvik etmektedir.²¹⁶ Kur'ân-ı Kerîm bireylerin ve toplumların birbirleriyle uyum içinde yaşayabilmesi, huzurlu bir hayat sürebilmesi amacıyla insanlara öğütler vermektedir. Geçmiş toplum ve bireylerin olumlu ve olumsuz yönleri anlatılarak gelecek nesillerin daha dikkatli olması gerektiği istenmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamalarında ahlâkî çözümler nedenlerine değinildiği gibi; ahlâkî çözümler sürecinden nasıl korunabileceği de anlatılmıştır. Bu anlatım zaman zaman toplumlar üzerinden, zaman zaman örnek kişiler üzerinden, zaman zaman ise kıssa; benzetme ve meseller üzerinden ifade edilmiştir.

Ahlâkî çözülmeyi engelleyecek en önemli etmenlerin başında nefislerin tedavisi ve ahlâkın iyileştirilmesi gelmektedir. Ahlâkî bozulmaların olduğu alanların tümünde ahlâkî değer ihlalleri yapılmaktadır. Dolayısıyla ahlâkî değer ihlalleri, ahlâkî bozulmaların ortaya

²¹³ Mustafa Çağrı, "Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/290-293.

²¹⁴ Mustafa Çağrı, "Ahlâk", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2/1-9.

²¹⁵ en- Nisâ, 4/94.

²¹⁶ Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, 45.

çıkmasında en büyük nedeni oluşturmaktadır. Dini değerlerin içselleştirilmesiyle ahlâkî çözümler, yerini güzel ahlâka bırakmaktadır. Güzel ahlâkî değerleri içselleştirmek, insanın derecesini yükseltirken; ahlâkî yozlaşmanın esaretinde kalmak ise insanı derekeye yuvarlamaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in önemseydiği ve insanlar tarafından özümsemesini istediği, ahlâk alanına vurgu yapan değerler kullanılmayan bir kılavuza dönüştürüldüğünde ahlâkî çözümler kaçınılmaz olmaktadır. Fakat Kur’ân’ın önemseydiği ve tavsiye ettiği değerleri bir yaşam haline getiren “Erdemli bir ruh ve düzgün bir ahlâk, kötü huylar sahibi olmaktan uzak bulunur; bu huyların doğurduğu acılardan ve onlara mahkûm olmanın verdiği sıkıntılardan korunmak ister.”²¹⁷

Ahlâkî yozlaşmanın önlenmesinde en etkili yollar arasında dünyanın yok olacak geçici menfaatlerini bir gaye olarak görmemek gelmektedir.²¹⁸ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de buna dikkat çekilmektedir. İnsanlar, sonunda yok olup gidecek geçici menfaatler karşısında ebedi hayat olan ahiret gününde mahcup bir duruma düşmemeleri için uyarılmaktadır.²¹⁹

Kur’ân-ı Kerîm insanlardan akıllarını doğru kullanmalarını istemektedir.²²⁰ Haksız ve kötü davranışların önlenmesi amacıyla, dünya hayatında yapılan tüm davranışların öldükten sonra bir karşılığının olacağını bildirmektedir.²²¹

Bununla beraber, Kur’ân-ı Kerîm ellerimiz altında bulunan tüm şeylerden de en doğru bir şekilde, tam bir gönül zenginliği içinde yararlanmayı bize öğretmektedir.²²² Ahiret yurdunda mutluluğu sağlayacak amaca ulaştıran bir araç olan dünya hayatının da makul bir şekilde yaşanması gerektiğini bildirmektedir.²²³

Kur’ân-ı Kerîm, ahlâkî çözümlerin önlenmesi, bireysel tutum ve davranışların güzel bir hale getirilmesi amacıyla Hz. Peygamber (s.a.v.)’i en güzel örnek olarak nitelemektedir. O’nun örnek alınmasını şu âyetle istemektedir.

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا

“Ey insanlar! Andolsun ki sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok anan kimseler için Rasulullah en güzel bir örnektir.”²²⁴

Bu âyet-i kerîmede, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in sadece sözleriyle değil, hal ve hareketleriyle dahi kendisine uyulması gereken bir örnek, aynı zamanda bir yol gösterici, bir rehber olma özelliği vurgulanmaktadır. Peygamber Efendimiz, din ve ahlâkın sadece nazari yönünü tebliğ etmek ve hüküm koymakla kalmamış, insanın olduğu her alanda davranışlarıyla, tatbikatıyla en ince ayrıntısına kadar en güzel örnek olmuştur. Hz. Peygamber müminlere, bu yönleriyle

²¹⁷ Ya’kup b İshak el-Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, çev. Mustafa Çağrı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 49.

²¹⁸ el-Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 55.

²¹⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), el-Hadid 57/20.

²²⁰ el-En’âm 6/32.

²²¹ el- Ankebût, 29/64.

²²² el-Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 55.

²²³ el- Kasas, 28/77.

²²⁴ el- Ahzâb, 33/21.

yaşayan bir örnek olmuş, ders vermiştir. Hz. Peygamber'in yaşamı, hangi yönden ele alınırsa alınsın insanlık için nice güzel örnekler ihtiva etmektedir.²²⁵ Ayrıca bu âyet, bağlamı itibariyle çok önemli mesajlar da içermektedir. Öncelikle Hz. Peygamber, güzel ahlâkıyla en güzel örnektir. Kur'ân'daki emirleri tatbik ederek adeta yaşayan Kur'ân'dır. Âyet-i kerîme siyak ve sibak açısından incelendiğinde de Hendek kuşatması öncesi ve sonrasında Hz. Peygamber'in aldığı önlemler ve takındığı tutum büyük önem arz etmektedir. Hendek kuşatması öncesi ve sonrasındaki kararlı davranışları da örneklik mesabesinde. Ortak akla önem vermesi, zafere ulaşmada gerekli tüm maddi tedbirleri aldıktan sonra, tevekkülde bulunması ve nihayetinde Allah'ın yardımına nail olması müminler için hayati değer taşıyan uygulamalardır.²²⁶ Hz. Peygamber'in, hayatı boyunca gerçekleştirdiği tüm bu davranışlar, ahlâkî çözümlerin önlenmesinde olduğu gibi; gelecek nesillerin karşılaşabileceği tüm sorunların çözümünde de önem arz etmektedir. Bu âyetle Kur'ân-ı Kerîm, Peygamber Efendimizin örnekliğini ve bu örnekliğin önemini belirtmekle beraber; Hz. Peygamber'in hayatının özümsemesinin önemini de belirtmiştir. O'nun hayattaki örnekliğine ve rehberliğine de işaret etmiştir.²²⁷

Kur'ân, insanın ahlâkî yönden inşasını gerçekleştirirken; zihnine de hep güzel ahlâk vurgusu yapmaktadır. Kur'ân, insanın zihnini yaşadığı ömür içerisinde, erdemli bir şekilde davranmaya sevk etmiş, başıboş bir halde bırakılmadığını hep hatırlatmıştır.²²⁸

Güzel ahlâkın inşasında anne ve babaya da görevler vermiştir. Bir ebeveynin çocuğuna güzel ahlâkî aşılamasının en iyi yolunun nezaket olduğunu ifade eden "*yavrucum*" gibi sevgi dolu kelimeler olduğunu öğretmiştir. Yine ebeveynin çocuklarını iyiliğe yönlendirmesi, kötülüğün yapılmasına engel olması yönünde tavsiyede bulunması gerektiğini bildirmiştir. Ahlâk inşasında sıkıntı ve zorluklara sabretmenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Güzel ahlâk yürüyüşünde muvaffak olmanın azimli ve kararlı olmaktan geçtiğini bildirmektedir.²²⁹

Kur'ân, yaşanan veya yaşanabilecek olan tüm kötü ahlâk sorunlarına engel olmak istediği gibi, ahlâkî çözümlerin de yaşanmasına engel olmak istemektedir. Bu hedefe ulaşmak gayesiyle, peygamberlerin şahıslarında tüm inananlardan emir olundukları gibi dosdoğru olmalarını istemektedir. Yapılan her davranışı, tüm iyilik ve kötülükleri Allah'ın gördüğünü hatırlatmaktadır.²³⁰ Güzel ahlâkın önünde engel olan, kötü ve çirkin işlerin yayılması için uğraşanların ve bunları yayanların mutlak sûrette cezalandırılacaklarını bildirmektedir.²³¹

2.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Ahlâk İnşası

Kur'ân-ı Kerîm hayatı dizayn edebilecek, daha yaşanabilir bir hale getirebilecek ahlâkî öğretiler sunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in sunduğu bu ahlâkî öğretiler insanın yaşam alanını tamamıyla kuşatabilecek bir özelliğe sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm, bireysel ve toplumsal alanda ahlâkî davranışları teşvik etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ahlâkî davranışları teşvik ederken de

²²⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, tsz), VI. 319.

²²⁶ *Yüce Kur'ân ve Tefsirli Meâli*, 419.

²²⁷ Bayraktar Bayraklı, *İslam'da Eğitim* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2012), 159.

²²⁸ el- Kıyâmet, 75/36.

²²⁹ Lokmân, 31/17.

²³⁰ Hûd, 11/ 112.

²³¹ en- Nur, 24/19.

peygamberlerin örnek yaşamlarından, güzel ahlâklarından, ibret dolu kıssalarından misaller vermektedir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Efendimiz sözüyle, tavrıyla, her haliyle Kur'ân ahlâkını en güzel şekilde temsil etmiştir. Allah Resulü daima insanları güzel ahlâka davet etmiştir. Hiz. Peygamber, ahlâk temelli bir toplum inşa etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in temel hedeflerinden biri de güzel ahlâka sahip bir insan yetiştirmek, güzel ahlâka sahip bir toplum inşa etmektir.

Kur'ân-ı Kerîm'in, temel prensipleri ve Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in sünneti, ahlâkî değerler ve ahlâkî hükümler yumağını teşkil etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de bizden yapılması emredilen, Allah Resûlü'nün de yaşayarak bizlere öğrettiği ibadetler, ilahi kudretin varlığını ruha perçinlemenin yanı sıra ahlâkın düzeltilmesinde de son derece önemlidir.²³²

Kur'ân'nın hukukî emir, yasak ve tavsiyeleri de ahlâkî bir nitelik arz etmektedir. Kur'ân'nın ahlâk kanunu Kant'taki gibi soğuk ve formel şeklinde kesin buyruktan ibaret değildir; aynı zamanda korku ve ümide, sevgi ve bağlılığa dayanmaktadır.²³³ Hiçbir anayasa, taraftarlarını kendisine gönülden bağlayan Kur'ân kadar âmir olamamaktadır.²³⁴

İslâm dini, insanlığın faydasına sunduğu ahlâk anlayışıyla yüksek ve cihanşümöl bir özelliğe sahiptir. Çünkü İslâm'ın ortaya çıktığı coğrafya olan Arap Yarımadasında ve tüm dünyada egemen ahlâk anlayışı dünyevî ve kabileci bir amaç gözetmekteydi. Nitekim İslâm öncesi Câhiliye Arap toplumunda özümşenen mürûe (mürüvvet), hayır, mâruf ve hak gibi kavramlar, ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar olarak kullanılsa da Câhiliye değerlerini ifade eden şecaat, kerem, sehâ, cûd ve vefâ gibi değerler İslâm'ın hedeflediği evrensel bir ahlâk anlayışını ifade etmekten oldukça uzaktaydılar.²³⁵ Özelde Câhiliye Arap Yarımadası genelde ise tüm dünya coğrafyasında dünyevî ve kabileci bir anlayış hâkim iken; İslâm evrensel değerlere sahip ahlâk anlayışını inşa etmiştir.

Kur'ân esasları ve Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in yaşamı İslâm dininin amaçladığı ahlâkı inşa etmiştir. Kur'ân'ı öğrenenler, Hiz. Peygamber'i tanıyanlar yaşamlarında köklü değişiklikler yapmışlardır. Hiz. Peygamber'i eylem ve söylemlerinde samimi görenler O'na hemen tabi olmuşlardır. Ahlâkî gelişimleri hep daha iyi olma yönünde seyretmiştir. Nitekim insanlar, yabancı bir inancı benimserken, genelde onun teorik öğretilerinden değil, o inancın sahiplerinden etkilenmektedirler.²³⁶ Olumlu yönde gelişen bu etkilenme, İslâm ahlâkını her tarafa yaymıştır.

İslâm dini, güzel ahlâkı inşa ederken kararlı duruşunu hep korumuştur. Güzel ahlâkın yaygınlaşması için, güzel ve faydalı işler yapanların sevap kazandığı gibi; bu işlere vesile olanların dahi mükafatlandırılacağını söz vermiştir. Kötü bir davranışta bulunan kimsenin cezalandırılacağı gibi; kötü bir işin yapılmasına sebep olanların da cezalandırılacağı ikazında bulunmuştur.²³⁷ Temelde güzel davranışların yayılmasına katkı sağlayan, kötü davranışların

²³² Celal Kırcı, "Kur'ân-ı Kerim ve Hiz. Muhammed", *Kayseri Erciyes ÜİFD* VII (1990), 69-70.

²³³ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlâkı* (İstanbul: Anıl Yayınevi, 1959), 45 vd.

²³⁴ Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferansları* (İstanbul: İletişim, 1997), 235.

²³⁵ Çağrı, "Ahlâk".

²³⁶ Murat Sülün, *Kur'ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 368.

²³⁷ en -Nisâ 4/85.

engellenmesine vesile olan bu ölçüler, kötü ahlâki davranışları engellemeye yönelik olduğu gibi ahlâki çözümlerin de ortaya çıkmasını engellemektedir.

İslâm'ın prensipleri arasında bulunan değerler, yaşanması halinde ahlâki çözülmeyi önleyecek öneriler içermektedir. Bu öneriler, inanan insanları kardeş kabul etmektedir. Bunun yanı sıra tüm insanları da yaratılıştaki kardeş kabul etmektedir. İslâm'ın önerdiği bu kardeşlik sistemi ahlâki çözümler mekanizmalarından biri olan “insan dışı görmenin” engellenmesinde en önemli esasları barındırmaktadır. Çünkü “insan dışı görme” mekanizması, elde edilecek menfaat uğruna insanlar arasında her türlü renk, dil, din, ırk ayrımına girerek ikinci sınıf insan olarak görmektedir.

İslâm, insanlar arasında çıkan/çıkarılabilecek sorunları önlemek için adaletli olmayı, iyi davranışlarda bulunmayı, akrabalara destek olmayı isterken; kötü davranışların terk edilmesini istemektedir. Bu esasların birçok yönden faydası olduğu gibi, ahlâki çözümleri önlemede de önem arz etmektedir.²³⁸

Ahlâkî güzel davranışların, kıymetini kaybettiği cahiliye döneminde dünyaya gelen Hz. Peygamber (s.a.v.) daha peygamberlik vazifesi öncesinde güzide ahlâkî halleriyle insanların gönüllerinde taht kurmuştur. Hz. Peygamber'in eşsiz güzel ahlâkı, karanlık çukurlar içine düşmüş gönülleri aydınlığa çıkarmıştır. O'nu tanıyan, O'nu bilen, O'nun tuttuğu güzel ahlâk şemsiyesinin altında kendine yer aramıştır. Hz. Peygamber, ilk vahyi aldığı zaman bu durumu Hz. Hatice (r.anha) ile paylaştı. Hz. Hatice ile Hz. Peygamber'in, bu durumu analiz etmeleri insanlık tarihi açısından önem arz etmektedir. İlk dönem kaynaklarında geniş bir yer tutan bu olay, Hz. Peygamber'in zaman zaman Hira mağarasına çekilip tefekkür ettiğini bildirmektedir. Hira mağarasındaki bu tefekkürü esnasında, vahiy meleği Cebrail'in kendisine bildirdiği ilahi vahiyle peygamberlik tecrübesini yaşamıştır. Böyle bir durumla karşılaşan Hz. Muhammed (s.a.v.) hemen evine gelerek olan biteni sevgili eşi Hz. Hatice ile paylaşmıştır. Bu olay karşısında sevgili eşine “Kendimden korktum.” diyerek korku ve şaşkınlığını belirtmiştir. Bu yaşanan olay karşısında Hz. Peygamber'in yüce şahsiyetine defalarca şahitlik eden eşi Hz. Hatice çağları aşan, birçok yönden ele alabileceğimiz bu ifadelerle âlemlere rahmet olarak gönderilen yüce peygamberi teselli etmiştir. “Öyle deme. Allah'a yemin ederim ki Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabayı gözetirsin; muhtaç olanların bakımını üstlenirsin, aç ve açıkta olanı koruyup, kollarsın; misafire ikram edersin ve musibete maruz kalanlara yardım edersin.”²³⁹ Sözleriyle teselli etti.²⁴⁰

Hz. Muhammed (s.a.v.) ve diğer tüm peygamberler Allah'ın kutlu mesajını insanlara iletmek için gönderilmiştir. Tüm peygamberler hitap ettikleri kitlelerin ahlâki durumlarıyla yakından ilgilenmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.v.) bu hakikate işaret ederek kendisinin ve diğer peygamberlerin aynı ilahi amaçlar doğrultusunda mücadele ettiğini belirtmiştir.²⁴¹ Kendisini ilahi amaçlar uğruna mücadele eden peygamberlerin tamamlayıcısı ve sonuncusu olarak belirtmiştir. Güzel ahlâka verdiği önemden ötürü güzel ahlâkı tamamlamak için

²³⁸ en- Nahl 16/ 90.

²³⁹ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Bed'ül-vahy", 3.

²⁴⁰ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Tefsir", (Alak) 1.

²⁴¹ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Menâkıb", 18.

gönderildiğinin ifade etmiştir.²⁴² Yemen'e vali olarak gönderdiği Muâz b. Cebel (r.a)'e, (ö. 17/638) davranışlarında güzel ahlâklı davranmayı tavsiye etmiştir.²⁴³

Kur'ân-ı Kerîm'de ahlâk inşasının esasını Allah inancı oluşturmaktadır. Allah'a iman, ahlâkı mükemmel bir seviyeye ulaştıran en önemli etmendir. Allah'a iman yaşamdan kopuk bir inanış değildir. Bilakis Allah'a iman bireyin yaptığı tüm davranışlarda ve toplumun benimsediği tüm ön kabullerde belirleyicidir. Öyle ki bireyin ve toplumun gerçekleştirdiği tüm davranışların Allah'a iman süzgecinden geçmesi esas olmalıdır. Allah'a iman esasını gerektiği şekilde özümseyen bireyler ve toplumlar ahlâkî güzellikleri yaşamaktadırlar.²⁴⁴

2.1.1. Örnek Ahlâkıyla Hz. Peygamber

Çalışmanın bu başlığında Kalem sûresinin dördüncü âyeti ele alınacaktır. Bu âyet Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ahlâkının örnekliğine vurgu yapmaktadır. Öncesinde sûre ile ilgili bilgi vermek faydalı olacaktır.

“Kalem sûresi” elli iki âyetten oluşmakta ve Mekkî sûrelerdendir.²⁴⁵ Bu sûre, adını içinde geçen “kalem” kelimesinden almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan bazı sûrelerin birden fazla isimle anıldığı bilinmektedir. Söz konusu olan sûreye “Nun” harfiyle başladığından dolayı “Nun sûresi” de denmektedir.²⁴⁶ Nitekim birden çok isimle anılan sûrelerden anlaşılacağı üzere sûrelerin isimlendirilmesinde içinde geçen kelimeler, başlangıcı olan ilk kelimeler, hurûf-u mukattalar ve sûre içerisinde anlatılan kıssalar etkili olmaktadır.²⁴⁷ Bundan dolayıdır ki İmam Buhârî (ö.467/1075) Sahîh'inde bu sûrenin adını “سُورَةُ ن وَالْقَلَمِ” “Nun ve Kalem Sûresi olarak kaydetmiştir.²⁴⁸

Sûre bütüncül bir bakışla incelendiğinde şu vurgular öne çıkmaktadır: Hz. Muhammed (s.a.v.) 'in peygamber oluşunda hiçbir şüphenin bulunmadığının ispatı yapılmıştır.²⁴⁹ Müşriklerin, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e yönelttikleri ithamların yalan olduğu vurgulanmıştır.²⁵⁰ Sûrenin birinci âyetiyle on altıncı âyetlerinin geçtiği bölümde Yüce Allah, Peygamber Efendimizin ahlâkî şahsiyetinin mükemmelliğine “Hiç şüphe yok ki, sen yüce bir ahlâk üzeresin”²⁵¹ buyurarak işaret etmektedir. Peygamber Efendimizin yüce bir ahlâka sahip olduğunun bildirilmesi kıyamete kadar gelecek tüm müminlerin kendisini örnek almasıyla çok yakından alakalıdır.²⁵² Söz konusu âyetlerde müşriklerin ahlâkî şahsiyetsizlikleri belirtilerek bu durumların insana vereceği zararlar ve cezalar belirtilmiştir.²⁵³

²⁴² Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el- Muvatta*, nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî (Ebû Dabî: Muessesetu Zâyid b. Sultân, 2004), "Hüsnü'l-hulk", 8.

²⁴³ Mâlik b. Enes, *el- Muvatta*, "Hüsnü'l-hulk", 1.

²⁴⁴ Mustafa Acar, *Allah'a İmanın Ahlâkî Boyutu* (TDV Yayınları, 2017), 107.

²⁴⁵ Ömer bin Muhammed Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996), V, 364.

²⁴⁶ Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih* (Kahire: Dârü't-Tefsîr, 1980), VIII/11.

²⁴⁷ Abdullah Aydemir, *Hz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'ân'ı Kerim'in Faziletleri* (İzmir: Akyol Neşriyat, 1981), 83.

²⁴⁸ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “Tefsir”, 68.

²⁴⁹ Yâsîn, 36/3.

²⁵⁰ et- Tûr, 52/ 29.

²⁵¹ el- Kalem, 68/4.

²⁵² el- Ahzâb, 33/21.

²⁵³ el- Kalem, 68/16.

Sapkınlık,²⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm'i ve Hz. Peygamber'i yalanlama,²⁵⁵ insanların ayıplarını arama, söz getirip götürme,²⁵⁶ iyi ve yararlı işlere engel olma, hak ve hukuk tanımamak, hep günah işlemek,²⁵⁷ kaba ve zalim davranışlarda bulunmak,²⁵⁸ Allah'ın bahsettiği nimetlerle övünüp kibirli davranışlarda bulunmak,²⁵⁹ gibi ahlâkî olmayan davranışlar yerilmiştir.

Sûrede, “*bahçe sahipleri*” olarak bilinen kıssanın anlatımında dikkat edilmesi gereken ahlâkî kurallara vurgu yapılmaktadır. Bu ahlâkî kurallar; yaptığımız tüm işlerde, hal ve hareketlerimizde, beklentilerimizde Allah'ın takdirini hep hatırdâ tutmak,²⁶⁰ Allah'ın bize bahsettiği nimetleri ihtiyaç sahipleriyle paylaşma erdemini göstermek,²⁶¹ Allah'ın lütfettiği nimetlerin şükrünü yerine getirmek,²⁶² yapılan hata ve gûnahtan geri dönme erdemini göstermek.²⁶³

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bahsetmiş olduğu nimetlerle başlayan Kalem sûresi; müşriklerin iddialarının tam aksine Allah'ın, Hz. Peygamber'e bahsettiği nimetleri hatırlatarak son bulmaktadır.²⁶⁴ Yüce Kur'ân'ın tüm yönleriyle bütün insanlık için bir öğüt ve şeref kaynağı olduğu bildirilmektedir.²⁶⁵

Arap Yarımadasında ve dünyanın değişik yerlerinde yaşayan insanlar ahlâkî çöküntü içerisindeyken Kur'ân vahyi nazil olmuştur. Kur'ân vahyi nazil olurken de hukukî içerikli âyetlerde dahi, güzel ahlâkî inşa etmeyi hedeflemiştir.²⁶⁶ Allah Teâlâ, ahlâkî güzelliğin önemini daha vahyin ilk zamanlarında belirtmiştir. Güzel ahlâkî tamamlamak için de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i nübüvvetle şereflendirmiştir. Bu vesileyledir ki Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîm'de;

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

“Hiç şüphe yok ki, sen yüce bir ahlâk üzeresin” buyurmaktadır.²⁶⁷

Bu âyet-i kerîme ile alakalı olarak birçok rivâyet mevcuttur. Bu rivâyetlerin tümü de Hz. Peygamber (s.a.v.)'in yüce ahlâkına, eşsiz şahsiyetine, sahip olduğu edepli kişiliğine, sevilen huy ve karakterine özel vurgu yapmaktadır. Yine bu âyet-i kerîme ile alakalı rivâyetlerde insanları güzel ahlâk gibi tüm yönlerden en ileri seviyeye yükseltecek olan İslâm dinine vurgu yapılmaktadır. Son ilâhî hitap olan, temeldeki hedef ve gayesi fazilete düşkün bireyler yetiştirmek olan Kur'ân edebine vurgu yapılmaktadır.

²⁵⁴ el- Kalem, 68/6.

²⁵⁵ el- Kalem, 68/8.

²⁵⁶ el- Kalem, 68/11.

²⁵⁷ el- Kalem, 68/12.

²⁵⁸ el- Kalem, 68/ 13.

²⁵⁹ el- Kalem, 68/14.

²⁶⁰ el- Kalem, 68/18.

²⁶¹ el- Kalem, 68/25.

²⁶² el- Kalem, 68/28.

²⁶³ el- Kalem, 68/32.

²⁶⁴ el- Kalem, 68/51.

²⁶⁵ el- Kalem, 68/52.

²⁶⁶ Sülün, *Kur'ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?* 368.

²⁶⁷ el- Kalem, 68/4.

Kur’ân-ı Kerîm’i baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir,²⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) tefsirinde وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ âyetini “*Muhakkak ki sen büyük bir din olan İslâm dini üzeresin*” şeklinde tefsir etmiştir.²⁶⁹ Câmiu'l-Beyân an Te’vîli Âyil-Kur’ân müellifi Taberî (ö.310/923) de söz konusu âyeti “Ey Muhammed (s.a.v.) muhakkak ki sen büyük bir edep üzeresin; seni böylesine müthiş bir edebe ulaştıran İslâm ve İslâm dininin prensipleridir. İşte bu edep Kur’ân edebidir ki Yüce Allah Kur’ân edebiyi seni edeplendirmiş, eğitmiş, terbiye etmiştir.”²⁷⁰ Bu âyet Abdullah b. Abbas (r.a.) ’tan, (ö. 68/687-88) rivâyetle büyük bir din, İslâm dini olarak açıklanmıştır. Mücahid’den (ö. 103/721) ulaşan rivâyet, âyetin tefsirinin din olduğunu söylerken; Atiyye’nin (ö. 111/729-30) tespiti, âyetin tefsirinin Kur’ân edebi olduğu yönünde olmuştur.²⁷¹

Bir defasında Enes b. Mâlik (r.a.)’ın (ö.93/711-712) amcasının oğlu Sa’d b. Hişâm Medine’ye geldiğinde, Hz. Âişe’den kendisine Resûlullah’ın ahlâkını anlatmasını istemişti. Hz. Âişe, “Sen Kur’ân okuyorsun değil mi?” diye sorunca Sa’d, “Evet.” cevabını verdi. Bunun üzerine müminlerin annesi, “İşte Hz. Peygamber’in ahlâkı Kur’ân idi.” dedi.²⁷² Aynı rivâyet Süneni Ebû Dâvûd (ö.275/899) tarafından da bize ulaşmaktadır.²⁷³ Bazı rivâyetlerde Hz. Âişe’nin, bu sözünün ardından, “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*” Âyetini ya da Mü’minûn sûresinin ilk dokuz âyetini okuduğu belirtilmiştir.²⁷⁴ Alemlere rahmet olarak gönderilen,²⁷⁵ sevgili Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de “Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim.”²⁷⁶ buyurmuştur.

2.1.2. İyilik ve Kötülük Gerçekleştirme yönüyle İnsan

Ahlâkî çözümlerin önlenmesinde Şems sûresinde geçen âyetler önemli bir etkiye sahiptir. İnsanın sahip olduğu özel nitelikler bu sûrede anlatılmaktadır. İyiliğe yönelme, kötülükten vaz geçme davranışlarının insanda potansiyel olarak var olduğu belirtilmektedir.

Bu başlık altında iyiliği ve kötülüğü gerçekleştirme yönüyle insanın durumu ele alınacaktır. Âyetlerin metin ve mealleri şöyledir:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا

*Nefse ve ona (yaratılış amacına uygun) birtakım kabiliyetler veren (güç)e, Sonra da ona kötülük ve (kötülükten) korunma duygusunu ilham eden (eşsiz iradeye), Yemin olsun ki nefsinin (kötülüklerden) arındıran kişi kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömen de ziyana uğramıştır.*²⁷⁷

²⁶⁸ Ömer Türker, “Mukatil b. Süleyman” (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/134-136.

²⁶⁹ Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut, 2002), IV, 401.

²⁷⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'ân*, XXIII, 149.

²⁷¹ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'ân*, XXIII, 150-152.

²⁷² Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, “Müsâfirîn”, 139.

²⁷³ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd*, nşr. Adil Muhammed, Ammâr Abbâs (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), “Tatavvu”, 26.

²⁷⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Ahkam”, 14.

²⁷⁵ el- Enbiyâ, 21/104.

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, III, 2709.

²⁷⁷ eş-Şems, 91/7-10.

Bu âyetlerde insanın hayır ve şer işlemeye meyilli bir durumda yaratıldığı bildirilmektedir. İnsanın kurtuluşunun, manevi huzura ermesinin hayırları işlemekle; kendisini bekleyen kötü bir sonun ise şerleri işlemeye sebebiyle olduğu bildirilmektedir. Hayırlı işler yapması teşvik edilmiştir. Kötü işler yapanların ise ziyana uğradığı bildirilmiştir.²⁷⁸

Sûre genelinde ve meallerini verdiğimiz bu âyetlerde Allah Teâlâ insan tabiatına iyilik ve kötülük yapma eğiliminin verildiğini bildirmektedir. Bu eğilimin doğru kullanılmasına yönelik örnek olaylar verilmektedir.²⁷⁹

Allah bu sûrede on bir defa farlı varlıklara yemin etmiştir. Yemin edilen varlıklardan dokuzu insan dışında olan güneşe, onun aydınlığına, aya vb. varlıkların işlevlerine yemin edilmiştir. Son iki yemin ise insanla alakalı olup tüm dikkatleri onun üzerine çekmeye yönelik olarak ifade edilmiştir. Bu yeminlerle insanın iyilik veya kötülük yapma potansiyeline vurgu yapılmaktadır. İyilik yapanların kurtulacağı müjdesi verilirken; kötülük yapanların ise ziyana uğrayacakları ikazında bulunulmuştur.²⁸⁰

Sûrede insan üzerine yapılan yeminlerde onun yaratılış özelliklerine vurgu yapılmaktadır. Ona yaratışta verilen maddi ve manevi güçleri hatırlatılmaktadır. Günaha yönelme yapısının varlığına değinilirken; iyiliğe ulaşmada kararlı olabileceği öğretilmektedir. İnsan yapısı ve aklının kendisine kazandırdığı yetenekleri sayesinde iyi olanı, kötü olanı bilmektedir. İyiliğe, kötülüğe kendi özgür iradesiyle yönelebilmektedir. Sûrede bu özgür tercihlerin varacağı son nokta olan kurtuluşa erme veya hüsrana uğrama insanın gözleri önüne serilmektedir.²⁸¹

Râzi (ö.606/1209), meşhur tefsiri Tefsir-i Kebir’de (Mefâtihu’l Gayb) Şems sûresinin yedinci âyetinde geçen “nefs” kelimesini iki farklı açıdan, ikişerli olarak tasnif etmektedir. Öncelikli olarak “nefs” ve “nefsin düzenlenmesinden” kastın; insan bedeni ve insan bedenini oluşturan organların düzenli işleyişi olabileceği veya “nefs” ve “nefsin düzenlenmesinden” kastın; Psikoloji ilminin (İlmü’n- nefis) inceleme alanına giren insanın davranış ve düşüncelerinde etkili olan karar mekanizması olarak açıklamaktadır.²⁸² Bu çalışmada yoğunluklu olarak çalışmanın da amacına uygun bir şekilde insanın düşünce ve davranışlarında etkili olan karar mekanizmaları incelenmeye çalışılmıştır. İnsanın, iyi veya kötü olsun ortaya koyduğu davranışlarının tetikleyici unsurlarına değinilmeye özen göstermeye gayret edilmiştir. Söz konusu âyetten de anlaşılacağı üzere insanın iyi ve kötü davranışlar gerçekleştirmeye salahiyetli olarak yaratıldığı anlatılmaktadır. İnsanın ortaya iyi davranışlar koymasının önünde bir engel olmadığı; kötü davranışlar yapmasına sebep olacak zorlayıcı bir gücün de olmadığı belirtilmektedir.

Râzi (ö.606/1209), “nefs” kavramını bir de nahiv ilmi açısından nekra olması yönüyle ele almaktadır. Bu kavramın, nekra olarak getirilmesi iki farlı anlamı içinde barındırmaktadır. “Nefs” kelimesinin nekra olması tüm nefislere rol modellik etmesini gerektirecek bir mükteda bihin varlığını gerektirmektedir. O mükteda bih de peygamberlerdir. Çünkü peygamberler kendi yaşayışları ile örneklerler. Ya da “nefs” kelimesinin nekra getirilmesi

²⁷⁸ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5/630.

²⁷⁹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 628.

²⁸⁰ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Şems Sûresi” (İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/510-511.

²⁸¹ Karaman vd., *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 630.

²⁸² er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, 31/175.

her nefsi ayrı ayrı kapsamaktadır.²⁸³ O zaman da söz konusu âyette anlamsal olarak her nefse ayrı ayrı hitap edilmektedir. Böylece insanlar, yaratılışlarını tefekkür etmeye sevk edilmektedirler.

Nefis; insanın iç dünyasındaki kötü duyguların, meşru olmayan istek ve arzularının kaynağı olarak tarif edilmektedir.²⁸⁴ Bu nedenledir ki, Kur’ân’da şeytanın vesvese ve aldatmacasının dışında, insanın kendi nefsinin de kendisine vesvese verdiği, kötü davranış ve düşünceye sürüklediği bildirilmektedir.

Şems sûresinin sekizinci âyeti iyilik ve kötülük yapma fiillerinin kulların tercihi bırakıldığını beyan etmektedir.²⁸⁵ Buna benzer bir ifade Beled sûresinin onuncu âyetinde de kendini göstermektedir. “*Ona eğri ve doğru yolu göstermedik mi?*”²⁸⁶ Said b Cübeyr’e (ö. 94/713 [?]) göre, “*O nefsi fücuru ve takvası ile baş başa bırakmıştır.*”²⁸⁷

2.1.3. İyiliğin Güzel Ahlâka Dönüşmesi

Bu başlık altında Fussilet sûresinin otuz dört ile otuz beşinci âyetleri ele alınacaktır. Bu âyetlerde iyilik ile kötülüğün bir olamayacağı, kötülüğün en güzel şekilde savılması gerektiği bildirilmiştir. Böyle yapılması halinde düşmanlık yapan birinin kesin bir şekilde dost oluvereceği ifade edilmiştir.²⁸⁸ Böyle bir sonuca sabır ve erdem sahibi kimselerin ulaşabileceği belirtilerek, insanlar sabırlı ve erdemli olmaya teşvik edilmiştir.²⁸⁹

Fussilet sûresinin 34. âyetinde karşılaşılan kötülüğün affedilmesi veya kötülüğe iyilikle karşılık verilmesinin en güzel yol olduğu, böyle yapılması halinde amansız düşmanların dost oluverecekleri şeklinde yorumlanmıştır.²⁹⁰

Bu âyet iyiliğin toplumda yayılmasını teşvik etmektedir. Toplumun her kesimi tarafından yaygın bir şekilde yapılan iyiliklerin güzel ahlâka dönüştüğünü ifade etmektedir. Bir ahlâk ilkesi olarak kalbin karşılaştığı kötülüğe iyilikle karşılık vermesi tavsiye edilerek ortaya çıkabilecek kötülüklerin en aza indirilmesi hedeflenmektedir.

İnsanlar bireysel olarak karşılaştıkları kötülük karşısında iyilik yapmaya teşvik edilirken; kamu haklarında yapılan bir kötülüğe iyilikle karşılık verilmemesi tavsiye edilmiştir.²⁹¹ Çünkü kamu haklarında karşılaşılan kötülüklerin affedilmesi, toplumu sarsacak zararlara sebep olabilmektedir.

2.1.4. Sevginin Güzel Ahlâka Ulaştırmasındaki Gücü

Sevgi, yer bulduğu kalbi kötülük duygusundan arındırmaktadır. Ahlâki çözümlerin temelinde ise bir sevgisizlik yatmaktadır. Sevginin olmadığı yerlerde ahlâki çözümler düzeyi

²⁸³ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 31/175.

²⁸⁴ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Kader, 9; Muslim, *el-Musnedu's-Sahihu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, Nikâh, 9.

²⁸⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 175.

²⁸⁶ el-Beled, 90/10.

²⁸⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 175.

²⁸⁸ Fussilet, 41/34.

²⁸⁹ Fussilet, 41/35.

²⁹⁰ ez-Zemahşerî Ebû'lKâsım Mahmûd b. Amr, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), III, 392.

²⁹¹ Muslim, *el-Musnedu's-Sahihu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, “Fezâil”, 77.

artmaktadır. Geçici çıkar ve menfaatlerden dolayı ortaya çıkan ahlâkî çözümleri önleminin bir yolu da bireyler arasına sevgiyi yaymaktır. Bu başlık altında sevginin kalplere yerleşmesini esas alan Haşr sûresinin onuncu âyeti ele alınacaktır. Söz konusu âyete geçmeden önce sûre hakkında şu bilgilere yer verilmesi faydalı olacaktır.

Haşr sûresi, Medine döneminde inmiştir.²⁹² Yirmi dört âyetten oluşmaktadır. Sûrenin başlangıcında²⁹³ ve bitişinde²⁹⁴ tüm mevcudatın Yüce Allah'ı tespih ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca sûrede Hz. Peygamber'in emirlerinin yerine getirilmesi gerektiği; yasakladığı tutum ve davranışlardan kaçınılması gerektiği bildirilmektedir.²⁹⁵

Sûrenin yedinci âyetinde geçen “Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da sakının” genel bir ifade olarak yorumlanmaktadır.²⁹⁶ Peygamberin yapılmasını talep ettiği her şeyin yapılmasını; yapılmamasını da istediği tüm şeylerin yapılmamasını ifade etmektedir.²⁹⁷ Bu genel emir, insanın fizyolojik ve ruhsal yapısı sebebiyle ortaya çıkacak tüm kötülüklerin önünde engel olabileceği gibi ahlâkî çözümlerin önlenmesinde de yegâne bir ölçüdür.

Ahlâkî çözümlerin önlenmesi bağlamında söz konusu sûrenin dokuzuncu ve onuncu âyetlerini ele almak faydalı olacaktır. Âyetlerin metin ve mealleri şöyledir:

وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا
وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شَحْنَهُ فَوَلَّيْكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ
بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ
رَءُوفٌ رَحِيمٌ

Onlardan önce Medine'yi yurt edinen ve imanı kalplerine nakşedenler, yanlarına hicret eden mü'minleri severler; onlara verilen ganimetler sebebiyle içlerinde bir kıskançlıkta duymazlar. Hatta kendileri muhtaç bile olsalar bu muhacirleri kendilerine tercih ederler. Nefsini tamahkarlık ve cimrilik duygularından arındıran bu kimseler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.²⁹⁸ Onlardan sonra gelenler (sonradan hicret eden mü'minler) ise şöyle niyaz ederler: “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce hicret eden din kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde müminlere karşı kin ve kıskançlık gibi duygulara yer verme. Ey Rabbimiz! Hiç şüphesiz sen Raûf'sun; müminleri çok sever ve dualarını kabul edersin, Rahîm'sin; Kullarına karşı daima şefkatli ve merhametlisin”²⁹⁹

²⁹² Muhammed b. Tâhîr b. Âşûr İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunis: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984), 28, 63.

²⁹³ el- Haşr, 59/1.

²⁹⁴ el- Haşr, 59/24.

²⁹⁵ el- Haşr, 59/7.

²⁹⁶ Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 5,18.

²⁹⁷ Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Ebû'l-Berekât en-Neseffî, *Medârikü't-Tenzîl Ve Hakaiku't-Te'vîl* (Beyrut: Darû İbni Kesir, 2018), 4,189.

²⁹⁸ el- Haşr, 59/9.

²⁹⁹ el- Haşr, 59/10.

Yukarıda âyet metni ve meali verilen Haşr sûresinin dokuzuncu âyetinde ifade edilen “*Neşsini tamahkârlık ve cimrilik duygularından arındıran bu kimseler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.*” yargısı ahlâkî çözümler sürecini engellemeye yönelik doğrudan etki yapan, insanın psikolojik dünyasıyla yakından alakalıdır. Çünkü gelecek endişesiyle malını biriktirmeye ve saklamaya meyilli olan insanın mutedil davranışlar ortaya koyması istenmektedir. Bu yönleri sebebiyle mutedil davranışlar ortaya koyamayan bireyler başkalarının mallarında haksız sahiplenmelere yönelebilmektedirler.³⁰⁰

Haşr sûresinin onuncu âyeti Medine’ye son olarak hicret eden muhacirleri ve kıyamete kadar gelecek tüm müminleri kastetmektedir. Bu âyet gerçek bir müminde bulunması gereken, ahlâkî niteliğin önemli boyutunu oluşturan kalbî safiyet ve iyi niyetli olma hususunu vurgulamaktadır.³⁰¹

2.2. Ahlâkî Çabaya Teşvik

Kur’ân-ı Kerîm, insanları güzel ahlâklı olmaya teşvik etmektedir. Güzel ahlâklı olmaya teşvik ederken de Hz. Peygamber (s.a.v.)’i “*üsvetün hasenetün*” kendisine uyulacak en güzel örnek, arkasından gidilecek en güzel rehber olarak takdim etmektedir.³⁰²

Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) de her fırsatta insanları çeşitli vesilelerle güzel ahlâka teşvik etmiştir. İnsanların güzel ahlâk yürüyüşünde daima çaba sarf etmeleri için güzel ahlâk sahibi olmanın kazandıracığı erdemleri müjdelemiştir. Bu müjdelerinden birinde de “*En hayırlınız ahlâkî en güzel olanınızdır,*”³⁰³ buyurmuşlardır.

Güzel ahlâkı Hz. Peygamber (s.a.v.)’den öğrenen sahâbe de insanları güzel ahlâklı olmaya teşvik ederken örnek alınmaya değer en güzel ahlâkın O’nun ahlâkı olduğunu belirtmiştir.³⁰⁴

“Âhiret iyiliğini, dünya hikmetini, düzgün yaşamayı, bütün ahlâkî güzelliklere sahip olmayı ve her çeşit fazileti kazanmayı isteyen kimse Allah’ın Resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.)’e uymalı; gücü yettiği kadar onun ahlâkını ve yaşayışını kendi hayatına uygulamalıdır.”³⁰⁵ Nitekim ahlâkî çabanın teşvik edilmesiyle beraber; olumlu bir sonuca ulaşmak için kararlı olmak hep ön planda tutulmuştur. Güzel ahlâk yürüyüşünde kararlılık ilk aşamayı oluşturmaktadır.

İnsan bedensel yapısı itibariyle birçok şeye ihtiyaç duymaktadır. Bedene rahatsızlık veren şeylerden de kurtulmak istemektedir. Ruh (nefs), bedenden üstün olduğu için kendine rahatsızlık veren şeylerden kurtulması ve ihtiyaçlarını gidermesi daha önemlidir. Çünkü ruh (nefs), bedenin davranışlarını gerçekleştirmesini sağlayan mekanizmadır. Beden belli bir zaman yaşam imkânı bulurken; ruh ebedi bir yaşam imkanına sahip bulunmaktadır. Bu nedenlerden ruhun ihtiyaçlarının karşılanması önem ifade etmektedir. Ruh sağlığını korumak, onu zararlı davranışlara sebep olmasından kurtarmak gereklidir. Fiziki yapısı itibariyle insanın güzel davranışlar ortaya koyması sağlam ve sağlıklı bir ruh dünyasının

³⁰⁰ *Yüce Kur’ân ve Tefsirli Meâli*, 545.

³⁰¹ *Yüce Kur’ân ve Tefsirli Meâli*, 546.

³⁰² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI. 319.

³⁰³ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Edep, 39.

³⁰⁴ el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, “Edep”, 112; Muslim, *el-Musnedu’s-Sahihu’l-Muhtasar bi Nakli’l-‘Adl ‘ani’l-‘Adl ilâ Resûlillâh*, “Fed’âil”, 55.

³⁰⁵ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefslerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 20.

varlığını gerektirmektedir. Ruh, insanın kişilik yapısını oluşturan değerleri bedene sunmaktadır. Güzel değerleri benimseyen bir ruh, bedene güzel davranışlar yaptırmaktadır. Kötü davranışları benimseyen ruh, kötü davranışları bedene yaptırmaktadır.³⁰⁶ Ahlâkî çözümlerin önleminde kendini kötülüklerden arındıran ruhun varlığı gerekmektedir. Çünkü ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasında etkili olan davranışlarda, iyileştirilmemiş bir ruh hali görülmektedir.

Bir başkasının kusurlarını araştırmak yerine; bireylerin kendi kusurlarıyla ilgilenmeleri gerektiği düşüncesi insanların zihinlerinde, kendini hep hissettirmesi gerekmektedir.³⁰⁷ Başkalarının ayıplarını araştırmak, bireyin iç dünyasında daha rahat bir davranış olması sebebiyle ahlâkî çözümleri hızlandırır. Ahlâkî çözümlerin üst düzeye ulaştığı birey acı ve ıstırapla karşılaşmaktadır. Kendi kusurunu düzeltme yolunda çaba harcayan bireyse iç dünyasında birtakım zorluklarla karşılaşabilmektedir. Fakat kendi kusurunu düzeltme yolunda çaba harcayan birey mutluluk ve huzurla karşılaşmaktadır. Bireysel ve toplumsal ahlâkî çabanın ileri bir seviyeye ulaşmasında insanların kusurlarını arayanları eleştirebilecek bir öz veriye sahip olmak gerekmektedir.³⁰⁸

Allah Teâlâ, kullarını yaşamları boyunca çeşitli sıkıntılarla imtihan etmektedir.³⁰⁹ Kulların yaşamları boyunca çeşitli sıkıntılarla karşılaşması da ilahi imtihanın bir gereğidir. Allah, peygamberler başta olmak üzere tüm insanları hastalık ve sıkıntı ile imtihan etmektedir.³¹⁰ Nitekim Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır. “Musibetlerin çoğu enbiyaya, sonra evliyaya, sonra da derecelerine göre diğer insanlara isabet eder. Kişi dindarlığına göre imtihana tabi tutulur.”³¹¹

Ahlâkî çabanın artırılması gerekmektedir. Bizlerin teşvik edildiği en önemli hususlardan biri de ahlâkî değerlere ulaşmak için çaba harcanmasıdır. Aşağıdaki âyet iyiliğe ulaşma yolunda çaba gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ
إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ أَوْ مَقْرَبَةٍ أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا
بِالْمَرْحَمَةِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا هُمْ أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ عَلَيْهِمْ نَارٌ مُّؤَصَّدَةٌ

Biz onun için iki göz, bir dil ve iki dudak var etmedik mi? Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi? Ama o, zor geçidi aşmaya girişemedi. O zor geçidin ne olduğunu sen bilir misin? O geçit, bir köle ve esir azad etmek yahut açlık gününde, yakını olan bir öksüzü yahut toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır. Yahut açlık gününde, yakını olan bir öksüzü yahut toprağa serilmiş bir yoksulu doyurmaktır. Sonra, inanıp birbirlerine sabır tavsiye edenlerden, merhametlilerden olmayı tavsiye edenlerden olmaktır. İşte bunlar amel

³⁰⁶ el-Kindi, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, 61.

³⁰⁷ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 42.

³⁰⁸ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 84.

³⁰⁹ el- Beled, 90/4.

³¹⁰ Âdem Apak, *İlahi Aşkın Şairi Yunu Emre*, “Diyanet Aylık Dergi” 362 (ubat 2021), 57.

³¹¹ İbn Mâce, *es- Sünen*, Fiten, 23.

*defterleri sağdan verilenlerdir. Âyetlerimizi inkâr edenler, işte onlar amel defterleri sollarından verilenlerdir. Onlar her yönden ateşle kapatılacaklardır.*³¹²

İnsanın davranışlarında etkili olan nefis, ona iyi davranışlar telkin ettiği gibi kötü davranışlarda telkin etmektedir. Nefsin telkin ettiği davranışlar da başta kendisi olmak üzere çevresinde bulunan diğer insanların yaşam alanlarına ve ruhsal alanlarına kötü etkiler yapmaktadır. Nefsin bu etkilerinden korunmak için onun telkin ettiği kötü davranışlarla yapılan kararlı mücadeleler, yapılan ibadetlerin başı ve güzel ahlâk yürüyüşünde gösterilen çabaların en üstünü sayılmıştır.³¹³

2.2.1. Fazîletleri Korumak ve Rezîletleri Yok Etmek

İnsanın yaşama dair hedefleri olması gerekmektedir. Bu hedefler arasında iyi bir ahlâka, güzel bir huya sahip olmak gelmelidir. Allah (c.c.)’a ve kullara karşı sorumluluk bilinci taşıması gerekmektedir. Ahlâkî yozlaşmadan kurtulmak, insanın faziletli davranışlarını artırması ve kötü davranışlarını terk etmesiyle mümkündür. Bu amaçla insan yaşamı boyunca iyilik bahçelerinde dolaşmayı hep murat edinmelidir.

Faziletli davranışları gerçekleştirmek, insanın manevi dünyasına haz ve lezzet vermektedir. Faziletli davranışların insanın manevi dünyasına kazandırdığı haz ve lezzet, diğer davranışların kazandıracığı haz ve lezzetten daha fazla ve doyurucudur. Akıllı bir kimsenin akıl etme yeteneğinden, ilim sahibi kişinin öğrendiği ilimden, sadece Allah rızasını gözeterek bir kişinin yaptığı davranışından, bir kötülük işlemeye gücü varken iyilik yapanın bu davranışından aldığı haz ve lezzet sıradan yaptığı davranışlarından daha güzeldir. Ulvi değerlerin hazzını bilen; bu hazzın yerini normal davranışların kazandıracığı haza terk etmemektedir. Birey bu belirgin durumu akıl ederek faziletler dünyasındaki davranışlarını artırması gerekmektedir.³¹⁴ Bu nedenle Hz. Peygamber (s.a.v.) faziletlerin artması, rezîletlerin en aza indirilmesi için insanların sorumluluk bilincini hep hatırlarında tutmaları gerektiğini bildirmiştir. Her ne kadar bilerek ya da bilmeyerek kötülük yapılmış olsa dahi; iyiliklerin artırılması gerektiği bildirilmektedir. İyiliklerin artırılması, toplumun tüm kesimi tarafından samimi bir şekilde yaygınlaşıp gerçekleştirilmesinin kötülükleri ortadan kardıracağı bildirilmektedir. Tüm hal ve hareketlerde en güzel bir şekilde ahlâka uygun olarak davranılması gerekmektedir.³¹⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.) müminlerin hayatlarını faziletli davranışlar içerisinde geçirebilmeleri için güzel ahlâk sonucunda ortaya koymuş oldukları tüm davranışların kıyamet günündeki üstünlüğünü belirtmiştir.³¹⁶ Yine hal ve hareketlerinde ahlâki davranışlarını güzelleştiren kimseler için büyük mükafatlar verileceğini müjdelemiştir. Kendisinin de bu müjdelere kefil olduğunu haber vermiştir.³¹⁷

³¹² el-Beled, 90/8-20.

³¹³ Ebü'l-Hasen Ali b. Osmân b. Ebî Ali el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Esad Abdülhâdî Kandil Kandil (Beirut, 1980), II, 427.

³¹⁴ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâki Hastalıkların Tedavisi*, 42.

³¹⁵ et-Tirmizî, *es- Sünen*, “Birr”, 55.

³¹⁶ et-Tirmizî, *es- Sünen*, “Birr”, 62.

³¹⁷ Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd*, “Edeb”, 7.

Hukukun yaptırım gücünün bireysel ve toplumsal alanın tümünü kontrol altında tutması mümkün olmamaktadır. Nitekim bireysel ve toplumsal yaşamda ortaya çıkan bazı davranış ve olgular birey-toplum vicdanını ilgilendirmektedir. İşte tam da bu noktada vicdanın hesap vermesi gereken bireysel ve toplumsal sorumluluklarda, dini ve ahlâkî yaptırımlar devreye girmektedir. Hukuki yaptırımların çözemediği sorunlar dini ve ahlâkî değerlerin öne çıkmasıyla çözüme kavuşabilmektedir. Dinin ve ahlâkın vicdanı doğru bir şekilde yönlendirebilmesinin yegâne esası dini ve ahlâkî değerlerde bozulma olmamasıdır. “Faziletli olanla faziletsiz olan ve itaatle isyan arasındaki belirleyici tek fark, ruhumuzun bunlar hakkındaki nefret ve sempati duygusudur. Mutlu kişi, faziletlere ve itaatlere sempati duyan, faziletsizlikten ve isyankarlıktan nefret edendir. Bu hususta geçerli olan ise Allah’ın takdiri ve himayesidir.”³¹⁸ “Faziletlerin ne olduğunu bilmeyen kimse Allah’ın ve Resûlünün emrettiklerine sarılsın; çünkü bunlar bütün faziletleri kapsamaktadır”³¹⁹

Yaratılış hikmetleri gereği, insan yapısı boşluk kabul etmemektedir. Dini duyguların doldurması gereken insanın manevi yönünü ihtiras, hırs doldurduğunda saf insan fitratı dejenere olmaktadır. Böylece çözülme sürecine girmiş bireylerde, ahlâkî ve dini değerler sorunları çözmedeki kuvvetini yitirmiş olmaktadır.

Fazilet dolu bir yaşam, insanın kötü bağımlılıktan kurtulabilmesi ile başlamaktadır. Kötü bağımlılıktan kurtulmakta, bir kimseye ya da bir objeye maddi veya manevi yönden aşırı bağımlı olmaktan kurtulmakla gerçekleşmektedir.³²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de anlatılan, Hz. Âdem (a.s.)’in oğullarının kıssası fazilet dolu bir yaşamla, kötü bir duyguya bağımlılığın örneğini sunmaktadır. Hz. Âdem (a.s.)’in oğullarında biri kötü bir duyguya ve nesneye bağımlı olmaktan kendini koruduğu için faziletli bir imtihan vermiştir. Fakat diğer kardeş, bağımlısı olduğu kötü duygu ve hırsından kendini koruyamadığı için yaşadığı imtihan hüsrarla sonuçlanmıştır. ³²¹

2.2.2. Bağımlılıktan Kurtulma

İnsan, aç gözlü davranışlara sebep olan nefsin kötü hallerinden kendisini korumalıdır. İhtiraslı bir ahlâktan olabildiğince kurtulup; güzel ahlâk sahibi olma yolunda ilerlemelidir. İnsan, psikolojik olarak kötü bir davranışa bağımlı olduğu için güzel ve iyi davranışlar gerçekleştirememektedir. Güzel olmayan hal ve hareketlere devam ettiğinden dolayı, bağımlı olmaktadır. Kötü davranışlara bağımlı olması nedeniyle de güzel davranışları gerçekleştirememektedir. Bu durum gıybet etmek, alay etmek, küçük görmek gibi kötü alışkanlıklarda kendini göstermektedir.

İnsanın bireysel hayatta bağımlısı olduğu tüm şeyler, kişilik haklarını özgür bir şekilde kullanmasına zarar vermektedir. İnsan iradesiyle doğrudan bağlantısı olan bağımlılık, insanın iradesini kullanması yönünde verdiği tavizler sebebiyle başlamaktadır. Fakat insan kendi kararları ve iradesi sayesinde mahlukatın en seçkin gurubudur. Bu nedenle insanın sahip olduğu onur ve şeref her şeyin üzerindedir. Sahip olduğu onur ve şerefi özümseyen

³¹⁸ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 12.

³¹⁹ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 110.

³²⁰ Selma Çelem, *Eşref-i Mahlûkat: İnsan*, “Diyanet Aile Dergisi” 26 (ubat 2021), 13.

³²¹ el- Mâide, 5/27-31.

insanlar ahlâkî yönde güçlü bir kişilik inşa etmektedir. İnsanın iradesini etkin kullanmasını isteyen İslam'ın tüm prensipleri ona sahip olduğu onur ve şerefi hatırlatmaya yöneliktir. Esasında vahiy maksat yönünden ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'den itibaren insanı yüceltmıştır. İnsanın değerini düşürecek her türlü nefsi hastalıklardan koruması için tavsiyelerde bulunmuştur. Bireyler kendi iradelerini, kişilik haklarını koruyabildikleri sürece dünya ve ahiret hayatlarında mutlu olmaktadır.³²² Ahlâkî çözümlerin önlenmesinde kişilik haklarının ve iradeli davranışların korunması önem ifade etmektedir. Kişiliği ve iradeli davranışları özgür olan bireyler güzel ahlâka dair davranışlar sergilemektedir. Fakat kişilik ve irade, hastalıklardan korunamamış bir ruhun esiri haline geldiğinde ahlâkî olmayan davranışlar kaçınılmaz olmaktadır. Ruh esiri haline getiren hırs, tamah, açgözlülük vb. ruhun kötü hastalıkları ahlâkî çözümlere sebep olmaktadır.

Bireyin kendini iradeli davranışlarla kötülük işlemeye sevk eden tüm davranışlardan uzak tutması gerekmektedir. Günah ya da herhangi bir kötü davranışın bağımlılık haline gelmesini engelleyen en önemli tavır iradeli davranışlar sergilemektir. Bağımlılık haline gelen nice günah ve ahlâkî olmayan davranışın tetikleyicisi iradenin o fillerde yok olmasıdır. Bunun öneminden ötürü nefsin kötülükleri işleme korkusundan dolayı kendini kontrol altında tutmasını sağlama anlamına gelen hayâ duygusu³²³ iradeli davranışların oluşmasındaki en önemli kontrol mekanizmalarındandır.

İnsanı kötü davranışlara bağımlı olmaktan koruyan erdemler arasında yer alan “Hüsn-i Semt” (güzel huylu ve ağırbaşlı olmak) ahlâkî çözümlerin önlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Hüsn-i Semt; insanın nefsini kemale erdirecek güzel davranışlara muhabbet beslemesidir.³²⁴ Güzel davranışları kendine örnek alan birey güzel ahlâk yolunda emin adımlarla yürüyebilmektedir.

2.2.3. Allah ve Peygamber Sevgisinin İyiliğe Açılan Kapı Olması

Bireysel ve toplumsal davranışlarda ortaya çıkan ahlâkî çözümlerin önüne geçebilecek, iyi ve güzel davranışları yaygınlaştıracak esaslardan biri de Allah ve Peygamber sevgisidir. Âyetlerde, iyi ve güzel davranışların gerçekleştirilmesi ahlâkî bir çabanın varlığına bağlanmıştır. Ahlâkî bir çabanın olmadığı sahip olunan tüm kazanımların sonu aşağıdaki âyette şöyle açıklanmaktadır.

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِّنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

Ey Peygamber! De ki: “Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiret(ler)iniz, elde ettiğiniz mallar, kötüye gitmesinden korktuğunuz ticaretiniz, hoşunuza giden evleriniz, size Allah’tan, O’nun Peygamberinden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevimli, daha önemli geliyorsa, artık ilahî azabın gelmesini bekleyin. Bilin ki, Allah fâsık

³²² Kaan H. Süleymanoğlu, *A’dan Z’ye Bağımlılık*, “Diyanet Aile Dergisi” 26 (ubat 2021), 6.

³²³ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 47.

³²⁴ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 49.

*topluluklara (fâsıklık yolunu tercih ettikleri sürece) hidâyet etmez; onları umduklarına kavuşturmaz.*³²⁵

Âyette, “artık ilahî azabın gelmesini bekleyin” şeklinde çeviri yapılan kısım lafzen; “Allah’ın hükmünün gerçekleşmesini bekleyin” şeklindedir. Bu âyet Yüce Kur’ân ve Tefsirli Meâli adlı eserde şöyle yorumlanmıştır:

Lafzen, “Allah’ın azabını ve hükmünün gerçekleşmesini bekleyin.” Burada, Allah’ın azabını ve hükmünü, ânî bir azabın gelmesi şeklinde değil, sosyolojik kurallar ve sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde anlamak gerekir. Yani, kendi çıkarları uğruna cihat ruhundan uzaklaşan toplumlar yozlaşırlar, kendi çöküşlerini hazırlamış olurlar. Bu âyet Müslümanların nasıl bir ağır sınavdan geçtiğini anlatmaktadır. Akrabalık bağlarının çok güçlü olduğu ve buna dayalı olarak bir cinâyet işlendiğinde yıllarca kan davasının sürdüğü bir toplumda dinî değerler uğruna topraklar terkedilmiş ve aileler parçalanmıştır. Müslümanların zaman zaman Müslüman olmayan ana baba ve akrabalarının zarar görmesi endişesiyle cihat konusunda tereddütlü davranması yadırganmamalıdır. Kaldı ki, pek çok âyette ve hadislerde ana babaya iyilik etmekle ve akrabalık bağlarını korumakla ilgili emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. Hatta bu akrabaların gayrimüslim olması dahi bu hükmü değiştirmemektedir. Çünkü sevgi ilahi bir duygudur ve insan doğasının ayrılmaz bir özelliğidir. Özellikle doğrudan kan bağıyla oluşan akrabalık sevgisi ve bunun da ötesinde oluşan dostluk bağları aslında Allah’ın lütfudur. Bununla birlikte konu; din, iman, vatan, millet, devlet ve ümmetin geleceği söz konusu olduğunda bütün bunlar önemini kaybetmek zorundadır. Şayet böyle olmaz ve sözü edilen hayati değerler yok olursa ne sevecek bir ana baba, ne bağ kuracak bir akrabalık ve ne de oluşacak bir dostluk ortamı kalır. Canımız sağ kalsa bile her türlü özgürlük yok olur, insan olmanın gereği olan onurlu bir hayat yaşama imkânı kalmaz ve sonuçta âyette belirtilen ilahi azap da gerçekleşmiş olur. Buradaki “Fâsık” kavramı dinden çıkmak demek değil, Müslümanların âyette sayılan dünyevî zevklerini dini ve ahlâkî değerlere tercih ederek, Allah’ın istediği ve razı olacağı hayat tarzından ayrılmalrı demektir. “Hidâyet etmeme” ifadesi de küfrün karşılığı olarak değil, gözlerini dünyevi ve nefsanî hırsların bürüdüğü kimselere Allah’ın gerçeği, hak ve hakikati görme konusunda yardımcı olmaması anlamında kullanılmıştır. Çünkü akliselimin aydınlığından ve selim fitratın dairesinden çıkanlar gerçeği görme yeteneğini kaybeder. Allah’ın ve Resûlünün rızasından, onların yolunda cihat etme sevgisinden uzaklaşırlar. Sonuçta hepsi hidâyetin birer nimeti olan şirkten kurtulmuş olmak, sevgi, birlik, huzur, barış ve özgürlük içinde yaşamak gibi dünya saadetinden mahrum kalırlar.³²⁶

Kur’ân Yolu müfessirleri, Tevbe sûresinin yirmi üç ve yirmi dördüncü âyetlerini yorumlarken şu noktaya önemle değinmektedirler. Her ne olursa olsun âyetlerin ifadesi mutlak ve hedefi geneldir. Bunlardan çıkan ana fikir, bir mümin için hiçbir dünyevi amacın Allah Resulünden/ Allah yolunda cihaddan daha önemli, değerli, cazip olamayacağıdır.³²⁷

Nitekim, ahlâkî gelişimi önleyen, fazilet sahibi olmayı engelleyen İslâmî terminolojide kötü arzu ve eğilim olarak adlandırılan hevâ ve şuursuz taklit ahlâkî çözümlerin meydana gelmesindeki temel nedenlerdir.³²⁸

2.2.4. Ahlâkî Yönden Bireysel ve Toplumsal Değişim

Enfâl sûresinin elli üçüncü âyetinde Allah Teâlâ kullarını ahlâkî bir çabaya teşvik etmektedir. Sûrenin adı ve âyetlerin muhtevası münasebat ilmi açısından incelendiğinde şöyle bir

³²⁵ et-Tevbe, 9/24.

³²⁶ Yüce Kur’ân ve Tefsirli Meâli, 189.

³²⁷ Karaman vd., Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 2/742.

³²⁸ Çağrı, “Ahlâk”, 2/2, 1-9.

uyumun olduğu ortaya çıkmaktadır. Enfâl kelimesi “nefl” kelimesinin çoğulu olup ganimet³²⁹ anlamında kullanılmaktadır. Kavram olarak ganimet; Savaşta düşmandan zorla ele geçirilen mala verilen isimdir.³³⁰ Sûrede zaman zaman Bedir savaşı ve bu savaş sonrasında elde edilen ganimetlerden bahsedilmektedir. Âyetler siyak-sibak, bağlam ve muhteva açısından incelendiğinde ahlâkî çözülmeyi önleyecek tedbirlerin de alındığı anlaşılmaktadır.

Ahlâkî çözüme problemlerinin ortaya çıkmasında ya da bu problemlerin yüksek seviyeye ulaşmasında, maddi kaynaklı sebeplerin de etkisi bulunmaktadır. Sûrede mü'minlerin herhangi bir şekilde maddi sebeplerden ötürü bir başkasına haksızlık yapmaması gerektiği yönünde uyarılar yapılmaktadır. Ayrıca sûrede ahlâkî çözülmeyi önleyecek kendini başkalarına tercih etme anlamında olan “îsâr” kavramı işlenmektedir. Kendini başkalarına tercih etme, kendisi ihtiyaç halinde bile olsa başka bir insanı kendisine tercih etme anlamlarına gelen îsâr duygusu ahlâkî yönden çözümlerin önlenmesinde en önemli duygulardandır.³³¹ Türkçemizde de îsâr kavramının ihtiva ettiği anlam ve yaşantı zenginliği diğerkâmlık ve özgecilik³³² kavramlarında hayat bulmuştur. Bu duygular ahlâkî çözümlerin önlenmesinde önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır.

Değişimin bireysel ve toplumsal değerini ortaya koyan Enfâl sûresinin elli üçüncü âyeti incelenecektir. Âyetin metin ve meali şöyledir.

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُعَيِّرًا نِّعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَىٰ قَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Gerçek şu ki, bir toplum, kendilerinde bulunanı değiştirmedikçe, Allah da o topluma verdiği iyiliği asla değiştirmez. Kuşkusuz Allah, çok iyi işiten, çok iyi bilendir.”³³³

İnsan, ahlâkî eylem ve davranışlarıyla Allah’ın kendisine bahsetmiş olduğu nimete layık olmadığını ortaya koymadıkça Allah kuluna verdiği nimetini değiştirmemektedir. İnsan, düşünce ve yaşamında Allah’ın koyduğu prensipleri benimsemediği zaman, verilen nimetler elinden alınmaktadır.³³⁴

Sûrenin, önceki geçen âyetlerinde Allah Teâlâ’nın daha önce yaşamış toplumların aşırılıkları sebebiyle bahsettiği nimetlerini almasının örnekleri verilmektedir. Söz konusu olan Enfâl sûresi elli üçüncü âyette de kıyamete kadar gelecek tüm insanlığa ilahi bir genel kural öğretilmektedir. O ilahi kural şöyle de açıklanabilmektedir:

Allah kullana sayılamayacak kadar nimetler bahsetmiştir. Bahsettiği bunca nimetler birçok hikmet ve sebep barındırmaktadır. Fakat insana bahsedilen bunca nimetler sebepsiz yere yerini kıtlığa, musibete ve afete bırakmamaktadır. İnsanların tercih ettikleri kötü yaşam tarzı, ahlâkî olmayan davranışların yaygınlaşması gibi sebepler neden olmaktadır. İnsanların Allah’ın razı olmadığı tutum ve davranışlarda bulunmaları, kendilerine bahsedilen nimetlere

³²⁹ Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Kureşî Mucâhid b. Cebr, *Tefsîru Mucâhid*, nşr. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 351.

³³⁰ İsmail Parlatır- Türk Dil Kurumu (ed.), *Türkçe Sözlük*, 902.

³³¹ Mustafa Çağrı, “İsâr” (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 200M.S.), 22/490-491.

³³² Çağrı, “İsâr”.

³³³ Hamdi Döndüren, *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsiri)* (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005), el-Enfâl, 8/53.

³³⁴ *Yüce Kur'an ve Tefsirli Meâli*, el-Enfâl, 8/53.

şükretmemeleri, güzel değerleri terk etmeleri verilen nimetlerin alınmasına sebep olmaktadır. Allah tarafından bahşedilen gücün, zenginliğin, bilginin insanlara zarar verecek yönlerde kullanımı güzel nimetlerin alınıp yerine felaketlerin, sıkıntıların ve mahrumiyetlerin verilmesine sebep olmaktadır.³³⁵

Enfâl sûresinin elli üçüncü âyeti kapsamında konumuzla alakalı olarak sûrede şu hususlar öne çıkmaktadır. Hakiki bir müminde bulunması gereken nitelikler, değerlerin korunması Allah'ın kullarına bahşettiği nimetlerin, kulların özverili iyi tutum ve davranışlarıyla da alakalı olması, Allah'ın verdiği cezaların kulların işlemiş oldukları hatalar sebebiyle olması gibi konular üzerinde önemle durulmaktadır.³³⁶ Bedir savaşında, müşriklerin yenilme sebebi bu âyet kapsamında değerlendirilmektedir. Mekke müşriklerinin Hz. Muhammed (s.a.v.) 'i yalanlamaları, onu hicrete zorlamaları, ona savaş açmaları gibi nedenler Allah'ın bu halka bahşetmiş olduğu huzur ve güven nimetini değiştirmeye neden olmuştur. Allah Mekke müşriklerine lütfettiği bu güzel nimetleri alarak; kendi azgınlık ve aşırılıklarından ötürü onları zillete mahkûm etmiştir.³³⁷ Nitekim Taberî (ö.310/923)'nin bu âyetle ilgili nakilleri konuyu daha önemli ve geniş alanlara taşımaktadır.

وَبَنَحُوا مَا قُلْنَا فِي ذَلِكَ قَالَ أَهْلُ الْأَوَّلِ ذِكْرُ مَنْ قَالَ ذَلِكَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثنا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: " { ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ } [الأنفال: 53] يَقُولُ: نِعْمَةُ اللَّهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْعَمَ بِهِ عَلَى قُرَيْشٍ وَكَفَرُوا، فَتَقَلَّهَ إِلَى الْأَنْصَارِ

Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Kureyş'e verdiği nimetiydi; Kureyş onu inkâr edince, Allah nimetini Ensar'a yolladı.³³⁸

Bireysel ve toplumsal hayatın mutlu ve huzurlu bir şekilde devam etmesi Allah'ın koyduğu kanunlara bağlılık vesilesiyle mümkün olmaktadır. Bireyin gerçekleştirmekle yükümlü olduğu; toplumun da uymak zorunda olduğu adalet, hak ve hukuk, gerçekleştirilen davranışlarda ahlâkîliğin üst seviyede yer aldığı toplumlar huzurlu bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler. Bunun tam tersi olan bireysel ve toplumsal adaletsizlik, hak ve hukuk tanımazlık, ahlâkî olmayan davranışların yaşam tarzı haline getirilmesi, toplumları ve bireyleri huzursuzluk içerisine sürüklemektedir. Elleri bulunduran güzel nimetler yerini sıkıntıya ve kargaşaya bırakmaktadır. Kur'an'ın ifadesiyle fıtrat üzere devam edenler nimetlerle beraber yaşamaya devam ederler. Fakat bireyler ve toplumlar kendi üzerlerine düşen görevi yerine getirmediklerinde, adaletli ve ahlâkî davranışlardan uzaklaştıklarında, yanlış yollara saptıklarında yok olup gitmektedirler.³³⁹

Ahlâki değişimin bireysel ve toplumsal boyutunu aşağıdaki âyet ifade etmektedir.

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنِّ وَّالٍ

³³⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, 700.

³³⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, 659-660.

³³⁷ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'an*, 234.

³³⁸ et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'an*, XI, 233.

³³⁹ *Yüce Kur'an ve Tefsirli Meâli*, 193.

“Kullarının önünden ve arkasından onları izleyen ve Allah’ın emriyle yaptıkları şeyleri bir bir kaydeden melekler vardır. (Dolayısıyla Biz her şeyi bilir ve gözleriz. O hemen gelmesini istediğiniz azap için sebeplerin oluşmasını bekleriz. Çünkü koyduğumuz kural gereği) bir topluluk kendi durumunu değiştirmedikçe; ahlâken bozulmadıkça, Allah o toplumun durumunu değiştirmez; onlara azap etmez. (Fakat hak ettiği için) bir topluluğun başına bir azap getirmeyi dilerse artık onu geri çevirebilecek hiçbir güç de yoktur. O zaman onların Allaha başka hiçbir dost ve yardımcıları olmayacaktır.”³⁴⁰

3. Ahlâkın Değişip, Değişmemesi Durumu

Kur’ân-ı Kerîm, insanın güzel ahlâk yolundaki yürüyüşünde başarılı olmasını sağlayacak temel esaslar belirlemiştir. İnsanın Allah’ı olabildiğince yüksek bir şekilde sevmesi,³⁴¹ O’nun hoşnutluğuna layık olmak için gayret etmesi,³⁴² güzel ahlâklı bir yaşamın en önemli amacının Allah’ın rızası olduğunu önemsemesi³⁴³ güzel ahlâka ulaştıran en önemli etmenlerdir. İnsanın sahip olduğu bir meleke olarak ahlâk, iyi ya da kötü yönde değiştirilmeye müsait bir konumdadır.³⁴⁴

Ahlâkın iyi ya da kötü yönde değişebilecek bir özelliğe sahip olması,³⁴⁵ ahlâka dayalı eylemler sonucunda ortaya çıkan davranışların özgür bir iradenin ürünü³⁴⁶ olması ahlâkın değişebileceğini ifade etmektedir. Ahlâkın tanımı şöyle yapılmıştır: Ahlâk sözlük anlamı olarak; huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter gibi anlamlara gelmektedir. Hulk veya huluk kelimelerinin çoğuludur. Genellikle insanın fiziki yapısı için hulk, manevi yapısı için de hulk kelimesi kullanılmaktadır. Bir terim olarak ise “insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevi vasıfları, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışların bütününe” verilen isimdir.³⁴⁷

Aşağıda metin ve meali verilen Nâziât sûresinin kırkıncı âyeti iradeyle yapılan davranışların ahlâki değişime olan etkisini belirtmektedir.

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ

“Her kim Rabbinin huzurunda durmaktan (orada hesap vermekten) kaygı duyar ve nefsinin kötü arzularından menederse, şüphesiz onun gideceği yer cennet olacaktır”³⁴⁸

Ahlâkın iyi yönde gelişimi şöyle gerçekleşmektedir. Güzel huy ve ahlâka ruh temizliği (nezâhetü’n nefis) ile kavuşulabilmektedir. Güzel huy ve ahlâka kavuşmakta; aşırı arzu, beklenti ve bütün bayağılıklardan kurtulmakla mümkündür. Çünkü bunlar ahlâkî çözülmeye sebebiyet veren kaygının sebepleridir. Ruh temizliğini sağlayan en etkili vasıflar cesaret, cömertlik, adâlet ve zihinsel kavrayıştır. Cesaret sahibi olan kişi ruh temizliğini

³⁴⁰ er- Ra’d, 13/11

³⁴¹ el- Bakara, 2/165.

³⁴² el- maide, 5/119.

³⁴³ et-Tevbe 9/72; el-Hadid 57/27.

³⁴⁴ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm*, c.3, s.18.

³⁴⁵ Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm*, c.3, s.18.

³⁴⁶ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Ahlâk”, 14.

³⁴⁷ İsmail Karagöz vd. (ed.), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, “Ahlâk” 14.

³⁴⁸ en- Nâziât, 79/40.

sağlamaktadır. Cömertlik vasfına sahip kişi kanaatkâr olur, elde edemediği hedefler onu ahlâk dışı bir amel yapmaya asla sevk edemez.³⁴⁹ Önem arz eden durum insanın kendi iç dünyasını kontrol etmesi, düşünce ve davranışlarında nefsinin güzel vasıflarla eğitmesidir. İnsanın nefsinin eğitime amacıyla çıkacağı yolculukta tanışacağı güzel vasıflar onun ahlâkının iyi yönde değişmesine vesile olmaktadır.

İnsan, nefsinin isteklerini başı boş bir halde bırakmasıyla kötü ahlâka dair davranışların esiri olmaktadır. Nefsinin kötülük olarak her istediğini yapan insan kötü ahlâklı olarak nitelenmektedir. Fakat nefsinin keyfî arzularına (heva ve heveslerine) uymayan, iradeli davranışlarla buna direnen, sabreden kişilerin ortaya koydukları ahlâka, güzel ahlâk denmektedir. Sabırla, kötü haz ve zevklerden uzak duran kişiler de iffetli olarak anılmaktadırlar.³⁵⁰ Ahlâkın iyi ya da kötü yönde değişmesi kişinin iradeli davranışlarına bağlıdır. İradesini sabırla kötü fiilleri işlememe yönünde kullanan insanın ahlâkı iyi yönde değişmektedir.

Güzel amel ve işlere sarılmak insanı verâ sahibi yapmaktadır.³⁵¹ Bu erdeme sahip verâ sahibi bireyler güzel davranışlar gerçekleştirdikleri için ahlâklarını iyi yönde geliştirmektedirler. İnsanın psikolojik bir baskı altında tutmadığı vicdan duygusu kötülüklerin yapılması halinde kendisini kınayan bir güçtür.³⁵² Fakat Psikolojik bir baskı altında tuttuğu vicdan duygusu kötü davranışları gerçekleştirme esnasında hiçbir şekilde olumlu bir duyarlılık hissetmeyen kaskatı kesilmiş bir kalp haline gelebilmektedir.³⁵³

İnsanoğlu, nefsinin her türlü ihtiraslarına karşı savaşırmücadele eder; nefsinin ihtiraslarının sebep olduğu baskı ve arzulardan korursa meleklerin ahlâkına benzer huylar kazanır kalbi meleklerin evi haline gelmektedir.³⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm bireylerin ve toplumlarının yaşamları boyunca dini ve ahlâki gelişimleri yönünden ihtiyaç duydukları temel esasları içermektedir.³⁵⁵ Bununla beraber Kur'ân, Allah rızasının amaç edinildiği bireylerin ve toplumların yaşantılarında güven içinde olacaklarını, kötü davranış ve ruh halinden kurtulabileceklerini ifade etmektedir.³⁵⁶

3.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde İyi Ahlâka Yöneliş Örnekleri

Hz. Peygamber dönemi, her konuda olduğu gibi güzel ahlâkın yaygınlaşması konusunda da başarılı örnekler vermiştir. Kötü ahlâktan iyi ahlâka doğru hızlı bir değişim yaşanmıştır. Hz. Peygamber döneminde, ahlâkın iyi yönde değiştiğine dair birçok örnekler bulunmaktadır. Bu çalışmada birkaç örnekle yetinilecektir.

³⁴⁹ İbn Hazm, *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*, 66.

³⁵⁰ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 47.

³⁵¹ el-İcî, *Ahlâku Adudüddin*, 49.

³⁵² el-Kıyâme 75/2

³⁵³ el-Mâide 5/13; ez-Zümer 39/22

³⁵⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Darû Sader, 2004), 3, 27.

³⁵⁵ ez- Zümer, 39/27.

³⁵⁶ el- Mâide, 5/16.

İlk olarak içkinin kesin bir şekilde haram olduğunu bildiren Mâide sûresinin doksan ve doksan birinci âyeti inceleneyecektir. Bu âyetlerin nazil olmasından sonra ahlâkın iyi yönde değişmesi üzerinde durulacaktır.

Sözü edilen bu âyetler içki ve kumarı kesin olarak yasaklamıştır. İnsanlık tarihinde içkiyle mücadelede eşi görülmemiş bir şekilde başarı sağlanmıştır. Bu başarının sağlanması Müminlerin inançlarına olan bağlılıkları sayesinde olmuştur. Nitekim 1929 yılında Amerika devleti çok büyük sermayeler harcamasına rağmen içkinin ortadan kalkması yönünde başarılı olamamıştır.³⁵⁷

Ahlâkın iyi yönde değişebileceğine dair verilebilecek örneklerden bir diğeri de sahâbeden Ebû Zer el- Gıfârî'dir. Asıl adı Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî (ö. 32/653) olan bu sahâbe Gıfâr kabilesine mensuptur. Haram aylarda bile yol kesen, yağmacılık ve eşkıyalık yapan bir toplumda yaşamıştır. İslâm'a girmeden önce Hânif inancına yakın olmasına, putlara ibadet etmemesine rağmen onun da yol kestiği, yağmacılık yaptığı rivâyet edilmiştir.³⁵⁸

Bu çalışmada üzerinde durulan konu sahâbeden olan Ebû Zer el- Gıfârî (r.a.)'ın iyi ahlâk sahibi olma yönünde yaşadığı gelişimdir. İslâm'ı öğrenmesi, Hz. Peygamber'i bilmesi, Kurân'ı yaşaması sayesinde, yaşamının geri kalan kısmında iyi ahlâklı olmaya dair yeni bir sayfa açmıştır. Hatta yağmacılık, eşkıyalık yapan Gıfâr kabilesinden birinin Müslüman olmak için geldiğini öğrenen Hz. Peygamber hayretini gizlememiş "Allah'ın dilediğine hidâyeti nasip edeceğini" bildirmiştir.³⁵⁹

Aynı şekilde sahâbeden olan Sümâme b. Üsâl (r.a.)'ın (ö. 12/633) yaşam hikayesi de iyi ahlâka dönüşen bir hayatı gözler önüne sermektedir. Asıl adı Ebû Ümâme Sümâme b. Üsâl b. en-Nu'mân el-Hanefî'dir.³⁶⁰ Sümâme b. Üsâl, iktidar ve güç sahibi olmasının yanı sıra Benî Hanîfe kabilesinin emiriydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Müslüman olması için kendisine mektup gönderilmiştir. Kendisine gönderilen İslâm'a davet mektubu, Hevze el-Hanefî adlı kabile emirine de gönderilmiştir. Hevze el-Hanefî, Hz. Peygamber'in vefatının ardından nübüvvetin kendisine geçmesi şartıyla kabul edeceğini beyan etmiştir. Onun yaptığı bu teklif reddedilmiştir. İslâm'a karşı düşmanca bir tutum içinde olduğu düşünülen Sümâme b. Üsâl ise, bir şekilde esir edilerek üç gün boyunca Mescid-i Nebevi'de bulunan direklerden birine bağlanarak hapsedilmiştir. Hz. Peygamber tarafından hapsedildiği süre zarfında kendisine iyi davranılması emredilmiş ve ona hapsedildiği zaman boyunca evinden yemek göndermiştir. Hz. Peygamber, Sümâme b. Üsâl'i üç gün boyunca İslâm'a davet etmesine rağmen kendisinden olumlu bir yanıt alamadı. Fidyeye karşılığı serbest bırakılmasını istemesine rağmen karşılıksız serbest bırakılması Sümâme'nin kalbinde İslâm'a olan sevgiyi filizlendirdi. Kalbi İslâm'a yönelen Sümâme yıkanarak Müslüman oldu. Hz. Peygamber'e kendisini daha önce kendisini hiç sevmeyişini fakat şu andan sonra çok sevdiğini ifade etti.

³⁵⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, c.2, s. 336-340.

³⁵⁸ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî" (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/266-269.

³⁵⁹ İbn Sa'd Muhammed b. Sa'd, *Et-Tabakatü'l-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut, 1388), IV, s.223.

³⁶⁰ Asri Çubukçu, "Sümâme b. Üsâl" (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2010), 38/c.38, s.131-132.

İslâm dinini kabul etmesinden, Hz. Peygamber'e olan sevgisinden ötürü Mekke'ye telbiye getirerek giren ilk Müslümanlardan olma şerefine nail oldu.³⁶¹

Sahâbeden olan Sümâme b. Üsâl'in hayatı, ahlâkın iyi yönde değişebileceğini belirtmektedir. Daha önce düşmanca tavır sergilediği İslâm'ı ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'i sevmesi, ahlâkını güzelleştirmiştir.

3.2. Duada Güzel Ahlâk İsteme

Konumuz açısından bu başlık iki yönden ele alınacaktır. Birinci yön, güzel ahlâk sahibi olma amacıyla, duada Allah'tan yardım talebinde bulunulmasıdır. İkinci yön ise, ahlâkî çözümler sürecinin önlenmesinde yapılan duanın öneminin bilinmesidir.

Dua, bireyin karşılaştığı tüm sorunların çözümü için Allah'a yalvarmasıdır. Kötülüklerden korunmak ve kurtulmak; iyiliğe ulaşmak için Allah'a niyazda bulunmasıdır.³⁶² Nitekim, Hz. Peygamber dualarında güzel ahlâka ulaşmak, kötü ahlâktan korunmak,³⁶³ için dua ederken Allah'tan yardım talebinde bulunmuştur.³⁶⁴ İnsan psikolojisi yönünden ise Allah'ın yardımını kazanmak için, ruhun gayret gösterdiği bir mekanizmadır.³⁶⁵

Dua, insanı manevi yönden Allah'a yaklaştırmaktadır. İnsan sevincini, mutluluğunu duasında şükrederek Allah'a arz etmektedir. Hüznünü, kederini, sıkıntısını duayla Allah'a bildirmektedir. İnsan dua yaptığında Allah'a gönülden bağlanmakta ve O'nun yardımını dilemektedir.³⁶⁶

Ahlâkî çözümlerin önlenmesinde insanların yaptığı dua önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Yapılan dualar, zor zamanlarda insan için bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Karşılaşılan zorluklar karşısında sabırlı ve kararlı olmak için bir güç; kötü davranışlar sergilemenin önünde ise bir engel olmaktadır.

Hz. Peygamber'in, kötü ahlâktan Allah'a sığınması, güzel ahlâk sahibi olmak için gayret etmesi³⁶⁷ tüm insanlar için bir rehberlik örneğidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu yöndeki rehberliği ahlâkî çözümlerin önlenmesinde de önem ifade etmektedir.

Ahlâkî çözümlerin ortaya çıkmasının önlenmesinde, güzel ahlâk sahibi olma gayesinin başarıya ulaşmasında yapılan dualar önem arz etmektedir.

³⁶¹ Müslim, *el-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, "Cihad", 59.

³⁶² Osman Cilalı, "Dua" (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 9/529-530.

³⁶³ Müslim, *el-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, "Müsâfirîn", 20.

³⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 68.

³⁶⁵ Selahattin Parlador, "Dua" (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 9/530-535.

³⁶⁶ Cilalı, "Dua", 9/529-530.

³⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd*, "Vitr", 32; en-Nesâî, *el-Muctebâ es-Sunenu's-Suğrâ*, "İstâze", 21.

SONUÇ

“Ahlâkî Çözölme” konusunun ele alındığı bu çalışma ilk zamanlarda yapılan okuma döneminde doğrudan Temel İslam Bilimlerinin kapsamı içerisinde değerlendirilmekteydi. Fakat, konu hakkında okumalar ilerledikçe “Ahlâkî Çözümler” konusunun doğrudan psikoloji biliminin araştırma alanına girdiği anlaşıldı. Bu süreç içerisinde “Ahlâkî Çözümler” konusu psikoloji biliminin verileri doğrultusunda öğrenilmeye çalışıldı. Öğrenilen bilgiler sonucunda; bu konunun “Temel İslam Bilimleri” alanında yapılan ahlâk konulu çalışmalardan farklı olduğu ve son yıllarda ele alınan bir araştırma olduğu fark edildi.

Albert Bandura tarafından ortaya konan “Ahlâkî Çözümler Kuramı” sekiz mekanizmadan oluşmaktadır. Bandura sosyo-bilişsel yönden bu sekiz dilimli mekanizmayı ele almaktadır. Bu kuramdan faydalanarak ele alınan çalışmalar ailede, okulda, sosyal yaşamda, farklı kurum ve kuruluşlarda yaşanan ahlâkî çözümleri ele almıştır. Bu çalışmada, kendisinden önce yapılan çalışmalardan istifade etmek sûretiyle konuya, Kur’ân âyetleri kapsamında değinilmiştir. Diğer çalışmalar ahlâkî çözümler nedenlerine değinirken, bu çalışma ahlâkî çözülmeyi önleyecek Kur’ân esaslarına değinmiştir.

Yapılan okuma süreci içerisinde ülkemizde son zamanlarda çalışılmaya başlanan ahlâkî çözümler konusu sınırlı sayıda olmuştur. Konunun Temel İslam Bilimleri alanında da çalışılmaya uygun olması sebebiyle bu çalışma, alanında ilk olarak yapılmıştır. Konunun önemine binaen, Temel İslam Bilimleri alanının diğer dallarında da çalışmalar yapılabileceği düşünülmektedir.

Kur’ân âyetlerinin bu konuya değinmesinden dolayı, son yıllarda yeni bir çalışma olarak ifade edilen “Ahlâkî Çözölme Kuramı”nın aslında ortaya konan yeni bir şey olmadığı saptanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak yapılan okumalar neticesinde, Kur’ân’da İsrailoğulları ile ilgili bildirilen haberler, onların Ahlâkî çözümler yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Kur’ân bu konuda araştırma yapmak isteyenlere önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışmada ahlâkî çözümler konusu, nitel araştırma yöntemiyle ele alınmıştır. Her ne kadar bu konuda ağırlıklı olarak nicel araştırma yöntemiyle çalışmalar yapılmışsa da nitel araştırma yöntemiyle de yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

Felsefe ve Din Bilimleri alanında yapılan birkaç çalışma küçük bölümler halinde bu konuya temas etmiştir. Bunların dışında farklı alanlarda yapılan çalışmalar, makaleler ve araştırmalar, tefsir alanında böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bu çalışma, konuya dair Temel İslâm Bilimleri alanında yapılan ilk araştırma özelliğine sahiptir. Bu araştırmanın yapılmasındaki amaç, son yıllarda çeşitli bilim dalları tarafından ele alınan bu konunun “Temel İslâm Bilimleri” alanında da ele alınmasını sağlamaktır. Ayrıca, konuyla ilgili başlangıç seviyesi olan bu çalışmanın “Temel İslâm Bilimleri” alanında daha farklı birçok çalışmanın yapılmasına katkı sunması hedeflenmektedir.

Bu araştırmada daha önceki çalışmalarda görülen ahlâkî çözümler mekanizmalarından ve sebeplerinden bahsedilmekle beraber; ahlâkî çözümlerin önlenmesi, konunun açıklanması, âyetler esas alınarak yorumlanmıştır.

Bu çalışma, ahlâkın iyi veya kötü yönde değişebileceğini ortaya koymaktadır. Ahlâkî çözülmeye sebep olabilecek çevresel, bireysel ve duygusal faktörlerin olduğu, bunlardan en

iyi şekilde nasıl korunabileceği ifade edilmiştir. Sevgi dolu gönüllerin, yapılan iyiliklerin, kötölükleri terk etmenin, güzel davranışlara sarılmanın ahlâkî çözülmeyi engelleyeceği belirtilmiştir.

Ayrıca, bu çalışma Kur'ân'ın bilimsel çalışmaları devamlı desteklediğine örnekler sunmaktadır. Çünkü, bilimsel anlamda son yıllarda ortaya konan ahlâkî çözüme kuramının aslında ortaya konan yeni bir şey olmadığı, bilakis âyetlerin bu kuramı desteklediği ortaya çıkmaktadır. Yine aynı şekilde Kur'ân âyetleri ahlâkî çözümlenin önlenmesinde uyulması gereken ilkeleri belirlemiş olması, ahlâkî çözüme kuramının eksik kalan yerlerini tamamlamaktadır. Bu konuyu çalışan araştırmacıların Kur'ân-ı Kerîm'den birçok yönden faydalanacağı düşünölmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in bu konuya kaynak olma bakımından birçok özelliği bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa. *Allah'a İmanın Ahlâki Boyutu*. TDV Yayınları, 2017.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el- Müsned*. nşr. Heyet. XII Cilt. Cem'iyetu'l-Meknez, 2010.
- Altundağ, Mustafa. "Kur'an'ın Evrenselliği". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmi Mecmuası*, 101-134.
- Apak, Âdem. *İlahi Aşkın Şairi Yunu Emre*. "Diyanet Aylık Dergi" (Şubat 2021).
- Aydemir, Abdullah. *Hiz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'an'ı Kerim'in Faziletleri*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1981.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî", İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Bandura, Albert. "Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities". *Personal and Social Psychology Review* (1994).
- , "Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities". *Personality and Social Psychology Review* (1999).
- , "Selective Activation And Disengagement Of Moral Control". *Journal of Social Issues* 46/1 (1990).
- , "Selective Moral Disengagement In The Exercise Of Moral Agency". *Journal Of Moral Education* 46/1 (2002).
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam'da Eğitim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2012.
- Bedruddîn el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî. Beyrut: Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Beydâvî, Ebû Sa'îd Abdullâh b. Ömer el-Şîrâzî el-. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- , *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim Meâli Âlisi ve Tefsiri*. sad. Sadettin Gümüş, Muhsin Demirci. 9 Cilt. İstanbul: İpek Yayın Dağıtım A.Ş., ts.
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-. *Sahih-i Buhârî*. nşr. Muhammed Muhammed Hicâzî. Kahire: Muhtar Yayınevi, 1. Basım, 2008.
- Christian, Jessica Siegel- Ellis, Aleksander P. J. "The Crucial Role of Turnover Intentions in Transforming Moral Disengagement into Deviant Behavior at Work". *Journal of Business Ethics* 119/2 (2014).
- Cilalı, Osman. "Dua". C. 9. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Çağrıçı, Mustafa. "Ahlâk". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/1-9. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- , "İsâr". 22/490-491. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (2002).
- , "Kur'an". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 26/390-393. Ankara: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2002.
- , "Şecaat". C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Çelebi, İlyas. “Şeytan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/99-101. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Çelem, Selma. *Eşref-i Mahlûkat: İnsan*. “Diyanet Aile Dergisi” (Şubat 2021).
- Çelik, Muhammed. *Kur’ân’ın Kendini Tanıtması*. “Diyanet İlmi Dergi” 46/3 (Temmuz 2010).
- Çubukçu, Asri. “Sümâme b. Üsâl”. 38/131-132. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Döndüren, Hamdi. *Evrensel Çağrı Kur’ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsiri)*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvûd*. nşr. Adil Muhammed, Ammâr Abbâs. Kahire: Dâru’t-Te’sîl.
- Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Amr, ez-Zemahşerî. *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Ğavâmidi’t-Tenzîl*. I-IV, Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407.
- Ebû’l-Berekât en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medârikü’t-Tenzîl Ve Hakaiku’t-Te’vîl*. Beyrut: Darû İbni Kesir, 8. Basım, 2018.
- Ekmekçioğlu, Emre Burak - Aydoğan, Enver. “Ahlâki Uzaklaşma Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”.
- EL- Hın, Mustafa Said - El- Lehham, Bedi’ Seyyid. *El-İzah fî Ulumi’l-Hadis ve’l-İstilah*. Beyrut: Darû’l-Kelimi’t-Tayyib, 2004.
- Erbaş, Emre - Perçin, Nilüfer ŞAHİN. “Ahlâki Çözülme (Moral Disengagement) Ölçeği Türkçe Geçerlemesi ve Kişi-Çevre Uyumu İlişkisi”. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Ferrâ el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed. *Meâlimü’t-Tenzîl*. Beyrut: Darû İbni Hazm, 1. Basım, 2002.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*. Beyrut: Darû Sader, 2004.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd. *et-Tefsîru’l-Vâzih*. Kahire: Dâru’t-Tefsir, 8. Basım, 1980.
- Hücvîrî, Ebû’l-Hasen Alî b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî el-. *Keşfü’l-Mahcûb*. çev. Esad Abdülhâdî Kandil Kandil. Beyrut, 1980.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir b. Âşûr. *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru’t-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Hazm, Ali b Ahmed. *Ahlâk ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlâkî Hastalıkların Tedavisi*. çev. Mustafa Çağrıcı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. bsk., 2012.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ. *Tefsîrû’l-Kur’âni’l-Azîm*. Kahire: Darû’l-Hadis, 2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es- Sünen*. nşr. Heyet. Dâru’t-Te’sîl, 2015.
- İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Zâdu’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*. nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2001.
- Îcî, Adudüddin el-. *Ahlâku Adudüddin*. çev. İlyas Çelebi. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Karagöz, İsmail vd. (ed.). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.

- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Kardaş, Ferhat- Yalçın, İlhan. “Şükran: Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram”. *Psikiyatride Guncel Yaklasimler- Current Approaches in Psychiatry* 10/1 (2018).
- Kırca, Celal. “Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed”. *Kayseri Erciyes ÜİFD* VII (1990).
- Kindi, Ya'kup b İshak el-. *Üzüntüden Kurtulma Yolları*. çev. Mustafa Çağrıçı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Kish-Gephart, Jennifer J. vd. “Bad Apples, Bad Cases, and Bad Barrels: Meta-Analytic Evidence About Sources of Unethical Decisions at Work.” *Journal of Applied Psychology* 95/1 (2010).
- Lisa D Ordonez, - David T.Welsh. “Immoral Goals, How Goal Setting may Lead to Unethical Behavior”. *Current Opinion in Psychology*.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el- Muvatta*. nşr. Muhammed Mustafâ el-A'zamî. VIII Cilt. Ebû Dabî: Muessesetu Zâid b. Sultân, 2004.
- Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferansları*. İstanbul: İletişim, 1997.
- Moore, Celia vd. “Why Employees Do Bad Thins: Moral Disengagement And Unethical Organizational Behavior”. *Personnel Psychology* 65 (2011).
- Mucâhid b. Cebr, Ebû'l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Kureşî. *Tefsîru Mucâhid*. nşr. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.
- Muhammed b. Sa'd, İbn Sa'd. *Et-Tabakatü'l-Kübrâ*. nşr. İhsan Abbas. I-IX Cilt. Beyrut, 1388.
- Mukâtil b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. nşr. Abdullâh Mahmûd Şehâte. I-V Cilt. Beyrut, 2002.
- Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*. nşr. Heyet. VII Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.
- Naîm, Ahmed. *İslâm Ahlâkının Esasları*. çev. Recep Kılıç. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî . *el-Muctebâ es-Sunenu's-Suğrâ*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2017.
- Özsoy, Ömer- Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'ân Sistemati Kur'ân Fihristi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Parladır, Selahattin. “Dua”. C. 9. TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Parlatır, İsmail- Türk Dil Kurumu (ed.). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, 11. Basım, 2011.
- Râzî, Ebu Abdullâh Muhammed b. Ömer et-Teymî er-. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Sadion, Intan M. vd. “Antecedents Of Moral Disengagement”. *Adelaide* 24 (2010).

- Süleymanoğlu, Kaan H. *A'dan Z'ye Bağımlılık*. “Diyanet Aile Dergisi” (Şubat 2021).
- Sülün, Murat. *Kur’ân Ne Diyor? Biz Ne Anlıyoruz?* İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2016.
- Yüce Kur’ân ve Tefsirli Meâli. çev. Abdulkadir Şener, vd. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2020.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyil-Kur'ân*. nşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî. I-XXIV Cilt. Darû Hicr, 2001.
- Thonberg, Robert- Jungert, Tomas. “Bystander Behavior İn Bullying Situations: Basic Moral Sensitivity, Moral Disengagement And Defender Self-Efficacy”. *Journal of adolescence* 36 (2013).
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *es- Sünen*. nşr. Heyet. Dâru't-Te'sîl, 2015.
- Translation Trust. *Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlasma (tevrat, Zebur, Incil)*., 2014.
- Türkçapar, M. Hakan. *Fark Et, Düşün, Hisset, Yaşa*. İstanbul: Epsilon Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Türker, Ömer. “Mukatil b. Süleyman”. 31/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Üçok, Dilek Işılay. “Kurumlarda Yaşanan Ahlâkî Çözülme Mekanizmasına İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 21/1 (2020).
- Ülken, Hilmi Ziya. *Aşk Ahlâkı*. İstanbul: Anıl Yayınevi, 1959.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Şems Süresi”. C. 38. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2010.
- Yavuz-Birben, Fazilet- Bacanlı, Yavuz. “Ahlâkî Kayıtsızlık Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Yıldız Journal of Educational Research*, 2(2).
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, tsz.
- Yılmaz, Ferat- Yılmaz, Fatih. “Ahlâki Kimlik Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

ÖZGEÇMİŞ

2003 yılında Van İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2009 yılında Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi İlahiyat Önlisans eğitimini tamamladı. Ardından Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans eğitimini tamamladı. 2019 yılında Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans programına yerleşti. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaiz olarak görevine devam etmektedir.

